

**ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΠΕΙΡΑΙΩΣ**

**ΤΜΗΜΑ ΔΙΕΘΝΩΝ ΚΑΙ ΕΥΡΩΠΑΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ**  
**ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΣΠΟΥΔΩΝ ΣΤΙΣ**  
**ΔΙΕΘΝΕΙΣ ΚΑΙ ΕΥΡΩΠΑΙΚΕΣ ΣΠΟΥΔΕΣ**



**“ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ**  
**ΚΡΙΣΗΣ”**

**ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΠΟΥΛΟΣ ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ**

**ΠΕΙΡΑΙΑΣ, ΑΘΗΝΑ**

**ΝΟΕΜΒΡΙΟΣ 2018**

Ο Παναγιωτόπουλος Παναγιώτης βεβαιώνω ότι το έργο που εκπονήθηκε και παρουσιάζεται στην υποβαλλόμενη διπλωματική εργασία είναι αποκλειστικά ατομικό δικό μου. Όποιες πληροφορίες και υλικό που περιέχονται έχουν αντληθεί από άλλες πηγές, έχουν καταλλήλως αναφερθεί στην παρούσα διπλωματική εργασία. Επιπλέον τελώ εν γνώσει ότι σε περίπτωση διαπίστωσης ότι δεν συντρέχουν όσα βεβαιώνονται από μέρους μου, μου αφαιρείται ανά πάσα στιγμή αμέσως ο τίτλος.

*Αφιερώνεται στην Ζήνια,*

---

## ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

---

Αρχικά, θα ήθελα να εκφράσω τις θερμές ευχαριστίες και την ιδιαίτερη εκτίμησή μου προς τον επιβλέποντα καθηγητή μου, κ. Ρουκανά Σπυρίδων, για την πολύτιμη συνεισφορά του, την εποικοδομητική συνεργασία και την καθοδήγησή του. Επιπρόσθετα, θα ήθελα να ευχαριστήσω τα άλλα δυο μέλη της επιτροπής κ. Κότιο Άγγελο και την κα. Μενδρινού Μαρία, για το χρόνο τους και τις ουσιαστικές παρατηρήσεις τους.

Τέλος, δε θα μπορούσα να παραλείψω τις ευχαριστίες, αλλά και την αγάπη μου προς την οικογένειά μου, για την υποστήριξη και την βοήθειά τους.



DAVE GRANLUND © [www.davegranlund.com](http://www.davegranlund.com)

Πηγή: Dave Granlund, 2010

## **Περίληψη**

---

Οχτώ χρόνια μετά την υπογραφή του 1<sup>ου</sup> προγράμματος δημοσιονομικής στήριξης και η Ελλάδα δεν έχει καταφέρει να βγει από την βαθιά κρίση στην οποία έχει περιέλθει. Μια κρίση, η οποία εκτός από οικονομικές έχει και άμεσα κοινωνικές προεκτάσεις. Η δημοσιονομική εξυγίανση που πραγματοποίησε η Ελλάδα τα τελευταία χρόνια, αποτελεί την μεγαλύτερη προσαρμογή που έχει πραγματοποιηθεί από χώρα – μέλος του ΟΟΣΑ τα τελευταία 40 χρόνια. Το κόστος όμως της επίτευξης αυτής της προσαρμογής για την πραγματική οικονομία ήταν μεγάλο. Το μείγμα πολιτικής που εφαρμόστηκε ώθησε την ελληνική οικονομία σε μια βαθιά και παρατεταμένη ύφεση. Δυστυχώς, πέρα από τις αστοχίες και τον πρόχειρο σχεδιασμό των προγραμμάτων, η χώρα δεν κατάφερε να αντιμετωπίσει τις παθογένειες και τις δομικές αδυναμίες που λειτουργούν ανασταλτικά στην επίτευξη της οικονομικής ανάπτυξης. Αποτέλεσμα αυτού είναι παρ' ότι η χώρα ολοκλήρωσε με επιτυχία το 3<sup>ο</sup> και τελευταίο πρόγραμμα στήριξης οικονομίας, να μην είναι σε θέση να μπορεί να εξασφαλίσει την μακροχρόνια βιωσιμότητα του δημοσίου χρέους της. Ταυτόχρονα η δέσμευση της ελληνικής πλευράς για επίτευξη υψηλών πλεονασμάτων για σειρά ετών φαίνεται να έχει έντονα αρνητικές επιπτώσεις στην πραγματική οικονομία. Η ύπαρξη συλλογικής αντίληψης για τα πραγματικά αίτια που οδήγησαν στην ελληνική κρίση, αλλά και στους λόγους εξαιτίας των οποίων τα προγράμματα δεν είχαν την προσδοκώμενη απόδοση, αποτελεί άμεσα προϋπόθεση για την αναγέννηση της ελληνικής οικονομίας.

*“Να είμαστε ρεαλιστές, να ζητάμε το αδύνατο”*  
*Ernesto Che Guevara*

## ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

### ΚΕΦΑΛΑΙΟ:1 ΕΙΣΑΓΩΓΗ ΤΗΣ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗΣ

- 1.1 Σκοπός της Διπλωματικής Εργασίας.....σελ:12  
1.2 Διάρθρωση εργασίας.....σελ:13

### ΚΕΦΑΛΑΙΟ:2 ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΗ ΑΝΑΣΚΟΠΗΣΗ

- 2.1 Εισαγωγή .....σελ:14  
2.2 Φύση Ελληνικής Κρίσης.....σελ:14  
2.3 Βασικές Δομικές Αδυναμίες του Συστήματος Διακυβέρνησης της Ευρωζώνης.....σελ:15  
2.4 Τρόπος Διαχείρισης της Κρίσης υπό την Ευρωπαϊκή Οπτική.....σελ:17  
2.4.1 Πρώτη Φάση της Κρίσης.....σελ:17  
2.4.2 Πρώτο Πρόγραμμα Χρηματοδοτικής Στήριξης.....σελ:18  
2.4.3 Δεύτερη Φάση της Κρίσης.....σελ:19  
2.4.4 Δεύτερο Πρόγραμμα Χρηματοδοτικής Στήριξης.....σελ:21  
2.4.5 Τρίτο Πρόγραμμα Χρηματοδοτικής Στήριξης.....σελ:24  
2.5 Συμπεράσματα.....σελ:26

### ΚΕΦΑΛΑΙΟ:3 ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ

- 3.1 Εισαγωγή.....σελ:27  
3.2 Ερευνητικά Ερωτήματα.....σελ:27  
3.3 Συλλογή Στοιχείων.....σελ:28  
3.4 Συμπεράσματα.....σελ:28

### ΚΕΦΑΛΑΙΟ:4 ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ

- 4.1 Εισαγωγή Ερωτήματος – Ε1.....σελ:29  
4.2 Ερώτημα - Ε1: Είναι αλήθεια ότι τα επίπεδα εξυπερεσιμότητας του Ελληνικού δημόσιου χρέους βρίσκονται σε τέτοιο σημείο ώστε το χρέος να θεωρείται βιώσιμο? Τι χρειάζεται να γίνει ώστε να εξασφαλιστεί αυτή η βιωσιμότητα?.....σελ:29  
4.2.1 Ποιες συνθήκες πρέπει να πληρούνται ώστε το χρέος να είναι βιώσιμο?.....σελ:29  
4.2.2 Η Βιωσιμότητα του Ελληνικού Χρέους κατά την Διάρκεια της Κρίσης.....σελ:30  
4.2.3 Η Αναδιάρθρωση που ποτέ δεν έγινε.....σελ:32  
4.2.3.1 Οφέλη – Συνέπειες στην ελληνική οικονομία από πιθανή διαγραφή του χρέους το 2010.....σελ:34  
4.2.4 Το ‘κούρεμα’ του 2012.....σελ:37  
4.2.5 Περίοδος 2015 – 2017: «Νέα» Αναδιάρθρωση του Χρέους υπό το Πρίσμα των «νέων» προβλημάτων βιωσιμότητας του χρέους.....σελ:38  
4.2.6 Περίοδος 2018: Η Βιωσιμότητα του Χρέους μετά το πέρας των μηνονίων.....σελ:41



4.3	Επίλογος Ερωτήματος Ε1.....σελ:48
4.4	Εισαγωγή Ερωτήματος – Ε2.....σελ:48
4.5	Ερώτημα – Ε2: Είναι αλήθεια ότι πολιτικές που επιλέχθηκαν στα πλαίσια των προγραμμάτων στήριξης της ελληνικής οικονομίας (δημοσιονομική προσαρμογή, μείωση μισθολογικού κόστους, θεσμικές μεταρρυθμίσεις στην αγορά εργασίας) και ο τρόπος με τον οποίο εφαρμόστηκαν, αποτελούσαν το σωστό «μίγμα» πολιτικής ώστε να βελτιωθούν οι συνθήκες στην ελληνική οικονομία?.....σελ:49
4.5.1	Δημοσιονομική προσαρμογή της ελληνικής οικονομίας.....σελ:49
4.5.2	Η πολιτική της εσωτερικής υποτίμησης που εκφράστηκε κυρίως μέσω της μείωσης του μισθολογικού κόστους, αρκούσε για την βελτίωση της ανταγωνιστικότητας της ελληνικής οικονομίας?.....σελ:52
4.5.3	Αποτελέσματα «εσωτερικής υποτίμησης.....σελ:57
4.6	Επίλογος Ερωτήματος Ε2.....σελ:63
4.7	Εισαγωγή Ερωτήματος – Ε3.....σελ:63
4.8	Ερώτημα – Ε3: Είναι αλήθεια ότι η επίτευξη υψηλών δημοσιονομικών πλεονασμάτων έχει θετική συσχέτιση με την ανάπτυξη της πραγματικής οικονομίας? Υπάρχει εναλλακτική επιλογή για την επίτευξη της «πολυπόθητης» ανάπτυξης?.....σελ:64
4.8.1	Δημοσιονομική υπεραπόδοση και ανάπτυξη.....σελ:64
4.8.2	Είναι εφικτή η προβλεπόμενη διατήρηση των πρωτογενών πλεονασμάτων για την επόμενη πενταετία?.....σελ:70
4.8.3	Προϋποθέσεις εξόδου από την κρίση και επανεκκίνησης της ελληνικής οικονομίας.....σελ:72
4.8.4	Εξυγίανση του ελληνικού ασφαλιστικού συστήματος.....σελ:80
4.9	Επίλογος Ερωτήματος Ε3.....σελ:82

## **ΚΕΦΑΛΑΙΟ:5**

## **ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ**

5.1	Ανασκόπηση.....σελ:83
-----	-----------------------

## **ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ**

Ξενόγλωσση.....σελ:87
Ελληνόγλωσση.....σελ:88

## ΔΙΑΓΡΑΜΜΑΤΑ

4.1 Χρέος Γενικής Κυβέρνησης.....σελ:38	σελ:38
4.2 Το χρονοδιάγραμμα λήξης του χρέους της Ελλάδας κατά τα προσεχή έτη είναι πολύεύχρηστο.....σελ:41	σελ:41
4.3 Εξέλιξη του Χρέους ως προς τον δείκτη ΑΕΠ.....σελ:42	σελ:42
4.4 Εξέλιξη των Αναγκών Χρηματοδότησης.....σελ:43	σελ:43
4.5 Βιωσιμότητα της Ελλάδος / Δημόσιο Χρέος 2018 – 2060 (% του ΑΕΠ).....σελ:45	σελ:45
4.6 Βιωσιμότητα της Ελλάδος / Γενική Κυβέρνηση GFN 2018 – 2060 (% του ΑΕΠ).....σελ:45	σελ:45
4.7 Δημοσιονομική Προσαρμογή 2009 – 2014 (% του ΑΕΠ).....σελ:49	σελ:49
4.8 Κυκλικά Προσαρμοσμένη Δημοσιονομική Προσαρμογή, 2009 – 2014 (% του Δυνητικού ΑΕΠ).....σελ:50	σελ:50
4.9 Επιδόσεις στην Καινοτομία – Ελλάδα.....σελ:55	σελ:55
4.10 Συνολικό Αποτέλεσμα του Δείκτη Καινοτομίας.....σελ:56	σελ:56
4.11 Αποτελέσματα Παγκόσμιας Ανταγωνιστικής Έκθεσης 2018.....σελ:59	σελ:59
4.12 Ισοζύγιο Τρεχουσών Συναλλαγών (% του ΑΕΠ) .....σελ:62	σελ:62
4.13 Όγκος Εξαγωγών (2005 – 2014) .....σελ:62	σελ:62
4.14 Εξέλιξη Δείκτη Μισθών.....σελ:63	σελ:63
4.15 Ισοζύγιο Γενικής Κυβέρνησης.....σελ:65	σελ:65
4.16 Φορολογικά Έσοδα ως % ΑΕΠ.....σελ:66	σελ:66
4.17 Συνολικός Φορολογικός Συντελεστής σε Διάφορες Χώρες (% επί των κερδών), 2017.....σελ:67	σελ:67
4.18 Δημοσιονομική Προσαρμογή 2009 – 2014 (% του ΑΕΠ) .....σελ:71	σελ:71
4.19 Κατανομή Πλήθους Φορολογικών Δηλώσεων και Φόρων με Βάση την Κλίμακα Φορολόγησης του 2015.....σελ:73	σελ:73
4.20 Συντελεστής Ανισότητας Gini του Διαθέσιμου Εισοδήματος το 2007 -14, Συνολικός Πληθυσμός.....σελ:73	σελ:73
4.21 Συμβολή Φορολογίας και Άλλων Παρεμβάσεων στον Περιορισμό του Κινδύνου Φτώχειας ανά Χώρα, 2015.....σελ:74	σελ:74
4.22 Παραοικονομία ως Ποσοστό του ΑΕΠ και Οικονομική Δραστηριότητα (Ελλάδα και ΕΕ).....σελ:76	σελ:76
4.23 Απεικόνιση Καμπύλης Laffer.....σελ:77	σελ:77

## ΠΙΝΑΚΕΣ

---

2.1 Ζημιές Ελληνικού Τραπεζικού Συστήματος από το 'κούρεμα' των ομολόγων ΕΔ και κρατικών δανείων κατά το PSI (εκατ. Ευρώ).....σελ:22	
4.1 Χρηματοδοτικές Ανάγκες της Χώρας.....σελ:46	
4.2 Ανάλυση της Βιωσιμότητας του χρέους της Ελλάδας: Μακροοικονομικές Παραδοχές.....σελ:47	
4.3 Βαθμός Ανταγωνιστικότητας για το 2017.....σελ:58	
4.4 Μεταβολή στην Παραγωγικότητα της εργασίας (%).....σελ:61	

### **1.1 Σκοπός της Διπλωματικής Εργασίας**

Στα μέσα του 2010, η ελληνική κυβέρνηση συνειδητοποίησε πως δεν ήταν πλέον σε θέση να δανείζεται με λογικά επιτόκια από τις αγορές για τη χρηματοδότηση του τρέχοντος δημοσιονομικού ελλείμματος και την αναχρηματοδότηση του δημοσίου χρέους. Ένας κοινός μηχανισμός στήριξης συστάθηκε, με συμμετέχοντες το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο (ΔΝΤ), την Ευρωπαϊκή Επιτροπή, και την Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα (ΕΚΤ) με σκοπό την στήριξη της ελληνικής οικονομίας. Η χρηματοδότηση από τον μηχανισμό στήριξης έγινε υπό τους όρους ότι η Ελλάδα θα λάβει μέτρα και θα εφαρμόσει πολιτικές με κύριο σκοπό την δημοσιονομική εξυγίανση της χώρας.

Ο σύνθετος και πολύπλοκος χαρακτήρας της ελληνικής κρίσης σε συνδυασμό με το ότι το γεγονός αυτό δεν έγινε αντιληπτό από τους αρμόδιους φορείς, διαδραμάτισαν καθοριστικό ρόλο στην εξέλιξη της κρίσης. Πριν από την κρίση, η όποια ανάπτυξη της ελληνικής οικονομίας βασιζότανε στην κατανάλωση, η οποία κατανάλωση είχε τις ρίζες της στον υψηλό και «εύκολο» δανεισμό στον οποίο είχε πρόσβαση η ελληνική οικονομία (ειδικά μετά την είσοδο της χώρας στην Οικονομική Νομισματική Ένωση (Ο.Ν.Ε.)). Αποτέλεσμα του λανθασμένου και προβληματικού αναπτυξιακού μοντέλου της χώρας ήταν σε πρώτο επίπεδο η δημιουργία «δίδυμων» ελλειμμάτων. Δηλαδή τόσο το δημοσιονομικό όσο και το ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών να βρίσκονται σε ελλειμματική κατάσταση. Αντίστοιχα σε δεύτερο επίπεδο αποτέλεσμα ήταν η διόγκωση του δημοσίου χρέους, το οποίο με το πέρασμα των χρόνων κατέστη μη βιώσιμο.

Σε αντίθεση με τις υπόλοιπες χώρες της ευρωζώνης οι οποίες επλήγησαν και αυτές, αλλά αντιμετώπισαν «μετρήσιμα» και συγκεκριμένα προβλήματα, τα οποία αναδείχθηκαν σε μεγάλο βαθμό από το ξέσπασμα της παγκόσμιας οικονομικής κρίσης το 2008, η περίπτωση της Ελλάδας διαφέρει ριζικά.

Συνεπώς ενώ οι προαναφερθείσες χώρες κατάφεραν να επιστρέψουν σε μια σχετική κανονικότητα σε σύντομα χρονικά διαστήματα, η ελληνική οικονομία, οχτώ χρόνια μετά την δέσμευση της χώρας, με την υπογραφή του πρώτου προγράμματος παροχής οικονομικής βοήθειας, βρίσκεται ακόμα παγιδευμένη σε μια βαθιά και παρατεταμένη κρίση με ευρύτατες οικονομικές και κοινωνικές προεκτάσεις.

Η διαχείριση της ελληνικής κρίσης από τους εταίρους μας αποτέλεσε και αποτελεί μεγάλο και έντονο θέμα δημοσίου διαλόγου στο επίκεντρο του οποίου βρέθηκαν οι αρνητικές έως και καταστροφικές συνέπειες που επέφερε στην ελληνική οικονομία και κατ' επέκταση στον ελληνικό κοινωνικό ιστό. Τα σκληρά μέτρα λιτότητας που εφαρμόστηκαν ως λύση στο ελληνικό πρόβλημα και εκφράστηκαν μέσω των εμπροσθοβαρών προγραμμάτων δημοσιονομικής προσαρμογής και της πολιτικής της εσωτερικής υποτίμησης, δεν επέφεραν τα ανάλογα αποτελέσματα. Η ελληνική οικονομία περιήλθε σε ένα φαύλο κύκλο ύφεσης - λιτότητας, όπου ουσιαστικά η εφαρμογή πολιτικών σκληρής και επίπονης λιτότητας σε ένα ήδη υφεσιακό περιβάλλον προκάλεσε περαιτέρω αύξηση της ύφεσης, η οποία με τη σειρά της προκάλεσε την επιπλέον επιβολή μέτρων λιτότητας.

Οχτώ χρόνια μετά την δέσμευση της χώρας, με την υπογραφή του πρώτου προγράμματος παροχής οικονομικής βοήθειας, η ελληνική οικονομία βρίσκεται

ακόμα παγιδευμένη σε μια βαθιά και παρατεταμένη κρίση με ευρύτατες οικονομικές και κοινωνικές προεκτάσεις.

## **1.2 Διάρθρωση της εργασίας**

Το πρώτο κεφάλαιο αποτελεί την εισαγωγή της εργασίας καθώς αναφέρεται ο σκοπός της εργασίας, η δομή και η μεθοδολογία και η συνεισφορά της εργασίας.

Στο δεύτερο κεφάλαιο πραγματοποιείται η επισκόπηση της συνολικής βιβλιογραφίας για τα επιμέρους πεδία τα οποία η εργασία εξετάζει: το, αμφισβητούμενης βιωσιμότητας, δημόσιο χρέος, τον αντίκτυπο που προκάλεσε στην ελληνική οικονομία το μίγμα πολιτικής που χρησιμοποιήθηκε κατά τη διάρκεια της κρίσης, και το κατά πόσο οι παθογένειες και τα δομικά προβλήματα της ελληνικής οικονομίας καταπολεμήθηκαν ριζικά.

Στο τρίτο κεφάλαιο παρουσιάζεται η μεθοδολογία που επιλέχτηκε να χρησιμοποιηθεί στην εργασία, η οποία είναι βιβλιογραφική, καθώς αποτυπώνει και καταγράφει τα δεδομένα και τις εξελίξεις, με σκοπό την διερεύνηση και αποσαφήνιση των ερευνητικών ερωτημάτων και αποτελούν και το κύριο επιστημονικό εύρημα της εργασίας.

Στο τέταρτο κεφάλαιο αναδεικνύονται τα αποτελέσματα της βιβλιογραφικής καταγραφής των στοιχείων και των δεδομένων, και γίνεται μια συστηματική μελέτη τριών κύριων ερωτημάτων που αποτελούν τα «ακανθώδη» προβλήματα της ελληνικής οικονομίας.

Τέλος, το πέμπτο κεφάλαιο παρουσιάζει το σύνολο των συμπερασμάτων που προέκυψαν από την εκπόνηση της συγκεκριμένης διπλωματικής εργασίας.

## **2.1 Εισαγωγή**

Η παρούσα ενότητα πραγματεύεται τις δομικές αδυναμίες του συστήματος διακυβέρνησης της Ευρωζώνης και τα χαρακτηριστικά τα οποία συνθέτουν τον ιδίομορφο χαρακτήρα της οικονομικής κρίσης, η οποία έκανε την εμφάνιση της στην Ελληνική πραγματικότητα το 2010. Στη συνέχεια γίνεται ανάλυση του τρόπου με τον οποίο οι οικονομικοί μας εταίροι (κυρίως οι Ευρωπαίοι) αντιλήφθηκαν την οικονομική κρίση. Επίσης, ασκείται κριτική στα μέτρα και στις πολιτικές, οι οποίες λιγότερο προτάθηκαν και περισσότερο επιβλήθηκαν από τη μεριά τους, ως λύση αντιμετώπισης του προβλήματος.

## **2.2 Φύση Ελληνικής Κρίσης**

Η Ελληνική οικονομική κρίση ξέσπασε στα τέλη του 2009 και στα μέσα του 2010 βρισκόταν σε πλήρη εξέλιξη. Μια κρίση της οποίας ο χαρακτήρας δεν προερχόταν από μια συγκεκριμένη παθογένεια της Ελληνικής οικονομίας αλλά αποτελούσε μέρος ενός πιο σύνθετου και πολύπλοκου προβλήματος. Σύμφωνα με τον Βενιζέλο (2017) η Ελληνική κρίση εκδηλώθηκε ως τριπλή κρίση:

1. Πρώτον, ως κρίση αναχρηματοδότησης του δημόσιου χρέους, γεγονός το οποίο ισοδυναμεί με κρίση βιωσιμότητας, η οποία με τη σειρά της οδηγεί σε κρίση φερεγγυότητας της χώρας. Να αναφερθεί εδώ, προς κατανόηση των οικονομικών μεγεθών, ότι στις 31.12.2009 το δημόσιο χρέος της Ελλάδας βρισκόταν στο 126.7% του ΑΕΠ. Σε απόλυτους αριθμούς ήταν 301 δις ευρώ, ενώ το συνολικό χρέος της Ευρωζώνης ανερχόταν στα 7.3 τρις ευρώ. Ουσιαστικά, το χρέος της Ελλάδας αποτελούσε το 4.14 % του συνολικού δημοσίου χρέους της Ευρωζώνης
2. Δεύτερον, ως κρίση δημοσιονομικού ελλείμματος. Το ημερολογιακό έτος 2009 έκλεισε με δημοσιονομικό έλλειμμα της τάξης του 15,7% του ΑΕΠ και πρωτογενές έλλειμμα της τάξης του 10,5% του ΑΕΠ, ποσοστό το οποίο αντιστοιχεί σε 25δις ευρώ.
3. Τρίτον, ως κρίση ανταγωνιστικότητας, κρίση παραγωγής αλλά και ως κρίση στο εξωτερικό ισοζύγιο, με το έλλειμμα στο ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών να αγγίζει το ποσοστού του 15% του ΑΕΠ.

Στη συνέχεια της ανάλυσης της πολυπλοκότητας της Ελληνικής κρίσης θα διαπιστώσουμε ότι, σύμφωνα με τους Τσακλόγλου κ.ά. (2016), η Ελληνική δημοσιονομική κρίση στο πλαίσιο της κατάρρευσης των τιμών των κρατικών χρεογράφων, της ξαφνικής εξόδου κεφαλαίων (sudden stop), στο σύνολο των χωρών της περιφέρειας της Ευρώπης, και του γενικότερου υφεσιακού σοκ που υπέστη η Ελληνική οικονομία, μετατράπηκε σε κρίση του χρηματοπιστωτικού τομέα και του ευρύτερου Ελληνικού τραπεζικού συστήματος. Έπειτα, ο συνδυασμός της πιστωτικής συρρίκνωσης και της έντονης δημοσιονομικής προσαρμογής (σε ένα υφεσιακό περιβάλλον) επέτεινε την ήδη υπάρχουσα ύφεση, η οποία με τη σειρά της οδήγησε σε

ευρεία ανθρωπιστική κρίση με επικίνδυνες προεκτάσεις διάβρωσης του κοινωνικού ιστού.

Έτσι, η τριπλή αυτή κρίση, τον Μάρτιο του 2010, κατέστησε την Ελλάδα αντιμέτωπη με ασύντακτη χρεωκοπία, όντας ανίκανη να προβεί σε κάλυψη των χρηματοδοτικών της αναγκών, τοποθετώντας ουσιαστικά τη χώρα εκτός διεθνών αγορών. Ταυτόχρονα, η Ελληνική κρίση εκθέτει ανεπανόρθωτα τους μηχανισμούς της Ευρωζώνης όσον αφορά στην έγκαιρη πρόβλεψη και αποτροπή αλλά και στην άμεση και επείγουσα διαχείριση κρίσεων πριν αυτές διαχυθούν (Βενιζέλος, 2017). Όπως θα φανεί στην ενότητα που ακολουθεί, το θεσμικό πλαίσιο της Ευρωζώνης ήταν παντελώς ανέτοιμο για τη διαχείριση μιας κρίσης τέτοιου βεληνεκούς.

### ***2.3 Βασικές Δομικές Αδυναμίες του συστήματος διακυβέρνησης της Ευρωζώνης***

Στην ανάλυση των βασικών δομικών και λειτουργικών αδυναμιών του Ευρωσυστήματος είναι πολύ σημαντικό να αναφερθεί ότι αυτές συναντιούνται τόσο στη χρονική περίοδο δημιουργίας της Ο.Ν.Ε, όσο και κατά τη διάρκεια λειτουργίας της. Ως εξήγηση αυτού, σύμφωνα με τους Papastamkos and Kotios (2011), αναφέρουμε :

- Οι θεσμοί οι οποίοι συγκροτούσαν την Ο.Ν.Ε, και ήταν υπεύθυνοι για τη χάραξη της Ευρωπαϊκής πολιτικής, επέτρεψαν την είσοδο σε χώρες οι οποίες εμφάνιζαν πολύ υψηλό δημόσιο χρέος, πάνω από τα επιτρεπόμενα όρια (60% του ΑΕΠ), και δημοσιονομικά ελλείμματα που ήταν επικίνδυνα κοντά στο όριο και με προοπτική υπέρβασής τους. Συνέπεια των παραπάνω, είναι να θεωρούνται μέλη της Ένωσης χώρες με οικονομίες ασταθείς, προβληματικές και επίφοβες στο ενδεχόμενο εμφάνισης μιας οικονομικής κρίσης.
- Παρότι ως ένα βαθμό η Συνθήκη για την ΕΕ (1992/93) προέβλεπε τη συμπερίληψη και κριτηρίων σχετιζόμενων με την πραγματική οικονομία, στην πραγματικότητα, κατά τη διαδικασία ένταξης των υποψήφιων χωρών στην Ο.Ν.Ε, η ένταξή τους κρίθηκε αποκλειστικά από την επίτευξη συγκεκριμένων μακροοικονομικών στόχων, όπως συγκεκριμένων ποσοστών του πληθωρισμού, των επιτοκίων, της συναλλαγματικής σταθερότητας, αλλά και την τήρηση της προβλεπόμενης δημοσιονομικής πειθαρχίας. Αυτό προκάλεσε την υποβάθμιση της σημασίας βασικών στοιχείων της πραγματικής οικονομίας, όπως η παραγωγικότητα, η καινοτομία, το οικονομικό περιβάλλον και η διοικητική απόδοση, τα οποία συνδέονται άμεσα με τα επίπεδα ανταγωνιστικότητας της αντίστοιχης οικονομίας.
- Παρότι η δημοσιονομική πειθαρχία, όπως αναφέρθηκε παραπάνω, θεωρείται διαχρονικά παράγοντας καθοριστικής σημασίας, οι περιπτώσεις στις οποίες δεν τηρήθηκε είναι περισσότερες από αρκετές, ενώ η απάντηση της Ένωσης στην ανοικτή ουσιαστικά αμφισβήτηση του ΣΣΑ, πρακτικά δεν δόθηκε ποτέ. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αυτού είναι ότι μετά την ένταξή της, η Ελλάδα ξεπερνούσε τα επιτρεπόμενα όρια τόσο στα δημοσιονομικά ελλείμματα (έλλειμμα μεγαλύτερο του 3% ως ποσοστό του ΑΕΠ), όσο και στο ύψος του δημόσιου χρέους (μεγαλύτερο του 60%).

Φυσικά η χώρα μας δεν ήταν η μόνη εμπλεκόμενη σε αυτήν την κρίση παραβατικότητας, αφού οικονομίες χωρών, όπως του Βελγίου και της Ιταλίας, παρουσίαζαν παρόμοια χαρακτηριστικά. Ειδικότερα, η Γαλλία και η Γερμανία, χώρες εκ των ιδρυτών του ΣΣΑ, το 2003 αρνήθηκαν πεισματικά να προβούν σε μείωση των ελλειμμάτων τους, στάση που επικρότησε και το Η.Β., παρεμποδίζοντας ταυτόχρονα τη διαδικασία επιβολής κυρώσεων που προτάθηκε από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή, υποβαθμίζοντας έτσι τον ρόλο της Επιτροπής, αλλά και της σημασίας του συμφώνου.

- Σε συνδυασμό με τις προηγούμενες αδυναμίες, ένα ακόμα σημαντικό πρόβλημα το οποίο προέκυψε από τη σαθρή αρχιτεκτονική δόμηση της Ο.Ν.Ε και διαδραμάτισε καθοριστικό ρόλο στην ενίσχυση της έντασης της Ευρωπαϊκής κρίσης αλλά και στην μετάδοσή της, δεν είναι άλλο από τη μη ύπαρξη τραπεζικής ένωσης. Σύμφωνα με τους Βαρουφάκης κ.ά. (2014), η ανορθολογική δομή της Ευρωζώνης περιλάμβανε (α) κράτη μέλη χωρίς τη στήριξη κεντρικών τραπεζών και (β) μια κοινή κεντρική τράπεζα (την ΕΚΤ), χωρίς την ύπαρξη ενός κράτους ικανού να στηρίζει από την πλευρά του, μέσω μια κοινής δημοσιονομικής πολιτικής, την κοινή νομισματική πολιτική της Ευρωζώνης. Υπό αυτό το πλαίσιο, ήταν αδύνατη η ορθολογική αντιμετώπιση της Ευρωπαϊκής τραπεζικής κρίσης, λαμβάνοντας ως δεδομένο τη διάσπαση του τραπεζικού συστήματος της Ευρωζώνης σε επιμέρους εθνικά τραπεζικά συστήματα, επιφορτισμένα με την εποπτεία και τη διάσωση κρατών-μελών, τα οποία μάλιστα πολλές φορές χαρακτηρίζονται από δομικές αδυναμίες και παθογένειες. Έτσι σύντομα, τα κράτη αναγκάστηκαν να επιφορτίσουν τους φορολογούμενους πολίτες με τις ιδιωτικές ζημιές των τραπεζών (Βαρουφάκης κ.ά., 2014). Όπως χαρακτηριστικά γραφεί ο Χατζηγεμμανουήλ (2012,σελ 68): *«Τις καλές εποχές, οι μεγάλες Ευρωπαϊκές τράπεζες ζουν ως υπερεθνικές οντότητες· στην κρίση, όμως, πεθαίνουν ως εθνικοί φορείς, με το κόστος της αναδιάρθρωσής τους να πέφτει αποκλειστικά στη χώρα καταγωγής τους, που, εάν δεν έχει επαρκή μέσα για να καλύψει το πρόβλημα, οδηγείται και αυτή σε αδιέξοδο».*

Εκτός των προαναφερόμενων δομικών δυσλειτουργιών, η Ελληνική οικονομική κρίση και ο τρόπος διαχείρισής της έφερε στο προσκήνιο και άλλες τεχνικές και ουσιαστικές ελλείψεις του οικοδομήματος της Ευρωζώνης. Αναλυτικότερα, σύμφωνα με τους Κότιος κ.ά. (2012):

- Παρότι χώρες με ξεκάθαρα προβλήματα ανταγωνιστικότητας, σαθρές οικονομικές δομές και έντονα αμφισβητούμενο εξωτερικό χρέος, κατάφεραν και εξασφάλισαν την είσοδο τους στην Ο.Ν.Ε, η δομή της Ευρωπαϊκής κεντρικής εξουσίας παρέλειψε να προβεί στη δημιουργία ενός ενιαίου και αλληλέγγυου προς τα κράτη, μηχανισμού πρόληψης και διαχείρισης οικονομικών κρίσεων. Ένας μηχανισμός, ο οποίος θα μπορούσε υπό τις κατάλληλες προϋποθέσεις να διαδραματίσει καθοριστικό ρόλο στην πορεία εξέλιξης της κρίσης (Ξαφά, 2017).
- Επίσης, η Ελληνική περίπτωση έκανε ορατή και την αναποτελεσματικότητα της Ένωσης στην ευρύτερη διαδικασία της λήψης αποφάσεων (Hughes, 2011). Η ανυπαρξία ενός πραγματικά ισχυρού θεσμοθετημένου Ευρωπαϊκού μηχανισμού, υπεύθυνου για την διαδικασία λήψης αποφάσεων, αναμφίβολα διαδραμάτισε σημαντικό ρόλο στην καθυστέρηση με την οποία αντέδρασε η Ένωση στην αντιμετώπιση της Ελληνικής κρίσης, αλλά και στην ανάδειξη άλλων 'παικτών' (Ευρωπαϊκά θεσμικά όργανα, διεθνείς οργανισμοί καθώς και τρίτες χώρες) ως βασικούς δρώντες στη λήψη αποφάσεων. Γεγονός το οποίο είχε ως αποτέλεσμα την δημιουργία πολλών προτάσεων, συχνά αντιφατικών



μεταξύ τους, οι οποίες, αντί να καθυστερήσουν, προκαλούσαν περαιτέρω ανασφάλεια και απορρύθμιση στις αγορές. Ειδικότερα, η απόφαση της Ευρωπαϊκής πλευράς να αναμειχθεί στην Ελληνική οικονομική κρίση παρέχοντας την απαιτούμενη στήριξη στην Ελληνική οικονομία ήταν εξαιρετικά καθυστερημένη και αμφιλεγόμενης αποτελεσματικότητας. Εξάλλου, όπως αποδείχτηκε, σε καμία περίπτωση δεν κατάφερε να αποτελέσει οριστική λύση στο πρόβλημα της Ελληνικής κρίσης (Κότιος κ.ά., 2012).

Ο ερασιτεχνικός τρόπος με τον οποίο έγινε η προσέγγιση της Ελληνικής κρίσης από τους εταίρους μας, γίνεται αντιληπτός και από τις πρόσφατες (2018) δηλώσεις του Jeroen Dijsselbloem, πρώην πρόεδρου του Eurogroup και έναν εκ των βασικών πόλων χάραξης της πολιτικής της Ευρωζώνης: *«Τόσο η Ευρωπαϊκή ένωση όσο και η Ευρωζώνη δεν ήταν προετοιμασμένες για την κρίση, δεν είχαμε θεσμούς, δεν είχαμε ταμεία, δεν είχαμε πλαίσιο, το οποίο θα μας επέτρεπε να εξέλθουμε από την κρίση, ενώ τα πρώτα τέσσερα χρόνια της κρίσης αναλώθηκαν σε έναν τσακαωμό μεταξύ μας (ενν. μεταξύ των εμπλεκόμενων θεσμών) ως προς το ποιος φταίει και για το ποιος πρέπει να αναλάβει την ευθύνη»* (Documento, 2018, λεπτό 6:00-6:20).

Εν κατακλείδι, σύμφωνα με τους Κότιος κ.ά. (2012), να μιν το σύστημα διακυβέρνησης και λήψης αποφάσεων της Ο.Ν.Ε σε καμία περίπτωση δεν αποτελεί τον άμεσο υπεύθυνο για την δημιουργία της Ελληνικής οικονομικής κρίσης, αλλά σίγουρα αν είχαν εξαλειφθεί οι παραπάνω δομικές αδυναμίες, η κατεύθυνση και η πορεία που θα είχε ακολουθήσει η κρίση θα ήταν πολύ διαφορετική και μάλιστα προς το καλύτερο για όλες τις εμπλεκόμενες πλευρές.

## **2.4 Τρόπος διαχείρισης της κρίσης υπό την ευρωπαϊκή οπτική**

### **2.4.1 Πρώτη φάση της κρίσης**

Η πρώτη φάση της κρίσης (όσον αναφορά τον τρόπο αντίδρασης της Ένωσης) ξεκινάει από τα τέλη του 2009 και φτάνει μέχρι περίπου το καλοκαίρι του 2012. Μια χρονική περίοδο ιδιαίτερα τεταμένη, τόσο για τα ελληνικά όσο και για τα ευρωπαϊκά δεδομένα. Στο διάστημα αυτό, η κεντρική ευρωπαϊκή πολιτική σκηνή αρνείται πεισματικά την ύπαρξη γενικευμένης κρίσης του ίδιου του νομίσματος και θεωρεί ότι η κρίση αποτελείται από, μεμονωμένες και ανεξάρτητες μεταξύ τους, κρίσεις δημοσίου χρέους κάποιων χωρών της περιφέρειας (Χατζηεμμανουήλ, 2012). Ουσιαστικά, η Ένωση δεν κατάφερε να συνειδητοποιήσει ότι η Ευρωπαϊκή, και κατά συνέπεια η Ελληνική, οικονομική κρίση αποτελεί ένα βαθιά τοξικό μείγμα το οποίο απειλεί τα ίδια τα θεμέλια του Ευρωπαϊκού οικοδομήματος. Αντ' αυτού, επέλεξε να υιοθετήσει την άποψη ότι η Ελληνική οικονομική κατάρρευση δεν αποτελεί προϊόν μια ευρύτερης κρίσης αλλά μιας κρίσης παραβατικότητας των δημοσιονομικών κανόνων της Ευρωζώνης.

#### 2.4.2 Πρώτο πρόγραμμα χρηματοδοτικής στήριξης

Υπό αυτήν την προοπτική αντίληψης της Ελληνικής κρίσης, οι οικονομικοί εταίροι της Ελλάδας μαζί με την ίδια την χώρα προέβησαν το 2010 στην υπογραφή της πρώτης Δανειακής σύμβασης της Ελλάδας. Ένα πρόγραμμα στήριξης το οποίο περιείχε μέτρα σκληρής δημοσιονομικής προσαρμογής και ταυτιζόταν πλήρως με το ευρωπαϊκό αφήγημα περί δημοσιονομικού εκτροχιασμού της Ελλάδας (Παναγιωταρέα, 2017). Παρόλου που τα ποσά που έλαβε η Ελλάδα από το πρώτο πρόγραμμα στήριξης ήταν εξωφρενικά για τα δεδομένα της εποχής, 80 δις ευρώ από τους εταίρους και 30 δις ευρώ από το Δ.Ν.Τ (Ξαφά, 2017), οι απαιτήσεις που το συνόδευαν απείχαν πολύ από την πραγματικότητα. Αυτό προκύπτει βάσει των επιτοκίων με τα οποία πραγματοποιήθηκε η χορήγηση των δανείων, της χρονικής περιόδου αποπληρωμής τους, αλλά και της χρέωσης της υπηρεσίας (service charge) (Παναγιωταρέα, 2017). Γεγονός το οποίο επιβεβαιώνεται από τον πρώην εκπρόσωπο της Ελλάδας στο Δ.Ν.Τ Παναγιώτη Ρουμελιώτη, ο οποίος σε συνέντευξή του σε τηλεοπτική εκπομπή («Πως φτάσαμε στα μνημόνια», 2012), υποστήριξε την άποψη ότι το τεχνικό κλιμάκιο του Δ.Ν.Τ είχε διαφωνήσει από την πρώτη στιγμή με τους μικρούς χρόνους των περιόδων προσαρμογής που πρότειναν οι Ευρωπαίοι εταίροι μας. Ειδικότερα η Ευρωζώνη ζητούσε από την Ελλάδα να αποδεχτεί αυστηρότερους όρους χρηματοδότησης από εκείνους τους οποίους συνήθως επιβάλλει το ΔΝΤ στις χώρες που ζητούν την συνδρομή του.

Πιο συγκεκριμένα, ο Ντομινίκ Στρος-Καν θεωρούσε ότι το επιτόκιο (5%) που ζητούσαν οι Ευρωπαίοι (κυρίως η Γερμανία, η Αυστρία, η Φιλανδία και η Ολλανδία) ήταν υπερβολικά υψηλό και θα επιβάρυνε την δημοσιονομική κατάσταση της Ελλάδας. Πίστευε, επίσης, ότι η περίοδος δημοσιονομικής προσαρμογής θα έπρεπε να είναι μεγαλύτερη από 3 χρόνια και η περίοδος αποπληρωμής του δανείου μεγαλύτερη από 2 χρόνια, ώστε η Ελλάδα να μπορέσει να ανταποκριθεί ευκολότερα στις δανειακές της υποχρεώσεις (Ρουμελιώτης 2012). Ακόμα όμως και μετά την έκφραση αυτής της διαφωνίας, επικράτησε η ξεκάθαρα τιμωρητική αντίληψη της Γερμανικής πλευράς, η οποία εκφράστηκε από τους παράλογα μικρούς χρόνους προσαρμογής, ήτοι ορίζοντας τριετίας για την δημοσιονομική προσαρμογή και διετίας για την αποπληρωμή του χρέους. Επιπρόσθετα, σύμφωνα με την ίδια συνέντευξη, η αντίληψη αυτή οδήγησε την Ευρωζώνη στο να υιοθετήσει ένα πολύ υψηλό επιτόκιο για τη χορήγηση των δανείων, προσέγγιση με την οποία ο ίδιος τότε πρόεδρος του Δ.Ν.Τ, Dominique Strauss-Kahn, διαφώνησε πλήρως. Στο ίδιο μήκος κύματος φαίνεται να ήταν και ο τότε πρόεδρος του Eurogroup, Jean-Claude Juncker, ο οποίος με δική του προσωπική παρέμβαση είχε πιέσει ώστε τα επιτόκια να είναι μικρότερα και οι περίοδοι για την δημοσιονομική προσαρμογή μεγαλύτερες. Άποψη η οποία παρακάμφθηκε λόγω της επιμονής της Γερμανικής πλευράς («Πως φτάσαμε στα μνημόνια», 2012).

Προς επιβεβαίωση των παραπάνω, σύμφωνα με την Παναγιωταρέα (2017), οι δύσκολοι και μη ρεαλιστικά εφικτοί στόχοι αναθεωρήθηκαν αρκετά σύντομα, περίπου ένα χρόνο μετά από την εφαρμογή της πρώτης δέσμης μέτρων, στη σύνοδο κορυφής της Ευρωπαϊκής Ένωσης που πραγματοποιήθηκε στις 12 Μαρτίου του 2011, κατά την οποία η ελληνική πλευρά πέτυχε την επιμήκυνση των χρόνων αποπληρωμής των δανείων στα 7,5 έτη και τη μείωση του επιτοκίου από 5,2% σε 4,2% (Παναγιωταρέα, 2017).

### 2.4.3 Δεύτερη φάση της κρίσης

Στις συνόδους κορυφής, στις 28-29 Ιουνίου 2012, η κεντρική ευρωπαϊκή πολιτική εξουσία αρχίζει να συνειδητοποιεί ότι η οικονομική κρίση, η οποία πλήττει την Ευρωζώνη, δεν αποτελείται από επιμέρους κρίσεις χρέους χωρών της περιφέρειας που προέκυψαν από σφάλματα πολιτικής των ιδίων, έλλειψη προσαρμογής και άρνηση συμμόρφωσης με τους ευρωπαϊκούς κανόνες για τα δημόσια οικονομικά, αλλά ουσιαστικά πρόκειται για μια ευρύτερη κρίση του ίδιου του νομίσματος, η οποία είναι ικανή να απειλήσει την ομαλή λειτουργία του ίδιου του ευρωπαϊκού οικοδομήματος (Χατζηεμμανουήλ, 2012). Σε περίπτωση που η κρίση ήταν αποκλειστικά κρίση δημόσιου χρέους, τότε το λογικό επιχείρημα είναι οι χώρες οι οποίες παρουσιάζουν τα χειρότερα δημοσιονομικά χαρακτηριστικά να βρίσκονται στο 'μάτι του κυκλώνα', ενώ αντίθετα οι χώρες με σχετικά ρυθμισμένα δημοσιονομικά μεγέθη δεν θα έπρεπε να βρεθούν άμεσα αντιμέτωπες με την εμφάνιση της οικονομικής κρίσης. Για παράδειγμα η Ισπανία, έχει να επιδείξει συγκριτικώς χαμηλό ποσοστό δημοσίου χρέους 68% του ΑΕΠ για το 2011. (Papastamkos and Kotios 2011),

Η περίπτωση της Ισπανίας έρχεται να ανατρέψει αυτήν την άποψη και να δώσει την απαιτούμενη ώθηση στην ευρωπαϊκή ηγεσία για αλλαγή του τρόπου αντίληψης και διαχείρισης της κρίσης. Έτσι, όταν το 2012 ο Ισπανός υπουργός αρμόδιος για θέματα προϋπολογισμού, Cristobal Montoro, σε ραδιοφωνικό σταθμό της χώρας του δήλωνε «*to risk premium μας λέει ότι η Ισπανία δεν έχει την πόρτα των αγορών ανοιχτή, μας λέει ότι ως χώρα έχουμε πρόβλημα πρόσβασης στις αγορές, όταν χρειαστεί να αναχρηματοδοτήσουμε το χρέος μας*» και συνέχιζε λέγοντας ότι οι ισπανικές τράπεζες θα πρέπει να ανακεφαλαιοποιηθούν μέσω των Ευρωπαϊκών μηχανισμών, εγκαταλείποντας ουσιαστικά την προηγούμενη κυβερνητική γραμμή ότι η Ισπανία μπορεί να συγκεντρώσει κεφάλαια από μόνη της, κατέστησε το ευρωπαϊκό πρόβλημα παραπάνω από ορατό (antinews.gr 2012)

Σύμφωνα με τον Χατζηεμμανουήλ (2012), η κλιμάκωση του Ισπανικού ζητήματος επέφερε ένα διπλής φύσης αποτέλεσμα, τόσο στη συνολικότερη εξέλιξη της κρίσης όσο και στην ευρωπαϊκή αντίληψη για την κρίση. Σε πρώτο επίπεδο, ανέδειξε αφενός τη στενή αλληλεπίδραση των προβλημάτων του δημοσίου χρέους, αφετέρου δε του τραπεζικού συστήματος (λέγεται συχνά ότι στην Ελλάδα η αφερεγγυότητα του κράτους κατέστρεψε τις τράπεζες, ενώ στην Ιρλανδία ή την Ισπανία έγινε το αντίθετο). Σε δεύτερο επίπεδο, το μέγεθος της δυναμικής της ισπανικής οικονομίας και η προοπτική μετάδοσής της κρίσης σε ένα ακόμη μεγάλο κράτος μέλος, την Ιταλία, ανάγκασε τους Ευρωπαίους ιθύνοντες να αντιδράσουν με πολύ διαφορετικό τρόπο. Ο κίνδυνος ουσιαστικά μετάδοσης της κρίσης στις μεγάλες χώρες, κυρίως της περιφέρειας, διαδραμάτισε καθοριστικό ρόλο στη συνολική αλλαγή του πλαισίου ερμηνείας της κρίσης. Αναλυτικότερα η Ιταλία και το Βέλγιο έχουν από τα υψηλότερα ποσοστά δημοσίου χρέους στην ΟΝΕ (120% του ΑΕΠ και 97% για το 2011, βλ. European Commission, 2011). Μια πιθανή υποβάθμιση των ανωτέρω χωρών από τους «οίκους αξιολόγησης» θα προκαλούσε αύξηση του κόστους δανεισμού τους και πολύ πιθανό αύξηση των ελλειμμάτων και περαιτέρω επιδείνωση του δημοσίου χρέους τους. Κλιμάκωση αυτής της εξέλιξης θα ωθούσε και τις χώρες αυτές στο μηχανισμό στήριξης της ευρωζώνης. Είναι, όμως, αμφίβολο, εάν ο σχεδιασθείς μηχανισμός είναι σε θέση να διασώσει τις εν λόγω χώρες (Papastamkos and Kotios 2011).

Η ύφεση στην οποία είχε περιέλθει η οικονομία, τα σκληρά μέτρα δημοσιονομικής προσαρμογής και η αύξηση του κόστους δανεισμού και της κρατικής

στήριξης στον τραπεζικό τομέα οδήγησε σε περαιτέρω απώλεια του δημοσιονομικού ελέγχου και αύξηση του δημοσίου χρέους, τόσο σε όλη την Ευρώπη αλλά κυρίως σε χώρες τις Ευρωπαϊκής περιφέρειας. Αυτό είχε ως συνέπεια η κρίση στην Ευρώπη να αποτελεί πλέον συστημική κρίση

Μετά το πρώτο πρόγραμμα που αποσκοπούσε στη διάσωση της ελληνικής οικονομίας το Μάιο 2010, ακολούθησε το πρόγραμμα της Ιρλανδίας (Νοέμβριος 2010) και λίγους μήνες μετά (Μάιος 2011) το πρόγραμμα της Πορτογαλίας. Στη συνέχεια η Ισπανία, όπως ήδη αναφέρθηκε, ζήτησε πρόσβαση σε οικονομική βοήθεια ώστε να μπορέσει να προβεί στην απαραίτητη ανακεφαλαιοποίηση του τραπεζικού της συστήματος (Ιούνιος 2012), ενώ σε λιγότερο από ένα χρόνο (Απρίλιος 2013) έλαβε χώρα το πρόγραμμα της Κύπρου (Ξαφά, 2017).

Πρακτικά αυτό που έγινε αντιληπτό σε αυτή τη φάση, είναι ότι η αντιμετώπιση της κρίσης με μέτρα 'πυροσβεστικού' χαρακτήρα, τα οποία εκφράστηκαν με επιμέρους προγράμματα στήριξης για την αντίστοιχη προβληματική οικονομία της αντίστοιχης χώρας, απέτυχαν να αντιμετωπίσουν το πρόβλημα στη ρίζα του. Ένα πρόβλημα του οποίου οι ρίζες βρίσκονται στην ατελή αρχιτεκτονική της Ευρωζώνης. Ουσιαστικά γίνεται πλέον ορατή η ανάγκη για δημιουργία των απαιτούμενων θεσμοθετημένων μηχανισμών, οι οποίοι θα λειτουργήσουν ως ανάχωμα στην μετάδοση της κρίσης. Για παράδειγμα, ήταν απαραίτητη η δημιουργία ενός κοινού ταμείου το οποίο θα ήταν σε θέση να «σπάσει» το συνδετικό κρίκο μεταξύ χρεωμένων χωρών και τραπεζικών ιδρυμάτων χωρίς την απαιτούμενη κεφαλαιακή επάρκεια (Ξαφά, 2017).

Συνεπώς, όσο δύσκολο πολιτικά και αν ήταν αυτό το εγχείρημα για τις πλεονασματικές χώρες της Ευρωζώνης, τον Ιούνιο 2012 οι αρχηγοί των κρατών δεσμεύτηκαν να προβούν σε συνολικότερη αλλαγή πορείας όσον αφορά στη λογική προσέγγισης της κρίσης, με πρώτο βήμα αυτό της δημιουργίας μια τραπεζικής ένωσης.

Στις 29 Ιουνίου το 2012 το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο λειτούργησε ως εντολοδόχος προς την Ευρωπαϊκή Επιτροπή, αναθέτοντάς της την αρμοδιότητα να προβεί στη δημιουργία των απαραίτητων στοιχείων ώστε να δομηθεί η Ευρωπαϊκή τραπεζική ένωση. Απώτερος σκοπός, η διάσπαση του συνδετικού - και επιζήμιου - κρίκου της αλυσίδας αλληλεξάρτησης μεταξύ των κρατών με υψηλά δημόσια χρέη και των αδύναμων τραπεζικών συστημάτων. Μια τραπεζική ένωση που αποτελεί το σύνολο της διαδικασίας, η οποία διαχωρίζεται σε τρία σκέλη. Σύμφωνα με τους Καλφάογλου και Μανετσιώτη (2014):

- ❖ **Ενιαία εποπτική αρχή**: Ενιαίοι κανόνες προληπτικής εποπτείας για όλη τη ζώνη του Ευρώ. Η εποπτεία (με βάση τους ενιαίους κανόνες) θα ασκείται από την ΕΚΤ. Οι εθνικές κεντρικές τράπεζες (ως μέλη του Ευρωσυστήματος) θα υποβοηθούν την ΕΚΤ στην άσκηση της εποπτείας.
- ❖ **Ενιαίος μηχανισμός διευθέτησης**: ενιαίοι κανόνες για την εκκαθάριση (resolution) και εξυγίανση προβληματικών τραπεζών. Πλέον θα αποφασίζεται σε Ευρωπαϊκό επίπεδο αν μια τράπεζα χρειάζεται να εξυγιανθεί, καθώς και η δημιουργία ενός κοινού Ευρωπαϊκού ταμείου το οποίο θα καλύπτει τα χρηματοδοτικά κενά της διαδικασίας μεταφοράς στοιχείων ενεργητικού.
- ❖ **Ενιαίο σύστημα εγγύησης καταθέσεων**: Ακόμα και σήμερα δεν έχει επιτευχθεί πρόοδος στο ζήτημα της δημιουργίας ενός κοινού Ευρωπαϊκού ταμείου εγγύησης καταθέσεων, το οποίο θα ξεπερνά τους στόχους εναρμόνισης των εθνικών συστημάτων εγγύησης. Κατά πολλούς, αν και εφόσον επιτευχθεί, θα πρόκειται για τη μεγαλύτερη μορφή Ευρωπαϊκής ενοποίησης έως σήμερα (Κωστούλας, 2014).

Παρ' όλο το γεγονός ότι η πραγματικότητα στην ελληνική οικονομία έδειχνε ότι η ανάγκη για ελάφρυνση του χρέους ήταν καθοριστικής σημασίας, πριν την σύναψη της 1<sup>ης</sup> δανειακής σύμβασης, η επιλογή αυτή βρήκε κάθετα ενάντιους τους Ευρωπαίους εταίρους μας. Σύμφωνα με τον Κατσίκας (2017) μια απόφαση αναδιάρθρωσης του ελληνικού χρέους σε πρώτο επίπεδο θα δημιουργούσε «τριγμό» μέσα στις αγορές και πολύ πιθανόν θα οδηγούσε τη χώρα σε μια πολύ μεγάλη ύφεση (πιθανόν μεγαλύτερη από αυτήν που την έπληξε το 2010 και ίσως το 2011). Η κρίση στο τραπεζικό σύστημα, το πρόβλημα της ρευστότητας και το γενικότερο κλίμα αβεβαιότητας, είναι κάποιους από τους βασικούς παράγοντες που θα δημιουργούσαν την μεγάλη αυτή ύφεση. Βέβαια το αντεπιχείρημα, πάλι σύμφωνα με τον Κατσίκας το 2017, είναι πως η κρίση που θα έπληττε την ελληνική οικονομία θα ήταν σχετικά σύντομης διάρκειας καθώς η μείωση του δημόσιου χρέους μεσοπρόθεσμα θα μείωνε το μέγεθος της αναγκαίας δημοσιονομικής προσαρμογής. Όσο πιο ψηλό ήταν το ποσοστό διαγραφής του χρέους, τόσο μεγαλύτερα θα ήταν και τα οφέλη που θα προέκυπταν για την ελληνική οικονομία. Όπως θα δούμε σε επόμενο κεφάλαιο μέσω της ανάλυσης της παραπάνω έρευνας η απομείωση του δημοσίου χρέους στην αρχή της κρίσης θα μπορούσε να λειτουργήσει ευεργετικά για την εφαρμογή των μεταρρυθμίσεων καθιστώντας οικονομικά λιγότερο επώδυνη την δημοσιονομική προσαρμογή που έπρεπε να εφαρμόσει η χώρα.

#### **2.4.4 Δεύτερο πρόγραμμα χρηματοδοτικής στήριξης**

Όταν πλέον έγινε ορατή η αποτυχία του πρώτου προγράμματος στήριξης της Ελληνικής οικονομίας, εφόσον οι μακροοικονομικές ανισορροπίες παρέμεναν, η ανταγωνιστικότητα της οικονομίας εξακολούθουσε να βρίσκεται σε χαμηλά επίπεδα και το δημοσιονομικό έλλειμμα και το δημόσιο χρέος παρέμεναν και αυτά σε υψηλά επίπεδα, οι Ευρωπαίοι εταίροι μας αποφάσισαν ότι έπρεπε να επέμβουν δραστικά για την αντιμετώπιση της κρίσης. Έτσι, στις 23 Οκτωβρίου 2012 συγκαλέστηκε έκτακτη σύνοδος κορυφής της Ευρωπαϊκής Ένωσης με στόχο την κατάρτιση ενός οριστικού σχεδίου αντιμετώπισης της κρίσης χρέους στην Ευρωζώνη. Η σύνοδος κατέληξε σε συμφωνία που ανακοινώθηκε τα ξημερώματα της 27ης Οκτωβρίου και περιελάμβανε πρόσθετο πακέτο βοήθειας προς την Ελλάδα ύψους 145 δις ευρώ από το EFSF και 20 δις € από το Δ.Ν.Τ.

Βασικές προϋποθέσεις για την παραχώρηση του πακέτου στήριξης στην Ελλάδα ήταν η εξασφάλιση της αμφισβητούμενης βιωσιμότητας του Ελληνικού χρέους, στόχος ο οποίος θα υλοποιείτο μέσω 'κουρέματος' του χρέους προς τους ιδιώτες ομολογιούχους. Όλοι οι κάτοχοι κρατικών ομολόγων θα δέχονταν περικοπή 50% με αποδόσεις μειωμένες στο 3,5%, διευκολύνοντας έτσι τη μείωση του χρέους για την Ελλάδα. Η αναθεωρημένη έκθεση βιωσιμότητας του ελληνικού χρέους, που έγινε από το Δ.Ν.Τ και δημοσιεύτηκε στον τύπο πριν τη σύνοδο κορυφής της 26<sup>ης</sup>-27<sup>ης</sup> Οκτωβρίου, συνέβαλε καθοριστικά στην επιμονή των Ευρωπαίων ηγετών ώστε η ελάφρυνση χρέους προς τους ιδιώτες, η οποία μάλιστα θα ήταν της τάξης του 50%, να θεωρηθεί ως άμεση προϋπόθεση για την παροχή του δεύτερου πακέτου στήριξης. Δεύτερη βασική προϋπόθεση ήταν να εφαρμόσει η Ελληνική κυβέρνηση ένα εξαντλητικό μίγμα πολιτικών λιτότητας, ώστε να επιτευχθεί η απαραίτητη μετάβαση της υφεσιακής οικονομίας στην ανάπτυξη, η βελτίωση της ανταγωνιστικότητας, η επιστροφή του ελλείμματος του προϋπολογισμού σε βιώσιμη περιοχή, καθώς και η

δημιουργία ενός μηχανισμού μόνιμης εποπτείας της Ελλάδας για τη συνεχή παρακολούθηση της εφαρμογής των μεταρρυθμίσεων.

Στις 9 Μαρτίου 2012 ολοκληρώθηκε με επιτυχία το PSI με τη συμμετοχή του ιδιωτικού τομέα να φτάνει το 95,7%. Σύμφωνα με την Ξαφά (2017), αποτέλεσμα του PSI ήταν:

- Η σημαντική μείωση του χρέους ( ως ποσοστό του ΑΕΠ) για το έτος 2012. Χαρακτηριστικά το ύψος του χρέους το 2011 (προ PSI) ήταν 368 δις ευρώ ή στο 177% του ΑΕΠ, το 2012 υποχώρησε σε 306 δις. ευρώ ή στο 158%
- Η δραματική μείωση της εθνικής δαπάνης για τους τόκους καθώς πέρα από το κούρεμα των ομολόγων του Ελληνικού δημοσίου, τα νέα ομόλογα που εκδόθηκαν και προορίζονται για την αντικατάσταση των παλαιών είχαν χαμηλότερα επιτόκια. Ξεκινούσαν από το 2% για το 2012 και σταδιακά αυξανόντουσαν μέχρι το 4,3% από το 2026 και μετά.

Εδώ θα πρέπει να αναφερθεί ότι η ΕΚΤ και οι κεντρικές τράπεζες των χωρών της Ευρωζώνης δεν αποδέχτηκαν τη μείωση της αξίας των ελληνικών ομολόγων που είχαν στην κατοχή τους, απαιτώντας από την ελληνική πλευρά την αποπληρωμή τους με βάση την πλήρη ονομαστική τους αξία. Σε συνάρτηση με αυτή την απαίτηση, στο Eurogroup που έλαβε χώρα το Νοέμβριο του 2012, οριστικοποιήθηκε και επισημοποιήθηκε η απόφαση πως οι κεντρικές τράπεζες των χωρών της Ευρωζώνης θα επέστρεφαν στην Ελλάδα τα κεφαλαιακά κέρδη και τα τοκομερίδια που προέρχονταν από τα ελληνικά ομόλογα τα οποία είχαν αγοραστεί με βάση την ονομαστική τους αξία κατά την περίοδο 2010-2011 (Ξαφά, 2017).

Συνοψίζοντας, με βάση τα παραπάνω το PSI και μεν κατάφερε τη διαγραφή χρέους της τάξης των 106 δις ευρώ ή του 54% ως ποσοστό του ΑΕΠ (η μεγαλύτερη διαγραφή χρέους στην παγκόσμια ιστορία), αλλά όπως φαίνεται στον Πίνακα: 2.1 προκάλεσε απώλειες του ύψους των 38 δις ή αλλιώς της τάξης του 20% του ΑΕΠ για τις τράπεζες, οι οποίες κατείχαν ομόλογα του Ελληνικού δημοσίου. Αναλυτικότερα, λόγω του PSI, του κουρέματος δηλαδή ομολόγων του Ελληνικού Δημοσίου με βάση την ονομαστική τους αξία κατά 53%, αλλά και της μετέπειτα πώσης της αγοραστικής αξίας των νέων ομολόγων που αντικατέστησαν τα παλιά, οι τράπεζες χρειάστηκαν ανακεφαλαιοποίηση της τάξης των 38 δις ευρώ. Έτσι, κάνοντας μια συνολική αποτίμηση του PSI μπορούμε να ισχυριστούμε ότι η καθαρή μείωση χρέους ανήλθε στα 68 δις ευρώ (34% του ΑΕΠ) (Ξαφά, 2017).

**Πίνακας: 2.1 - Ζημιές Ελληνικού Τραπεζικού Συστήματος από το 'κούρεμα' των ομολόγων ΕΔ και κρατικών δανείων κατά το PSI (εκατ. Ευρώ)**

Ζημιές Ελληνικού Τραπεζικού Συστήματος από το 'κούρεμα' των ομολόγων ΕΔ και κρατικών δανείων κατά το PSI (εκατ. Ευρώ)						
	Ονομαστική Αξία των Ομολόγων ΕΔ (Α)	Ονομαστική Αξία των Κρατικών Δανείων (Β)	Συνολική Ονομαστική Αξία (Γ) = (Α) + (Β)	Απώλειες στο PSI των ΟΕΔ (Δ)	Απώλειες στο PSI των Κρατικών Δανείων (Ε)	Συνολικές Μεικτές Απώλειες στο PSI (Ζ) = (Δ) + (Ε)
Συστημικές Τράπεζες	31.710	3.761	35.471	25.275	2.939	28.213
NBG (Εθνική)	13.748	1.001	14.749	10.985	751	11.735
Eurobank	7.001	335	7.336	5.517	264	5.781
Alpha	3.898	2.145	6.043	3.087	1.699	4.786
Πειραιώς	7.063	280	7.343	5.686	225	5.911
Άλλες Τράπεζες	11.933	1.205	13.138	8.601	918	9.520
ΣΥΝΟΛΟ	43643	4.966	48.609	33.876	3.857	37.733

Πηγή: Τράπεζα της Ελλάδος (2012)

Μετά την ολοκλήρωση του PSI τον Μάρτιο 2012, εγκρίθηκε το δεύτερο πρόγραμμα οικονομικής βοήθειας προς την Ελλάδα, το οποίο περιελάμβανε δάνεια ύψους 145 δις ευρώ από την πλευρά των Ευρωπαϊών εταίρων μας (EFSF) και 20 δις ευρώ από το Δ.Ν.Τ. Παρόλα αυτά, η Ελλάδα δεν κατάφερε να βγει από την περίοδο αβεβαιότητας στην οποία βρισκόταν. Οι σκληροί και επίπονοι στόχοι του δεύτερου μνημονίου προκάλεσαν έντονες εσωτερικές διαπραγματεύσεις για τον τρόπο με τον οποίο έπρεπε να επιτευχθούν, οι οποίες με τη σειρά τους προκάλεσαν περισσότερη αβεβαιότητα και αστάθεια σε μια ήδη αποσταθεροποιημένη πολιτική εξουσία αλλά και κοινωνία. Φυσική εξέλιξη αυτού ήταν η ύφεση να ξεπεράσει τα αναμενόμενα επίπεδα και το, αμφίβολης αποτελεσματικότητας, πρόγραμμα να εκτροχιαστεί, οδηγώντας τις εμπλεκόμενες πλευρές στην εκ βάθρων αναθεώρησή του το Δεκέμβριο 2012.

Για μία ακόμα φορά οι αρμόδιες αρχές, υπεύθυνες για τη χάραξη της οικονομικής πολιτικής, αγνόησαν την πιθανότητα ένα τόσο σκληρό πρόγραμμα λιτότητας να αποδειχθεί αντιπαραγωγικό (self-defeating) όταν εφαρμόζεται σε συνθήκες έντονης ύφεσης, όπως αυτή της Ελλάδας. Να οδηγήσει δηλαδή στα αντίθετα από τα επιθυμητά αποτελέσματα, ήτοι επιδείνωση αντί βελτίωσης της δυναμικής του δημοσίου χρέους και υπέρμετρη απώλεια των εισοδημάτων (Μονόκρουσος, 2017). Συνεπώς, ο στόχος για πρωτογενές πλεόνασμα 4.5% του ΑΕΠ μετατέθηκε από το 2014 στο 2016 και για να εξασφαλιστεί η απαιτούμενη Ελληνική χρηματοπιστωτική σταθερότητα συμφωνήθηκε η ελάφρυνση του επίσημου χρέους και η επαναγορά ενός μεγάλου σχετικά μέρους ομολόγων του ελληνικού δημοσίου που είχαν εκδοθεί κάποιους μήνες νωρίτερα κατά τη διάρκεια του PSI (Ξαφά, 2017).

Έτσι, παρότι τα πρώτα χρόνια του προγράμματος οι συνθήκες που επικρατούσαν στην πραγματική ελληνική οικονομία απείχαν αρκετά από τους στόχους που είχαν τεθεί προς επίτευξη, τα επόμενα χρόνια (από το 2013 μέχρι τα μέσα του 2014) το δεδομένο αυτό άρχιζε να αλλάζει. Αναλυτικότερα, το 2013 η συρρίκνωση της οικονομίας ήταν μικρότερη από τις επίσημες προβλέψεις, ενώ το 2014 η οικονομία για πρώτη φορά μετά από 5 χρόνια βαθιάς ύφεσης παρουσίασε θετικούς ρυθμούς ανάπτυξης. Η ανεργία, αν και ακόμη βρισκόταν σε επικίνδυνα για τον κοινωνικό ιστό ύψη, παρουσίασε κάποια μείωση, οι καταθέσεις του τραπεζικού τομέα αυξήθηκαν και τα δημόσια οικονομικά παρουσίασαν μια γενικότερη σταθεροποίηση. Οι αποδόσεις των ελληνικών ομολόγων παρουσίασαν ταχεία αποκλιμάκωση και σχεδόν όλοι οι διεθνείς οίκοι αξιολόγησης προέβλεψαν θετικούς ρυθμούς οικονομικής μεγέθυνσης για το 2015 (Τσακλόγλου κ.ά., 2016).

Ουσιαστικά τα μέτρα πολιτικής που είχαν εφαρμοστεί μέχρι εκείνο το χρονικό διάστημα εστίαζαν στη μείωση του μισθολογικού κόστους και στην απελευθέρωση της αγοράς εργασίας, με τελικό σκοπό την τόνωση της ανταγωνιστικότητας της ελληνικής οικονομίας. Μην έχοντας η Ελλάδα (ως χώρα μέλος της ΟΝΕ) την δυνατότητα άσκησης ανεξάρτητης νομισματικής πολιτικής, ώστε να προβεί σε υποτίμηση του νομίσματος, και έτσι να τονώσει τον τομέα των εξαγωγών, η λύση που επιλέχθηκε από τους εταίρους ώστε να βελτιωθούν τα επίπεδα ανταγωνιστικότητας της οικονομίας ήταν αυτή της «εσωτερικής υποτίμησης» Η οποία εκφράστηκε μέσω της εφαρμογής των παραπάνω μέτρων. Σύμφωνα με τους Ζωγραφάκη και Καστέλη (2017) τα μέτρα αυτά απέτυχαν να ωθήσουν την ανταγωνιστικότητα στα επιθυμητά αποτελέσματα. Παρότι αρκετές επιστημονικές μελέτες είχαν δει το φως της δημοσιότητας (Fagerberg 1996, Lall 2001, Decramer et al. 2014) οι οποίες είχαν καταφέρει συσχετίσουν την έννοια της διεθνούς ανταγωνιστικότητας στην προώθηση της επένδυσης σε υψηλή τεχνολογία και στις

υποδομές, και να αναδείξουν ταυτόχρονα μια σειρά από διαρθρωτικά χαρακτηριστικά εκτός των τιμών, τα οποία επηρεάζουν άμεσα την ανταγωνιστικότητα, οι εταίροι μας παραμένουν προσηλωμένοι στο αρχικό πλάνο της εσωτερικής υποτίμησης.

#### **2.4.5 Τρίτο πρόγραμμα χρηματοδοτικής στήριξης**

Μετά τις ευρωεκλογές του Μαΐου 2014, ακολούθησαν οι εθνικές εκλογές τον Ιανουάριο 2015, οι οποίες χαρακτηρίστηκαν από αλλαγή του κυβερνώντος πολιτικού συνασπισμού. Η νέα κυβέρνηση προσέβλεπε σε κενсуανική αύξηση της ζήτησης, μέσω αύξησης των μισθών και συντάξεων σε συνδυασμό με πάγωμα των ιδιωτικοποιήσεων και ανάκληση των διαρθρωτικών μεταρρυθμίσεων, οι οποίες είχαν πραγματοποιηθεί τα προηγούμενα χρόνια και αφορούσαν το ασφαλιστικό, την παιδεία, το δημόσιο και την ευρύτερη αγορά εργασίας (Ξαφά, 2017).

Σύμφωνα με τους Τσακλόγλου κ.ά. (2016), η αλλαγή της ελληνικής στρατηγικής όσον αφορά στη διαχείριση της κρίσης πυροδότησε ένα νέο κύκλο αβεβαιότητας, ο οποίος με τη σειρά του οδήγησε την οικονομία σε μείωση της συνολικής οικονομικής δραστηριότητας, ενέτεινε τη φυγή των τραπεζικών καταθέσεων και αύξησε τα spreads των Ελληνικών δεκαετών ομολόγων. Ειδικότερα, το καλοκαίρι του 2015, μετά δηλαδή από την ανακοίνωση της κυβέρνησης για προσφυγή στις κάλπες, αλλά αυτή τη φορά για δημοψήφισμα, το ελληνικό τραπεζικό σύστημα βρέθηκε σε εξαιρετικά δυσχερή θέση λόγω της δραματικής αύξησης της φυγής κεφαλαίων, η οποία κατέστησε την επιβολή περιορισμού στην κίνηση κεφαλαίων (capital controls) ως αναγκαία και επιτακτική λύση. Ο συνδυασμός των παραπάνω γεγονότων ώθησαν την οικονομία να επιστρέψει σε υφεσιακή πορεία, παρουσιάζοντας αρνητικούς ρυθμούς οικονομικής ανάπτυξης, οι οποίοι μάλιστα συνέχισαν να υφίστανται και το 2016.

Στην χρονική περίοδο του 2015, η ελληνική οικονομία προς απογοήτευση όλων, παρουσιάζει τα χαμηλότερα πρωτογενή πλεονάσματα, ενώ η απουσία εσόδων από ιδιωτικοποιήσεις και οι δυσμενέστερες προβλέψεις για την ανάπτυξη, ρίχνουν έξω τις προβλέψεις βιωσιμότητας χρέους που έγιναν το 2012. Γεγονός που αποτυπώνεται στην έκθεση (DSA) του ΔΝΤ που είδε το φως της δημοσιότητας τον Ιούλιο του ίδιου έτους. Την περίοδο εκείνη όπως χαρακτηριστικά αναφέρεται στην έκθεση του ΔΝΤ «οι ελληνικές αρχές επέβαλαν capital controls στις τράπεζες» ενώ είχε προηγηθεί και αθέτηση πληρωμής προς το ταμείο.

Μετά την υπογραφή της νέας δανειακής σύμβασης τον Αύγουστο του 2015 και τις εκλογές του Σεπτεμβρίου 2016, ξεκίνησε η εφαρμογή του τρίτου προγράμματος στήριξης της ελληνικής οικονομίας. Ένα πρόγραμμα που διακρινόταν για τα επίπονα μέτρα λιτότητας, το εμπροσθοβαρές δημοσιονομικό του χαρακτήρα, και το μεγάλο όγκο διαρθρωτικών μεταρρυθμίσεων. Παρόλα αυτά όμως, η επιστροφή της οικονομίας στην ύφεση και οι διαρκώς συρρικνωμένες πιθανότητες μεγέθυνσης της ελληνικής οικονομίας κατέστησαν αναγκαία, σύμφωνα με τους εταίρους μας, τη λήψη πρόσθετων σκληρών και επώδυνων μέτρων, ύψους 4,9 δις ευρώ (2,7% του ΑΕΠ), τα οποία είχαν δεσμευτικό χαρακτήρα ακόμα και μετά την λήξη του τρίτου προγράμματος (2019-2020). Σε αυτό το σημείο να αναφερθεί ότι το 2016 το πραγματικό ΑΕΠ της ελληνικής οικονομίας υπολειπότανε αυτού του 2014 και ότι η επίσημη πρόβλεψη για το ρυθμό ανάπτυξης της οικονομίας για το έτος 2017 από 2,7% που ήταν αναθεωρήθηκε στο 1,8% με τους αναλυτές των αγορών να προβλέπουν 1,5% (Ξαφά, 2017).



Επίσης μετά την υπογραφή του τρίτου προγράμματος διάσωσης της ελληνικής οικονομίας, το καλοκαίρι του 2015, ακολούθησε νέα ανάλυση της βιωσιμότητας του ελληνικού χρέους από το τεχνικό κλιμάκιο του ΔΝΤ. Μια ανάλυση η οποία αναδείκνυε (για μια ακόμη φορά) το πρόβλημα βιωσιμότητας του ελληνικού χρέους, ενώ γίνεται αναφορά και στις λανθασμένες εκτιμήσεις που έγιναν στην διαχείριση της ελληνικής κρίσης, τόσο από την πλευρά του ταμείου, όσο και από την πλευρά των ευρωπαϊών εταίρων μας. Τα σοβαρά προβλήματα εφαρμογής του δεύτερου προγράμματος σε συνδυασμό με την αυξανόμενη ύφεση προκάλεσαν απότομη επιδείνωση της βιωσιμότητας του χρέους, και καθιστώντας την ανάγκη για νέα μέτρα ελάφρυνσης του ελληνικού χρέους, επιτακτικής φύσεως προκειμένου να βελτιωθεί η βιωσιμότητά του. Γεγονός που πραγματοποιήθηκε, στο Eurogroup της 25ης Μαΐου του 2016 οι Υπουργοί Οικονομικών της Ευρωζώνης κατέληξαν σε ορισμένες κατευθυντήριες γραμμές για τη νέα ελάφρυνση του χρέους. Το Eurogroup αποφάσισε να υλοποιήσει μια δέσμη μέτρων για την ελάφρυνση του ελληνικού χρέους που θα εφαρμοστεί υπό προϋποθέσεις και σε τρεις διαφορετικές χρονικές περιόδους βραχυπρόθεσμο, μεσοπρόθεσμο, μακροπρόθεσμο: (Κουκάκης, 2016).

Καθώς η χώρα πλέον πλησίαζε στην επιτυχή ολοκλήρωση του τρίτου προγράμματος, στο Eurogroup της 22ης Ιουνίου 2018 συζητήθηκε και τέθηκε σε εφαρμογή η μεσοπρόθεσμη δέσμη μέτρων που αφορούσαν το ελληνικό δημόσιο χρέος. Μέτρα τα οποία αναμφίβολα βελτιώνουν τα επίπεδα βιωσιμότητας του ελληνικού χρέους, ειδικά σε μεσοπρόθεσμο επίπεδο όπου το χρέος θεωρείται πλήρως εξυπερετήσιμο. Παρ' όλαυτα τόσο το ΔΝΤ(2018) όσο και οίκοι αξιολόγησης διεθνούς κύρους (bangingnews.gr,2018) εκφράζουν τις αμφιβολίες τους για την μακροπρόθεσμη βιωσιμότητα του ελληνικού χρέους.. Ουσιαστικά οι υπεύθυνοι του ΔΝΤ ανησυχούν και τονίζουν ότι η βελτίωση του χρέους σε μακροπρόθεσμο ορίζοντα στηρίζεται σε ιδιαίτερα φιλόδοξες εκτιμήσεις για την πορεία του ΑΕΠ και σε εξίσου φιλόδοξες απόψεις για την ικανότητα της χώρας να διατηρήσει για χρονικό ορίζοντα τριετίας υψηλά πρωτογενή πλεονάσματα για την επίτευξη των οποίων έχει δεσμευτεί.

Σε αυτό το σημείο να αναφερθεί, πως ανατρέχοντας στην διεθνή βιβλιογραφία βγαίνει το συμπέρασμα πως η επίτευξη υψηλών πρωτογενών πλεονασμάτων είναι μεν εφικτή αλλά η διατήρησή τους σε βάθος χρόνου αποτελεί γεγονός σχετικά δύσκολο να επιτευχθεί (ΔΝΤ 2013). Μετά την συγκεκριμένη έκθεση του ταμείου, ακολούθησε μια σειρά επιστημονικών εργασιών Zheng (2014) και Eichengreen και Panizza (2014) οι οποίες κατέληξαν σε αντίστοιχα συμπεράσματα με αυτά του ταμείου.

Πρακτικά σύμφωνα με τον Λιαργκόβα (2018) τα πρωτογενή πλεονάσματα είναι απαραίτητα προκειμένου να διαμορφωθούν οι προϋποθέσεις για τη μείωση του χρέους. Από την άλλη πλευρά όμως αντίθετα, τα σημερινά τεράστια πρωτογενή πλεονάσματα, φαίνεται να προκαλούν ζημιά στην πραγματική οικονομία. Το κράτος απομυζά όλη τη ρευστότητα λειτουργώντας ως αντίβαρο στην ανάπτυξη της πραγματικής οικονομίας.

Σε αυτό το σημείο πρέπει να ληφθεί σοβαρά υπόψη πως σύμφωνα με την Αναστασάτου (2017), όσον αφορά την ελληνική περίπτωση υπάρχουν παράγοντες, οι οποίοι δυσχεραίνουν τόσο οικονομικά, όσο και πολιτικά την επίτευξη των υψηλών πρωτογενών πλεονασμάτων για σειρά ετών, όπως έχει δεσμευθεί η ελληνική πλευρά. Η κοινωνική ανοχή και αντοχή που απαιτεί επίτευξη των πρωτογενών πλεονασμάτων, πλέον δεν μπορεί να θεωρείται δεδομένη αφού τα σημάδια κόπωσης της ελληνικής κοινωνίας από την δημοσιονομική εξυγίανση (Fiscal Consolidation Fatigue) είναι παραπάνω από εμφανή. Η δημοσιονομική εξυγίανση που πραγματοποίησε η χώρα

μέχρι αυτή τη στιγμή αποτελεί την μεγαλύτερη και γρηγορότερη προσαρμογή που πραγματοποίησε χώρα μέλος του ΟΟΣΑ τις τελευταίες 4 δεκαετίες (Αναστασάτου 2017).

Αναμφίβολα υπάρχουν προοπτικές ανάκαμψης της ελληνικής οικονομίας, χωρίς την επίπονη διατήρηση των τόσων υψηλών πρωτόγενών πλεονασμάτων. Μέσω της εκτενής ανάλυσης επιστημονικών ερευνών, διαΝΕΟσις (2016) και διαΝΕΟσις (2018), που θα ακολουθήσει στα επόμενα κεφάλαια, θα διαπιστώσουμε πως οι παθογένειες που χαρακτήριζαν την ελληνική οικονομία στο παρελθόν, σε μεγάλο βαθμό παραμένουν. Δομικά προβλήματα, όπως οι εξαιρετικά υψηλοί συντελεστές του ελληνικού φορολογικού συστήματος ή ο «άδικος» και αναποτελεσματικός τρόπος με τον οποίο λειτουργεί το ασφαλιστικό σύστημα της χώρας, ακόμα δεν έχουν αντιμετωπιστεί. Παρόλη την μακρά περίοδο δημοσιονομικής προσαρμογής της χώρας η αντιμετώπιση των πραγματικών προβλημάτων της ελληνικής οικονομίας δεν αποτέλεσαν προτεραιότητα στον σχεδιασμό των προγραμμάτων διάσωσης της ελληνικής οικονομίας.

## **2.5 Συμπεράσματα**

Στο παρόν κεφάλαιο έγινε μια σύντομη ιστορική αναδρομή, τόσο στην ελληνική οικονομική κρίση, όσο και στον βαθμό μη προετοιμασίας της Ευρωπαϊκής Ένωσης για το ενδεχόμενο ξεσπάσματος μιας τέτοιας κρίσης. Οι ευρωπαίοι εταίροι μας φάνηκαν απροετοίμαστοι και κατώτεροι των περιστάσεων, όσον αφορά την αντιμετώπιση της ελληνικής οικονομικής κρίσης. Τα μέτρα λιτότητας, τα οποία εκφράστηκαν μέσα από τα τρία προγράμματα δημοσιονομικής προσαρμογής που ακολούθησε η Ελλάδα, όπως θα φανεί και αναλυτικά στα επόμενα κεφάλαια, δεν επέφεραν τις επιθυμητές αλλαγές στην οικονομική πραγματικότητα της χώρας. Η πραγματική ελληνική οικονομία βρίσκεται εγκλωβισμένη σε ένα φαύλο κύκλο λιτότητας, ύφεσης, εννιά χρόνια μετά την πρώτη υπογραφή του πρώτου προγράμματος. Οι παθογένειες και τα δομικά προβλήματα της ελληνικής οικονομίας που σε μεγάλο βαθμό ήταν υπεύθυνες για την δημιουργία της ελληνικής κρίσης, δεν αντιμετωπίστηκαν όπως θα έπρεπε με αποτέλεσμα τον παραπάνω εγκλωβισμό. Στα επόμενα κεφάλαια θα εξεταστούν αναλυτικά οι προοπτικές για την αναγέννηση και επανεκκίνηση της ελληνικής οικονομίας

### **3.1 Εισαγωγή**

Σκοπός της παρούσας διπλωματικής εργασίας είναι η διερεύνηση και η κατανόηση των πολιτικών οι οποίες προτάθηκαν ως λύση στο σύνθετο και πολύπλοκο πρόβλημα της Ελληνικής οικονομικής κρίσης . Η εργασία χρησιμοποιεί πρόσφατα δεδομένα και παρουσιάζει πληροφορίες για την κατάσταση στην οποία έχει περιέλθει η πραγματική Ελληνική οικονομία, μετά από οχτώ χρόνια δημοσιονομικής προσαρμογής στο πλαίσιο των μνημονιακών πολιτικών. Πολιτικές οι οποίες αναδείχθηκαν σε μοναδική λύση ώστε να καταφέρει η Ελληνική οικονομία να βγει από το αδιέξοδο στο οποίο είχε περιέλθει.

Επιμέρους θέματα που πραγματεύεται η συγκεκριμένη έρευνα περιλαμβάνουν την παρουσίαση της ιστορικής αναδρομής της Ελληνικής οικονομικής κρίσης, υπό το πρίσμα της ευρύτερης Ευρωπαϊκής κρίσης, τόσο από παλαιότερα στοιχεία όσο και από σημερινά και την καταγραφή δεδομένων τα οποία αφορούν τα αποτελέσματα των πολιτικών που επιλέχθηκαν για την αντιμετώπιση της κρίσης. Ταυτόχρονα πραγματοποιείται συνολική κριτική στον τρόπο με τον οποίο οι αρμόδιοι θεσμοί της Ευρωπαϊκής εκτελεστικής εξουσίας αντιλήφθηκαν την Ελληνική κρίση και προτείνεται ένας εναλλακτικός τρόπος ανάκαμψης της Ελληνικής οικονομίας, εκτός των σκληρών πολιτικών λιτότητας και της δημοσιονομικής προσαρμογής.

### **3.2 Ερευνητικά ερωτήματα**

Τα ερευνητικά ερωτήματα τα οποία η παρούσα εργασία επιδιώκει να απαντήσει μέσα από εντατική μελέτη και έρευνα των παραμέτρων που συντέλεσαν στην δημιουργία αυτής της πραγματικότητας, διαμορφώνονται σε τρία συνολικά κεφάλαια και περιγράφονται ως τα εξής:

- ✓ **Ερώτημα – Ε1 :** Είναι αλήθεια ότι τα επίπεδα εξυπερεσιμότητας του Ελληνικού δημόσιου χρέους βρίσκονται σε τέτοιο σημείο ώστε το χρέος να θεωρείται βιώσιμο? Τι χρειάζεται να γίνει ώστε να εξασφαλιστεί αυτή η βιωσιμότητα ?
- ✓ **Ερώτημα – Ε2 :** Είναι αλήθεια ότι πολιτικές που επιλέχθηκαν στα πλαίσια των προγραμμάτων στήριξης της Ελληνικής οικονομίας (μείωση μισθολογικού κόστους και θεσμικές μεταρρυθμίσεις) αρκούσαν για την βελτίωση της ανταγωνιστικότητας της οικονομίας και για την απαραίτητη τόνωση των επιδόσεων της στην αγορά εργασίας?
- ✓ **Ερώτημα – Ε3 :** Η ανάπτυξη που παρουσιάζει τα τελευταία χρόνια η Ελληνική οικονομία οφείλεται σε πραγματική μεγέθυνση της οικονομίας ή στην υπερφορολόγηση των πολιτών? Οι πολιτικές λιτότητας αποτελούν την μοναδική προοπτική εξόδου της Ελλάδας από την κρίση? Υπάρχει εναλλακτική λύση?

### **3.3 Συλλογή στοιχείων**

Για την ανασκόπηση της βιβλιογραφίας, πραγματοποιήθηκε συλλογή στοιχείων από δημοσιεύσεις επιστημονικών κειμένων ,κυρίως βιβλίων αλλά και άρθρων, οι οποίες προέρχονται από κρατικούς ή Ευρωπαϊκούς φορείς από διαδικτυακούς τόπους, οι οποίοι διακρίνονται για την εγκυρότητα και την αξιοπιστία τους. Προέρχονται επίσης από συνεντεύξεις ατόμων τα οποία είχαν να επιδείξουν ένα θεσμικό ρόλο κατά την περίοδο της κρίσης. Όλες οι βιβλιογραφικές πηγές παρατίθενται ως αναφορές μέσα στο κείμενο, αλλά και αναλυτικότερα στο τέλος της παρούσας εργασίας.

Με βάση αυτά τα δεδομένα πραγματοποιήθηκε ανάλυση της Ευρωπαϊκής και κατά συνέπεια της Ελληνικής οικονομικής κρίσης , πραγματοποιώντας ταυτόχρονα την αναδρομική ιστορική εξελικτική πορεία της κρίσης και την αλλαγή που επέφερε στα δεδομένα της Ελληνικής πραγματικότητας. Οι πολιτικές επιλογές που προκρίθηκαν ως λύση, ανακτήθηκαν κυρίως από δοκίμια, βιβλία και άρθρα επιστημονικού χαρακτήρα. Μέσω της βιβλιογραφικής ανασκόπησης αναφέρθηκε και αναλύθηκε οτιδήποτε αποτελεί «τροχοπέδη» στην υγιή ανάπτυξη της Ελληνικής οικονομίας και στην έξοδο από την κρίση.

### **3.4 Συμπεράσματα**

Στο παρόν κεφάλαιο παρατέθηκαν τα 3 επιστημονικά ερωτήματα, τα οποία αναλύονται εκτενώς στο επόμενο κεφάλαιο. Η μεθοδολογική προσέγγιση της εργασίας βασίστηκε σε έρευνα δευτερογενούς επιπέδου. Η κύρια πηγή συλλογής δεδομένων και στοιχείων της παρούσας εργασίας πραγματοποιήθηκε μέσω ανάλυσης της διεθνούς βιβλιογραφίας.

### **4.1 Εισαγωγή**

Στο παρόν κεφάλαιο θα παρουσιαστούν τα κύρια στοιχεία της επιστημονικής έρευνας που θα πραγματοποιηθεί με σκοπό την απάντηση στα ερευνητικά ερωτήματα, τα οποία τέθηκαν. Αναλυτικότερα στο παρόν κεφάλαιο θα εξεταστεί βιωσιμότητα του ελληνικού δημοσίου χρέους και τι είναι απαραίτητο να πραγματοποιηθεί, ώστε το χρέος να καταστεί βιώσιμο. Μετέπειτα θα πραγματοποιηθεί μια ανάλυση των μνημονιακών πολιτικών λιτότητας, οι οποίες εκφράστηκαν μέσω της εσωτερικής υποτίμησης και της σκληρής δημοσιονομικής προσαρμογής της χώρας, επέφεραν τα επιθυμητά αποτελέσματα. Τέλος θα αναλυθούν οι επιπτώσεις της επίτευξης υψηλών πρωτογενών πλεονασμάτων για σειρά ετών, στην πραγματική οικονομία και θα προταθούν αναγκαίες μεταρρυθμίσεις που απαιτούνται για τον επαναπροσδιορισμό και την αναγέννηση της ελληνικής οικονομίας.

### **4.2 Εισαγωγή Ερώτημα - Ε1: Είναι αλήθεια ότι τα επίπεδα εξυπερεσιμότητας του Ελληνικού δημοσίου χρέους βρίσκονται σε τέτοιο σημείο ώστε το χρέος να θεωρείται βιώσιμο? Τι χρειάζεται να γίνει ώστε να εξασφαλιστεί αυτή η βιωσιμότητα?**

Στον παρόν κεφάλαιο πραγματεύεται η βιωσιμότητα του ελληνικού χρέους διαχρονικά, κατά τη διάρκεια της οικονομικής κρίσης. Παρουσιάζονται επίσης τα αναγκαία βήματα, τα οποία πρέπει να ακολουθήσει η κεντρική ελληνική πολιτική σκηνή, ώστε να εξασφαλιστεί η βιωσιμότητα του Ελληνικού Δημοσίου Χρέους.

#### **4.2.1 Ποιες συνθήκες πρέπει να πληρούνται ώστε το χρέος να είναι βιώσιμο;**

Η βιωσιμότητα- δυναμική του χρέους παρουσιάζει άμεση εξάρτηση:

- i. από το αρχικό ύψος του χρέους σε σχέση με το ΑΕΠ και
- ii. από τη διαφορά μεταξύ του ονομαστικού επιτοκίου δανεισμού και του ρυθμού αύξησης του ονομαστικού ΑΕΠ.

Ουσιαστικά ο λόγος χρέους προς το ΑΕΠ και το επιτόκιο δανεισμού σε σχέση με το ρυθμό ανάπτυξης της οικονομίας, είναι μεγέθη αντιστρόφως ανάλογα με τα επίπεδα βιωσιμότητας του χρέους. Όσο πιο μεγάλα είναι αυτά τα μεγέθη (σε απόλυτη τιμή) τόσο μεγαλύτερη θα πρέπει να είναι η προσπάθεια που θα πρέπει να καταβληθεί ώστε να αντιστραφεί η εκρηκτική πορεία του χρέους. Η προσπάθεια αυτή αποτυπώνεται στο πρωτογενές πλεόνασμα που πρέπει να επιτευχθεί για να σταθεροποιηθεί ο λόγος του δημοσίου χρέους προς το ΑΕΠ (Ξαφά 2017)

Με τον όρο **ισοζύγιο της γενικής κυβέρνησης** εννοούμε την διαφορά μεταξύ εσόδων και των γενικών δαπανών της γενικής κυβέρνησης. Έτσι όταν η διαφορά αυτή είναι θετική (Εσοδα - Έξοδα > 0) τότε μιλάμε για επίτευξη πλεονάσματος, ενώ αντίστοιχα όταν η διαφορά αυτή είναι αρνητική (Εσοδα - Έξοδα < 0) μιλάμε για

παρουσία ελλείμματος. Αρά όταν η πορεία του χρέους είναι εκρηκτική η κεντρική κυβέρνηση πρέπει να πετύχει πρωτογενές πλεόνασμα έτσι ώστε να σταθεροποιηθεί ο λόγος του δημοσίου χρέους προ το ΑΕΠ. Αντίστοιχα με τον όρο **πρωτογενές πλεόνασμα (γενικής κυβέρνησης)** εννοούμε τη διαφορά μεταξύ εσόδων και δαπανών της γενικής κυβέρνησης, αφού προηγουμένως από τις γενικές δαπάνες έχουν αφαιρεθεί οι τόκοι του δημοσίου χρέους [ $\text{Εσοδα} - (\text{Δαπάνες} - \text{Τόκοι Δημοσίου Χρέους}) > 0$ ] αντίθετα όταν η διαφορά αυτή είναι αρνητική [ $\text{Εσοδα} - (\text{Δαπάνες} - \text{Τόκοι Δημοσίου Χρέους}) < 0$ ] τότε αναφερόμαστε σε ύπαρξη δημοσιονομικού ελλείμματος. Αν το πρωτογενές ισοζύγιο είναι πλεονασματικό, η κεντρική κυβέρνηση είναι σε θέση να καλύπτει ένα μέρος ή ακόμα και το σύνολο των τόκων (εξαρτάται από το μέγεθος του πλεονάσματος) χωρίς να προβεί σε (νέα) δανειοδότηση, λειτουργώντας έτσι ως «ανάχωμα» στην αύξηση του χρέους. Αντίθετα εάν εμφανίζεται ελλειμματικό πρωτογενές ισοζύγιο, τότε το κράτος είναι ανήμπορο να καλύψει την αποπληρωμή των τόκων κάνοντας την ανάγκη για προσφυγή σε δανεισμό, επιτακτικής σημασίας. Επιπρόσθετα να αναφερθεί ότι η αύξηση των δανειακών αναγκών συνεπάγεται την αύξηση του δημοσίου χρέους της χώρας.

Συμπερασματικά, η σχέση μεταξύ πρωτογενούς πλεονάσματος, επιτοκίου και ετήσιας αύξησης του ονομαστικού ΑΕΠ καθορίζει τη δυναμική του χρέους η οποία φυσικά εξαρτάται και από το αρχικό ύψος του χρέους. Αν το μέσο επιτόκιο είναι υψηλότερο από την ονομαστική αύξηση του ΑΕΠ και το πρωτογενές ισοζύγιο ελλειμματικό, τότε η δυναμική του χρέους επιδεινώνεται και η πορεία του, γίνεται εκρηκτική (Ξαφα 2017) .

#### **4.2.2 Η βιωσιμότητα του ελληνικού χρέους κατά την**

##### **διάρκεια της κρίσης**

Όπως ήδη αναφέρθηκε σε αντίθεση με τις υπόλοιπες χώρες που αντιμετώπισαν οικονομικές κρίσεις, στην Ελλάδα η κρίση χρέους ξέσπασε στον δημόσιο τομέα λόγω του υπέρογκου χρέους γενικής κυβέρνησης. Η αδυναμία του κράτους να αποπληρώσει τις υποχρεώσεις του δημιούργησε την ανάγκη περιοριστικής δημοσιονομικής πολιτικής, η οποία αποτέλεσε την απαρχή της οικονομικής ύφεσης που ακολούθησε. Το ύψος του δημοσιονομικού ελλείμματος το 2009 άγγιξε τα επίπεδα του 15,2% του ΑΕΠ, ενώ κυρίως η μείωση των φορολογικών εσόδων από την κρίση, σε συνδυασμό με άλλους παράγοντες, προκάλεσαν την αύξηση του πρωτογενούς ελλείμματος στα επίπεδα του 10,2% του ΑΕΠ (Τσακόγλου κ.α 2016).

Συνεπώς, στα τέλη του 2009 η δυσκολία που αντιμετώπιζε η Ελληνική κυβέρνηση να διαχειριστεί ένα χρέος της τάξης του 126,7% του ΑΕΠ , σε συνδυασμό με το γεγονός ότι η πρόσβαση της χώρας στις διεθνείς χρηματοοικονομικές αγορές κατέστη πλέον αδύνατη, «ανάγκασαν» τη χώρα να προσφύγει στους Ευρωπαίους εταίρους της αποσκοπώντας την εξασφάλιση οικονομικής βοήθειας μέσω της σύναψης δανειακής σύμβασης μεταξύ της Ελλάδας και των χωρών της Ευρωζώνης. Σε μια σύμβαση στην οποία τελικά, μετά την επιμονή της γερμανικής πλευράς, έλαβε μέρος και το Δ.Ν.Τ. Εδώ αξίζει να αναφερθεί ότι σύμφωνα με τον τότε Έλληνα υπουργό οικονομικών και βασικό υπεύθυνο για την διαπραγμάτευση Γιώργο Παπακωνσταντίνου, η επιμονή της Γερμανίδας καγκελάρου και όχι σύσσωμης της Γερμανικής πλευράς ήταν ο παράγοντας που διαδραμάτισε καθοριστικό ρόλο στην συμμετοχή του Δ.Ν.Τ στο Ελληνικό πρόγραμμα. Όπως χαρακτηριστικά δηλώνει σε

ραδιοφωνική του συνέντευξη : «Φέρτε εδώ πέρα κάποιον Γερμανό να τον ρωτήσετε: Γιατί μπήκε το ΔΝΤ στο ελληνικό πρόγραμμα; Και θα σας απαντήσει: Όχι επειδή το ήθελε η Γερμανία, επειδή το ήθελε η Άνγκελα Μέρκελ. Διότι ο υπουργός Οικονομικών της Γερμανίας ο κ. Σόιμπλε, μαζί με σύσσωμο το Eurogroup, μαζί με τον κ. Τρισέ, μαζί με την Ευρωπαϊκή Επιτροπή, όλοι μαζί, λέγαμε δεν θέλουμε το ΔΝΤ, θέλουμε αμιγώς ευρωπαϊκή λύση»( Επικός 2017)

Η λύση που τελικά υιοθετήθηκε τον Μάιο του 2010 ήταν η χρηματοδότηση ενός τριετούς προγράμματος σταθεροποίησης της ελληνικής οικονομίας συνολικού ύψους 110 δισ. ευρώ, υπό την καθοδήγηση του ΔΝΤ, με διμερή δάνεια 80 δισ. Ευρώ από τους εταίρους και 30 δισ. Ευρώ από το ΔΝΤ. Ένα πρόγραμμα το οποίο δεν περιελάμβανε αναδιάρθρωση του ελληνικού χρέους, παρότι το ΔΝΤ είχε πιέσει προς αυτή την κατεύθυνση. Τελικά το ΔΝΤ αποφάσισε να συμμετάσχει στο πρόγραμμα παρά το γεγονός ότι δεν μπορούσε να πιστοποιήσει ότι το χρέος ήταν πιθανότατα βιώσιμο, όπως απαιτείται για την παροχή κάθε μεγάλου δάνειου από τον οργανισμό. (Ξαφά 2017). Η έντονη αμφισβήτηση της βιωσιμότητας του Ελληνικού χρέους αλλά και η επιτακτική ταυτόχρονα ανάγκη για στήριξη της Ελληνικής οικονομίας, οδήγησε το ΔΝΤ στην τροποποίηση των κανόνων του επίσημου καταστατικού του. Κανόνες οι οποίοι αρχικά επέβαλαν στο Ταμείο ότι σε περίπτωση εμπλοκής του, σε πρόγραμμα στήριξης κάποιας οικονομίας η οποία χαρακτηρίζεται από μη βιώσιμο δημόσιο χρέος, πριν την σύναψη της δανειακής σύμβασης έπρεπε να προϋπάρξει αναδιάρθρωση του επίσημου χρέους, ώστε αυτό με τη σειρά του να καταστεί βιώσιμο. Το ΔΝΤ τροποποίησε το πλαίσιο κανόνων που διέπουν τέτοια δάνεια, εισάγοντας μια «συστημική εξαίρεση» («systemic exemption») σε περιπτώσεις όπου υπάρχουν βάσιμοι φόβοι μετάδοσης της κρίσης, συμμετέχοντας τελικά στο Ελληνικό πρόγραμμα. Γεγονός το οποίο υποβάθμισε την ανάγκη για αναδιάρθρωση του Ελληνικού χρέους, μετατείνοντας την για το μέλλον. Εξέλιξη που αναμφίβολα είχε πολύ σοβαρές επιπτώσεις στην ελληνική οικονομία. Χαρακτηριστικά, ο Πάολο Νογοθέρα Μπατίστα,, Βραζιλιάνος πρώην γενικός διευθυντής του ΔΝΤ, αποκαλύπτει πως το ΔΝΤ γνώριζε πως το χρέος δεν ήταν βιώσιμο. «Το ΔΝΤ δεν μπορούσε να δώσει οικονομική βοήθεια σε ένα κράτος, εφόσον το χρέος ήταν μη βιώσιμο. Τι έγινε; Αλλάξαμε τον κανονισμό, έτσι ώστε να μπορεί ο οργανισμός να παρέχει τη βοήθεια. Έμεινα έκπληκτος εκείνες τις ημέρες από την έλλειψη διαφάνειας όλη της διαδικασίας»(news247.gr 2015)

Στο ίδιο μήκος κύματος φαίνεται να είναι και ο πρώην εκπρόσωπος της Ελλάδας στο ΔΝΤ Παναγιώτης Ρουμελιώτης, ο οποίος το 2015 στην Επιτροπή Αλήθειας για το Δημόσιο Χρέος στην Ελληνική Βουλή δήλωσε: «Το βασικό λάθος που έγινε με την ένταξη της Ελλάδας στο πρώτο πρόγραμμα προσαρμογής τον Μάιο του 2010, ήταν ότι δεν συμπεριελήφθη η αναδιάρθρωση του χρέους» και πρόσθεσε ότι «Ήταν γνωστό σε όλους τους χρηματοπιστωτικούς κύκλους ότι το χρέος δεν ήταν βιώσιμο και ότι η Ελλάδα δεν θα μπορούσε να το αποπληρώσει». Συνέχισε δηλώνοντας ότι, «Αυτή η άποψη που εκφράστηκε ανοικτά και δημοσίως από πολλές πλευρές, αλλά δεν εισακούστηκε από τους ιθύνοντες σε Ελλάδα και Ε.Ε. - κυρίως από Ε.Ε.- με αποτέλεσμα το πρόγραμμα να είναι θνησιγενές με οικονομική και ανθρωπιστική καταστροφή»(Το Βήμα 2015).

#### 4.2.3 2010 : Η αναδιάρθρωση που ποτέ δεν έγινε

Το σημαντικότερο επιχείρημα για την μη αναδιάρθρωση του Ελληνικού χρέους, το 2010, παρότι τα σημάδια τα οποία έκαναν μια τέτοια ανάγκη επιτακτική ήταν παραπάνω από εμφανή, έγκειται στο γεγονός ότι μεγάλες Ευρωπαϊκές τράπεζες, κυρίως γαλλικές και γερμανικές, παρουσίαζαν μεγάλη έκθεση σε ομόλογα του ελληνικού δημοσίου. Στο πλαίσιο της λογικής αυτής, μια διαγραφή ενός μέρους του χρέους θα δημιουργούσε σημαντικά προβλήματα σε αυτές τις τράπεζες, Παρ' όλο που στα τέλη του 2009 το δημόσιο χρέος της Ελλάδας έφτανε στα επίπεδα του 126,7% του ΑΕΠ, η αναδιάρθρωση του δεν προκρίθηκε ως μέρος του πρώτου προγράμματος διάσωσης της Ελληνικής οικονομίας. (Κατσίκας 2017).

Αναλύοντας το παραπάνω επιχείρημα, σύμφωνα με τον Κατσίκας (2017) θα διαπιστώσουμε ότι τον Μάρτιο του 2010 οι απαιτήσεις των γαλλικών τραπεζών έναντι της Ελλάδας ανέρχονταν στα 52,4 δις ευρώ ενώ οι αντίστοιχες γερμανικές, στα επίπεδα των 32,5 δις ευρώ. Βέβαια τα παραπάνω στοιχεία αναφέρονται στο σύνολο των απαιτήσεων των γαλλικών και γερμανικών τραπεζικών ιδρυμάτων από την Ελλάδα και όχι αποκλειστικά στην έκθεση τους στο Ελληνικό δημόσιο χρέος. Με αποτέλεσμα να μην επηρεάζοντουσαν στο σύνολο τους από μια πιθανή διαγραφή του. Η έκθεση της Γαλλικής πλευράς αποκλειστικά στο Ελληνικό δημόσιο ανέρχεται στα 19,9 δις ευρώ, ενώ της αντίστοιχης Γερμανικής στα 17 δις ευρώ. Παρότι όπως διαπιστώνεται η έκθεση των τραπεζών, κυρίως της Γαλλίας και της Γερμανίας, είναι εμφανή, δεν είναι σε τέτοια επίπεδα ώστε να θεωρηθεί μη διαχειρίσιμη και να απειλεί την βιωσιμότητα των τραπεζών. Ειδικότερα, τα συνολικά κεφάλαια και τα αποθεματικά των τραπεζών της Ευρωζώνης το Μάρτιο του 2010 ανέρχονταν σε περίπου 1,9 τρις ευρώ, τα αντίστοιχα των γερμανικών τραπεζών, την ίδια χρονική περίοδο ήταν στα 370 δις ευρώ, ενώ των γαλλικών στα 460 δις ευρώ. Ποσοστά τα οποία συνεπάγονται το γεγονός ότι η συνολική έκθεση των τραπεζών της Ευρωζώνης στον δημόσιο τομέα της Ελλάδας αντιπροσωπεύει το 3% του συνόλου του κεφαλαίου και των αποθεματικών τους, ενώ τα ποσοστά αυτά για τις γερμανικές και τις γαλλικές τράπεζες ήταν 4,6% και 4,3% αντίστοιχα. Σε περίπτωση απομείωσης του Ελληνικού δημοσίου χρέους κατά 50% το μέγεθος της εκτιμηθείσας ζημίας είναι οριακά πάνω από το 2% καθιστώντας έτσι τα παραπάνω ποσοστά διαχειρίσιμα (Κατσίκας 2017).

Καταλήγοντας, όπως φάνηκε από την παραπάνω ανάλυση το ενδεχόμενο περί της δημιουργίας σοβαρών προβλημάτων στο τραπεζικό σύστημα και κατά επέκταση η πρόκληση δημοσιονομικών και πολιτικών τριγμών στις κυβερνήσεις των χωρών μελών της Ευρωζώνης (κυρίως της Γαλλίας και της Γερμανίας), σε περίπτωση αναδιάρθρωσης του Ελληνικού χρέους φαίνεται να μην έχει ρεαλιστικές πιθανότητες επιβεβαίωσης.

Παρόλα αυτά, δεν φαίνεται να ισχύει το ίδιο για την ύπαρξη ενός δεύτερου σεναρίου βάση του οποίου, η ελληνική κρίση επεκτείνεται και στις υπόλοιπες χώρες, κυρίως, της περιφέρειας της Ευρωζώνης (Ιρλανδία, Πορτογαλία, Ισπανία) και αποτελεί άμεση απειλή για ολόκληρο το ευρωπαϊκό τραπεζικό σύστημα και κατ' επέκταση για το οικονομικό ευρωπαϊκό οικοδόμημα. Σύμφωνα με τον Κατσίκας (2017) η έκθεση των τραπεζών της Ευρωζώνης στις προαναφερθέντες χώρες της περιφέρειας, ήταν αξιοσημείωτα μεγάλη, ξεπερνώντας τα επίπεδα του 1 τρις ευρώ ενώ αντίστοιχα η συνολική έκθεση στο δημόσιο τομέα αυτών των χωρών άγγιζε τα επίπεδα των 125 τρις ευρώ. Ειδικότερα, η Γαλλία και η Γερμανία είχαν συνολική έκθεση της τάξης του 280 δις ευρώ και 369 αντίστοιχα, ενώ η έκθεση τους στις



προαναφερθείσες χώρες άγγιζε τα επίπεδα των 56 δις ευρώ και 32 αντίστοιχα. Ουσιαστικά σε ένα υποθετικό σενάριο βάση του οποίου πραγματοποιείται μια διαγραφή του δημοσίου χρέους των χωρών αυτών, της τάξης του 50%, το ποσοστό αυτό θα αντιστοιχούσε στο 6% και 4% (περίπου) του συνόλου του κεφαλαίου και των αποθεματικών των γαλλικών και γερμανικών τραπεζών. Εξήγηση αυτού, η έκθεση των τραπεζών της ευρωζώνης στο δημόσιο χρέος αυτών των χωρών, η οποία έφτανε τα επίπεδα του 6.5% των συνολικών κεφαλαίων και αποθεματικών όσον αναφορά τις τράπεζες στο σύνολο τους, και το 12,2 % και το 8.6% των γαλλικών και γερμανικών αντίστοιχα.

Για να είναι εφικτή, μια ρεαλιστική και πραγματική αποτίμηση των συνεπειών που θα ακολουθούσαν μια πιθανή αναδιάρθρωση του δημοσίου χρέους των χωρών της περιφέρειας, η στατική ανάλυση της άμεσης έκθεσης των ευρωπαϊκών τραπεζών σε αυτό, σε καμία των περιπτώσεων δεν αρκεί. Σημαντικά στοιχεία, τα οποία θα διαδραματίσουν καθοριστικό ρόλο στην προσπάθεια για συνολική εκτίμηση των επιπτώσεων της διαγραφής του χρέους, σύμφωνα με τον Κατσίκας (2017) είναι:

- Οι τράπεζες της περιφέρειας, διακρατούσαν επίσης μεγάλο τμήμα του δημόσιου χρέους των χωρών τους, γεγονός που συνεπάγεται ότι μια πιθανή διαγραφή του, θα είχε σοβαρές επιπτώσεις τόσο για αυτές αλλά και τόσο για τις υπόλοιπες ευρωπαϊκές τράπεζες οι οποίες ήταν είτε πιστωτές τους είτε μέτοχοι τους. Οι τράπεζες της ευρωζώνης είχαν έκθεση περίπου της τάξης των 13 δις ευρώ στο ελληνικό τραπεζικό σύστημα, ενώ παράλληλα η έκθεση τους στα τραπεζικά συστήματα των χωρών της περιφέρειας άγγιζε τα επίπεδα των 278 δις ευρώ. (!) Ταυτόχρονα η έκθεση των περιφερειακών τραπεζών στο δημόσιο χρέος των χωρών τους εξακολουθούσε να είναι υψηλή. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αυτού, η περίπτωση της Ισπανίας στην οποία ,σύμφωνα με στοιχεία του ΟΟΣΑ , 22 τράπεζες παρουσίαζαν έκθεση στο δημόσιο χρέος της χώρας τους ίση ή μεγαλύτερη του 70% των βασικών ιδίων κεφαλαίων της. Είναι παραπάνω από προφανές ότι οι τα γαλλικά και τα γερμανικά τραπεζικά ιδρύματα με έκθεση στον ισπανικό τραπεζικό τομέα θα πλήττονταν αφενός από την έκθεση τους στο ισπανικό δημόσιο χρέος και αφετέρου από τις επιπτώσεις που θα προκαλούσε η αναδιάρθρωση του ισπανικού δημοσίου χρέους στον ισπανικό τραπεζικό ιστό.
- Τα παραπάνω στοιχεία δεν συμπεριλαμβάνουν την περιπτωσιακή μελέτη της Ιταλίας. Μία χώρα η οποία τόσο κατά την χρονική περίοδο δημιουργίας της κρίσης αλλά και στην μετέπειτα περίοδο, δημιουργούσε ιδιαίτερη ανησυχία στις αγορές. Ενδεικτικό αυτού, το δυσθεώρητο ύψος του ιταλικού δημοσίου χρέους το οποίο στα τέλη του 2009 άγγιζε τα επίπεδα των 1,8 τρις ευρώ. Είναι προφανές ότι μια κρίση δημοσιονομικού χαρακτήρα στην Ιταλία θα προκαλούσε σοβαρές συνέπειες στο ευρωπαϊκό τραπεζικό σύστημα. Το Δεκέμβριο του 2010 η έκθεση των γαλλικών και γερμανικών τραπεζών στο δημόσιο χρέος της Ιταλίας ήταν της τάξης των 97,6 δις ευρώ και 51.2 δις ευρώ αντίστοιχα, ενώ ταυτόχρονα η έκθεση τους στον τραπεζικό τομέα της Ιταλίας ανερχόταν στα 41.8 δις ευρώ και 50.2 δις ευρώ αντίστοιχα. Επίσης, ο τραπεζικός τομέας της Ιταλίας στο τέλος του 2009 διακρατούσε μέρος του δημοσίου χρέους της χώρας το οποίο αντιστοιχούσε στο 157% των βασικών ιδίων κεφαλαίων.
- Τα παραπάνω στοιχεία και η ανάλυση που τα συνόδευε αφορούν αποκλειστικά τις τράπεζες και όχι άλλους δυνητικούς επενδυτές όπως ασφαλιστικούς φορείς και ταμεία, δημόσιους οργανισμούς, ή επενδυτικά

σχήματα. Είμαστε σε θέση να γνωρίζουμε ότι τον Μάρτιο του 2010 ξένα αυτόνομα επενδυτικά ταμεία διακρατούσαν το 72,5% των ομολόγων και των έντοκων γραμματίων του ελληνικού δημοσίου. Η συνολική αγοραία αξία των παραπάνω ανερχόταν στα 277,6 δις ευρώ, δηλαδή 201 δις ευρώ περίπου. Παίρνοντας ως δεδομένο τα επίσημα στοιχεία του ΔΝΤ για τον ίδιο μήνα, το ποσό του ελληνικού δημοσίου χρέους το οποίο άνηκε σε ξένους τραπεζικούς ομίλους και ιδρύματα ανερχόταν στα 68,17 δις ευρώ καθιστώντας προφανές το γεγονός ότι το μεγαλύτερο μέρος του ελληνικού χρέους βρισκόταν σε ξένους επενδυτές εκτός του τραπεζικού τομέα.

Όπως διαπιστώθηκε το σενάριο περί αποφυγής ζημιών σε ορισμένες ευρωπαϊκές τράπεζες, τις οποίες θα προκαλούσε η υπερβολική έκθεση τους στο ελληνικό δημόσιο χρέος δεν φαίνεται να επιβεβαιώνεται. Αντίθετα το σενάριο βάσει του οποίου η μετάδοση της ελληνικής κρίσης στις χώρες της περιφέρειας και κατ' επέκταση στο ευρωπαϊκό τραπεζικό σύστημα φαίνεται πολύ πιο ρεαλιστικό. Στο ίδιο μήκος κύματος, προς επιβεβαίωση της παραπάνω ανάλυσης σε έκθεση του ΔΝΤ η οποία δημοσιεύτηκε τον Δεκεμβρίου του 2015, το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο αποδέχεται ότι έκανε λάθη και παραλείψεις στο λεγόμενο ελληνικό πρόγραμμα, που εγκρίθηκε τον Μάιο του 2010 χωρίς να περιλαμβάνει, ως όφειλε, την αναδιάρθρωση του χρέους για να επιβεβαιώνεται η βιωσιμότητά του (Το Βήμα, 2015).

Το λάθος του ΔΝΤ, έγκειται όπως αναφέρει στην έκθεσή του, ότι δεν πίεσε ώστε να γίνει τότε αναδιάρθρωση χρέους. Πιθανότατα κατ' εντολή των Βρυξελλών και του Βερολίνου προτιμήθηκε η λύση της άμεσης και επίπονης δημοσιονομικής προσαρμογής η οποία ουσιαστικά κατέστρεψε την οικονομία και την έβαλε σε ένα νέο φαύλο κύκλο. Συνολικά η εμπειρία του ΔΝΤ στην Ευρωζώνη και στην Ελλάδα ειδικότερα *«αποκαλύπτει τα προβλήματα που παρουσιάζουν τα προγράμματα που υποστηρίζει το Ταμείο όταν η βιωσιμότητα του χρέους δεν είναι εξασφαλισμένη εκ των προτέρων»* αναφέρει έκθεση του Διεθνούς Νομισματικού Ταμείου, αναγνωρίζοντας εμμέσως ότι η αναδιάρθρωση του ελληνικού χρέους ήταν απαραίτητη από το 2010.

Αναφορικά με την αναδιάρθρωση του χρέους, η έκθεση αναφέρει ότι δεν πραγματοποιήθηκε λόγω του φόβου διάχυσης της κρίσης και της έλλειψης διχτυών προστασίας (firewalls) που να προστατεύουν τα υπόλοιπα μέλη της ευρωζώνης. Η πρόνοια της «συστημικής εξαίρεσης» προστέθηκε προκειμένου να παρακαμφθεί η απαίτηση που πηγάζει από το καταστατικό του Ταμείου περί βιωσιμότητας του χρέους (Το Βήμα, 2015)

Κατά συνέπεια, συμπερασματικά εύλογα θα μπορούσε κάποιος να ισχυριστεί ότι η απόφαση για μη διαγραφή- αναδιάρθρωση του ελληνικού χρέους το 2010 υπαγορεύτηκε κυρίως από την ανάγκη αποφυγής μιας συστημικής τραπεζικής κρίσης ,πρωτίστως στις χώρες της περιφέρειας και δευτερευόντος στις υπόλοιπες χώρες, ακόμα και του σκληρού πυρήνα της ευρωζώνης.

#### **4.2.3.1 Οφέλη – Συνέπειες στην ελληνική οικονομία από**

##### ***πιθανή διαγραφή του χρέους το 2010***

Η έκθεση των χρηματοπιστωτικών ιδρυμάτων στην Ελλάδα στο ελληνικό δημόσιο χρέος ήταν αρκετά υψηλή. Ενδεικτικά σύμφωνα με τον Κατσίκας (2017) η έκθεση αυτή αντιστοιχούσε στο 127% του συνόλου και των αποθεματικών τους. Το γεγονός αυτό συνεπάγεται ότι μια πιθανή αναδιάρθρωση της τάξης του 50% στο σύνολο του ελληνικού δημοσίου χρέους, θα επέφερε ως συνέπεια την απώλεια του

64% του κεφαλαίου και των αποθεματικών των τραπεζικών ιδρυμάτων στην Ελλάδα. Εξέλιξη η οποία ήταν σε θέση να δημιουργήσει μεγάλα προβλήματα στην βάση του ελληνικού τραπεζικού ιστού. Μόνο για την κάλυψη των ζημιών που θα προκαλούσε η πιθανή διαγραφή του χρέους, σε όρους ονομαστικής αξίας, θα χρειαζόντουσαν άμεσα 18,7 δις ευρώ. Παρόλα αυτά εξαιτίας της συνολικής επιδείνωσης του οικονομικού κλίματος στην Ελλάδα που θα επέφερε μια ενδεχόμενη απόφαση για χρεωκοπία της χώρας, η οποία θα περιελάβανε, αποκλεισμό της χώρας από τις διεθνείς χρηματοπιστωτικές αγορές, μεγάλες εκροές καταθέσεων και δραματική αύξηση των μη εξυπηρετούμενων δανείων λόγω της έντονης οικονομικής κρίσης που θα είχε δημιουργηθεί, το πραγματικό κόστος της ανακεφαλαιοποίησης θα ήταν αρκετά μεγαλύτερο (Κατσίκας 2017). Εν τέλη το ελληνικό τραπεζικό σύστημα, παρότι δεν υπήρξε η διαγραφή του χρέους το 2010 βίωσε όλα αυτά τα προβλήματα. Εκτός των αυξημένων αναγκών ανακεφαλαιοποίησης που ήταν απαραίτητες για την δάσωση του ελληνικού τραπεζικού συστήματος το ελληνικό δημόσιο θα έπρεπε να είναι σε θέση να προβεί και σε περεταίρω κάλυψη άλλων χρηματοδοτικών αναγκών που θα προέκυπταν. Ειδικότερα σύμφωνα με τον Κατσίκας (2017) η χώρα και η αρμόδια πολιτική ηγεσία θα έπρεπε να καλύψει:

1. Το πρωτογενές έλλειμμα το οποίο για την διετία 2010-2012 ανήλθε στα 21,6 δις ευρώ
2. Δεδομένου ότι στην συγκεκριμένη ενότητα η διαγραφή του χρέους που μελετάμε αφορά το 50% του συνόλου, και όχι ολόκληρου του χρέους οι αντίστοιχες ελληνικές αρχές θα έπρεπε να συνεχίσουν να αποπληρώνουν τους τόκους που θα αντιστοιχούσαν στο υπόλοιπο μέρος του χρέους καθώς και τα χρεολύσια τα οποία έληγαν. Ενδεικτικά για την χρονική περίοδο του 2010-2011 η τότε ελληνική κυβέρνηση χρειάστηκε περίπου 68 δις ευρώ για την εξυπηρέτηση του χρέους.

Θα πρέπει να ληφθεί υπόψη, ότι η απόφαση για διαγραφή του χρέους στην συγκεκριμένη χρονική περίοδο θα προκαλούσε έντονη ανησυχία και απορρύθμιση στις αγορές. Ανησυχία και απορρύθμιση οι οποίες σε συνδυασμό με τον δραματικό περιορισμό της ρευστότητας, την αβεβαιότητα για την παραμονή της χώρας στην Ευρωζώνη και την γενικότερη απροθυμία των επενδυτών να επενδύσουν στην Ελλάδα θα δημιουργούσε μια πολύ μεγάλη ύφεση ίσως και μεγαλύτερη από αυτή που τελικά έπληξε την χώρα το 2010.

Παρόλη την αρνητική άμεση επίπτωση που θα είχε μια πιθανή διαγραφή του χρέους στην ελληνική οικονομία η μεσοπρόθεσμη αντίδραση της οικονομίας θα ήταν αρκετά διαφορετική. Σύμφωνα με τον Κατσίκας (2017) η σημαντική απομείωση του χρέους θα μείωνε το μέγεθος της απαιτούμενης δημοσιονομικής προσαρμογής και εφόσον η αναδιάρθρωση συνοδευότανε (όπως συνήθως γίνεται) και από επαναδιαπραγμάτευση και τελικά αναθεώρηση των όρων των νέων ομολόγων όπως, μεγαλύτερες περιόδους προσαρμογής και χαμηλότερα επιτόκια, τότε οι δημοσιονομικές απαιτήσεις για την εξυπηρέτηση του χρέους θα ήταν ακόμα μικρότερες. Έτσι πόροι θα «απελευθερωνόντουσαν» και θα προορίζονταν για την ανάπτυξη της πραγματικής οικονομίας της χώρας, ενώ το μειωμένο και βιώσιμο πλέον, δημόσιο χρέος της χώρας θα αποτελούσε βασικό στοιχείο το οποίο θα καθιστούσε τη χώρα ελκυστικό επενδυτικό προορισμό.

Μελέτη του ΔΝΤ έδειξε το υψηλό δημόσιο χρέος του οποίου μάλιστα η βιωσιμότητα αμφισβητείται, λειτουργεί ως εμπόδιο για την οικονομική ανάπτυξη της χώρας( IMF 2013). Επιπρόσθετα, μια αναδιάρθρωση του χρέους στις αρχές της κρίσης θα οδηγούσε σε ακόμα μεγαλύτερη μείωση του χρέους καθώς εκείνη την περίοδο οι ιδιώτες πιστωτές είχαν μεγαλύτερη έκθεση σε αυτό. Σύμφωνα με τα

στοιχεία οι πληρωμές για τα χρεολύσια της περιόδου 2010-2011 ανήλθαν στα 39 δις ευρώ., Αυτό συνεπάγεται ότι μια διαγραφή του χρέους στις αρχές της κρίσης θα είχε μειώσει περαιτέρω το δημόσιο χρέος κατά 20 περίπου δις ευρώ, ενώ αντίστοιχα θα είχε μειωθεί και το κόστος εξυπηρέτησης του χρέους καθώς θα είχαν μειωθεί οι πληρωμές για τους τόκους που καταβλήθηκαν εκείνη την περίοδο και ανήλθαν στα 28 δις ευρώ. Τα οφέλη από τη διαγραφή του χρέους θα αυξανόντουσαν όσο πιο μεγάλο θα ήταν και το ποσοστό διαγραφής του, καθώς το επιπλέον όφελος από την απομείωση του θα ήταν μεγαλύτερο από το επιπλέον κόστος που θα προέκυπτε από τις ανάγκες ανακεφαλαιοποίησης του τραπεζικού συστήματος (Κατσίκας 2017).

Αυτό πρακτικά σημαίνει ότι εάν το 2010 είχε υιοθετηθεί η επιλογή της διαγραφής του χρέους ως βασικό «όπλο» για την αντιμετώπιση της ελληνικής οικονομικής κρίσης, και η διαγραφή ήταν αρκετά μεγάλη ώστε το χρέος να καταστεί βιώσιμο τότε οι συνέπειες για την αξιοπιστία της χώρας θα ήταν παραπάνω από ευεργετικές και ωφέλιμες. Ενδεχομένως μάλιστα μία τέτοια κίνηση να μείωνε ή και να εξουδετέρωνε παντελώς τον κίνδυνο μετάδοσης της ελληνικής κρίσης στις υπόλοιπες χώρες, άποψη την οποία συμμεριζόντουσαν και πολλά στελέχη του ΔΝΤ εκείνη την εποχή ( Blustein 2015).

Την ίδια αντίληψη της πραγματικότητας, φαίνεται να έχει και η πρώην αναπληρώτρια διευθύντρια του τμήματος Ευρώπης του ΔΝΤ, Σούζαν Σάντλερ η οποία σε δηλώσεις της σε αυστριακή εφημερίδα, επιρρίπτει ευθύνες στο ΔΝΤ ότι υπέκυψε το 2010, σε πολιτικές πιέσεις και παρασύρθηκε σε ένα πρόγραμμα βοήθειας, εγκαταλείποντας τους κανόνες του, τη στιγμή που όλοι γνώριζαν πως οι προβλέψεις για την Ελλάδα ήταν υπερβολικά αισιόδοξες. Συνεχίζει συμπληρώνοντας πως μια γρήγορη διαγραφή χρέους θα αποσαφήνιζε νωρίτερα την κατάσταση, ενώ η μακρά καθυστέρηση που υπήρξε μεγάλωσε ακόμη περισσότερο την άθλια οικονομική κατάσταση στην Ελλάδα, ενώ δεν μπόρεσε να εμποδιστεί η μετάδοση της κρίσης σε άλλες χώρες της Ευρώπης.(Η Καθημερινή, 2014 )

Ολοκληρώνοντας, διαπιστώνεται ότι μια αναδιάρθρωση του ελληνικού χρέους στην αρχή της κρίσης θα επέφερε μεγάλο δημοσιονομικό κόστος, κυρίως λόγω των έντονων υφεσιακών επιπτώσεων, που θα την ακολουθούσαν, και της άμεσης ανάγκης για ανακεφαλαιοποίηση των ελληνικών τραπεζών. Εάν ληφθεί ως υποθετικό δεδομένο, ότι τα 110 δις ευρώ που έλαβε η Ελλάδα μέσω του πρώτου προγράμματος οικονομικής στήριξης, αποτελούσαν ένα ποσό ικανό να καλύψει αυτές τις ανάγκες τότε τα δεδομένα αλλάζουν δραματικά. Σε αυτήν την περίπτωση μια διαγραφή του χρέους το 2010, πριν την σύναψη του πρώτου μνημονίου, θα είχε επιφέρει καλύτερα αποτελέσματα εφόσον θα είχε καταστήσει το χρέος βιώσιμο. Γεγονός το οποίο με τη σειρά του θα βελτίωνε το οικονομικό κλίμα, θα μείωνε την αβεβαιότητα για τους επενδυτές και θα απελευθέρωνε πόρους οι οποίοι θα προορίζονταν για τόνωση της πραγματικής οικονομίας και αύξηση της επενδυτικής δραστηριότητας. Πόροι οι οποίοι θα προέκυπταν από τις μειωμένες ανάγκες δημοσιονομικής προσαρμογής, της χώρας στο μεσοπρόθεσμο διάστημα. Τα ίδια χρήματα που δανείστηκε η Ελλάδα θα μπορούσαν να είχαν λειτουργήσει πιο αποτελεσματικά (Κατσίκας 2017).Αποτέλεσμα της συγκεκριμένης στρατηγικής αντιμετώπισης της κρίσης που ακολουθήθηκε από τους εταίρους μας, ήταν ότι ούτε η μετάδοση της κρίσης αποφεύχθηκε, γεγονός το οποίο αποτελούσε και το κύριο μέλημα τους, αλλά ούτε επίσης δόθηκε λύση στο πρόβλημα της ελληνικής οικονομίας.

#### 4.2.4 Το «κούρεμα» του 2012

Η ανάγκη για εξομάλυνση και ανάκαμψη της εκρηκτικής πορείας του χρέους, συντέλεσε καθοριστικό ρόλο στην απόφαση του «κούρεματος» του στο πλαίσιο του δεύτερου προγράμματος διάσωσης – δηλαδή, μείωση της ονομαστικής του αξίας σε συμφωνία με τους κατόχους των ομολόγων. Το κούρεμα αυτό γνωστό και ως PSI, συμφωνήθηκε μετά από μήνες διαπραγματεύσεων και περιελάμβανε την ανταλλαγή ελληνικών ομολόγων 197 δισεκατομμυρίων ευρώ με νέα ομόλογα αξίας 62 δισεκατομμυρίων και 30 δισεκατομμυρίων ευρώ σε βραχυπρόθεσμους τίτλους του EFSF. Κατ' αυτόν τον τρόπο επετεύχθη μείωση του δημόσιου χρέους κατά 106 δισεκατομμύρια ευρώ – κάτι που αντιστοιχεί σε κούρεμα κατά 53,5% του ΑΕΠ ενώ ταυτόχρονα προκάλεσε απώλειες της τάξης των 38 δις ευρώ (20% του ΑΕΠ) για τα τραπεζικά ιδρύματα τα οποία κατείχαν ομόλογα του ελληνικού δημοσίου. Οι τράπεζες χρειάστηκαν ανακεφαλαιοποίηση, αρχικά λόγω του κούρεματος της ονομαστικής αξίας των ομολόγων του ελληνικού δημοσίου (της τάξης του 53,5%) αλλά και της μετέπειτα πτώσης της αγοραστικής αξίας των νέων ομολόγων που εκδόθηκαν προς αντικατάσταση των παλιών. Επομένως η «καθαρή» μείωση χρέους ανήλθε στα 68 δις ευρώ, ποσό που αντιστοιχούσε στο 34% του ΑΕΠ (Ξαφά 2017).

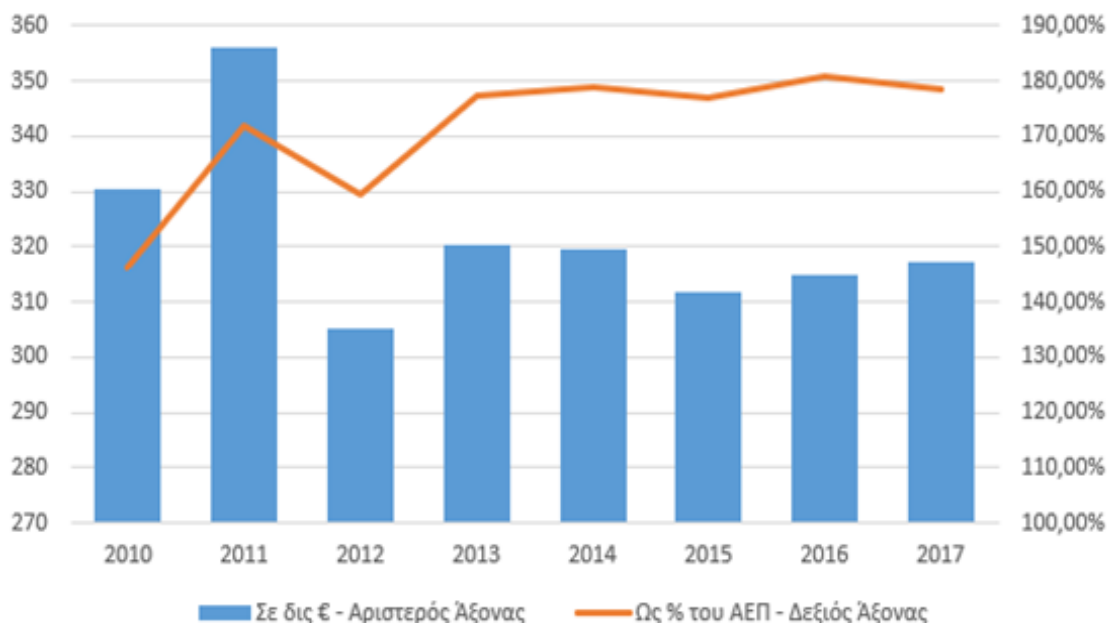
Σε συνάρτηση με τα προηγούμενα, πρέπει να αναφερθεί πως αν η αναδιάρθρωση του ελληνικού δημοσίου χρέους είχε γίνει το 2010, και ειδικότερα τον Μάιο του 2010, τα οφέλη για το ελληνικό δημόσιο φαίνεται να ήταν ακόμα περισσότερα. Αυτό γιατί θα είχε αποφευχθεί η αποπληρωμή των ομολόγων που έληγαν μέχρι τον Φεβρουάριο του 2012 (την περίοδο που συμφωνήθηκε το PSI), η οποία έγινε στο ακέραιο.

Μεταξύ της χρονικής περιόδου Μαΐου του 2010 και Φεβρουαρίου του 2012, έληγαν ομόλογα του ελληνικού δημοσίου ύψους 58 δις ευρώ, τα οποία μέσω της σύναψης νέων δανειακών συμβάσεων από τον επίσημο τομέα, αποπληρώθηκαν πλήρως με βάση την ονομαστική τους αξία. Ουσιαστικά αν το «κούρεμα» είχε πραγματοποιηθεί τον Μάιο του 2010 το ελληνικό χρέος θα είχε μειωθεί επιπλέον κατά 31 δις ευρώ, ποσό ισοδύναμο με το 16% του ΑΕΠ της χρονιάς του 2012, ενώ τα χαμηλότερα τοκομερίδια θα εξοικονομούσαν ένα επιπλέον ποσό, λόγω των «νέων» τόκων (Ξαφά 2017).

Ολοκληρώνοντας σε έκθεση αξιολόγησης του ΔΝΤ όσον αναφορά τον βαθμό αποτελεσματικότητάς και απόδοσης του δεύτερου προγράμματος στήριξης, η οποία έγινε πέντε χρόνια μετά, αναφέρεται ξεκάθαρα ότι παρότι το «κούρεμα» του 2012 αποτέλεσε τη μεγαλύτερη ελάφρυνση χρέους στα χρονικά της οικονομικής ιστορίας, δεν στέφθηκε από ικανοποιητικό βαθμό επιτυχίας. (IMF 2017)

Ως αποτέλεσμα αυτής της μερικής αποτυχίας του PSI στο τέλος του 2012 το δημόσιο χρέος άγγιξε το 156,6% του ΑΕΠ, μειωμένο μόνο κατά 12,4% σε σχέση με το τέλος του 2011 (IMF, 2017).

**Διάγραμμα: 4.1 – Χρέος Γενικής Κυβέρνησης**



Πηγή: PowerPolitics.eu (2018)

Όπως διαπιστώνεται στο Διάγραμμα 4.1, τα νούμερα αυτά απείχαν πολύ από τους στόχους τους οποίους είχαν θέσει οι εταίροι μας, με βασικό πυλώνα τους, την μείωση του χρέους στο 120% του ΑΕΠ μέχρι το 2020.

#### **4.2.5 Περίοδος 2015-2017: «νέα» αναδιάρθρωση του χρέους υπό**

##### **το πρίσμα των «νέων» προβλημάτων βιωσιμότητας του χρέους**

Στην χρονική περίοδο του 2015, η ελληνική οικονομία προς απογοήτευση όλων, παρουσιάζει τα χαμηλότερα πρωτογενή πλεονάσματα, ενώ η απουσία εσόδων από ιδιωτικοποιήσεις και οι δυσμενέστερες προβλέψεις για την ανάπτυξη, ρίχνουν έξω τις προβλέψεις βιωσιμότητας χρέους που έγιναν το 2012. Γεγονός που αποτυπώνεται στην έκθεση (DSA) του ΔΝΤ που είδε το φως της δημοσιότητας τον Ιούλιο του ίδιου έτους. Την περίοδο εκείνη όπως χαρακτηριστικά αναφέρεται στην έκθεση του ΔΝΤ «οι ελληνικές αρχές επέβαλαν capital controls στις τράπεζες» ενώ είχε προηγηθεί και αθέτηση πληρωμής προς το ταμείο. Εξελίξεις οι οποίες είναι σίγουρο ότι θα διαδραματίσουν καθοριστικό ρόλο στις επόμενες οικονομικές, αλλά και στις προβλέψεις βιωσιμότητας που θα πραγματοποιηθούν για λογαριασμό του ΔΝΤ στο μέλλον, εφόσον σε αυτήν δεν συμπεριλήφθηκαν ως δεδομένα. Χωρίς έτσι να υπολογίζονται τα νέα δεδομένα, το χρέος το 2020 υπολογίζεται σε 149,9% του ΑΕΠ έναντι 124% που υπολόγιζε το Eurogroup του 2012, καθιστώντας το ξεκάθαρα μη βιώσιμο.(IMF 2015)

Στην ίδια έκθεση, αναφέρεται επίσης ότι από τον Οκτώβριο του 2015 ως το τέλος του 2018 οι χρηματοδοτικές ανάγκες υπολογίζονται σε 60 δις ευρώ και οδηγούν σε τρίτο μνημόνιο τουλάχιστον τριετής διάρκειας. Ένα τρίτο πρόγραμμα

στήριξης στο οποίο για να συμμετάσχει το ταμείο θέτει ως άμεση προϋπόθεση την ελάφρυνση του ελληνικού χρέους. Στόχος που θα επιτευχθεί, είτε μέσω κουρέματος στο κεφάλαιο, είτε μέσω γενναίας επέκτασης των ωριμάνσεων του συνόλου των δανείων που έχει χορηγήσει η ευρωζώνη στην Ελλάδα, κάνοντας ξεκάθαρο πως αν δεν υπάρξει «αποτελεσματική αντιμετώπιση» του χρέους (comprehensive operation) εκ μέρους των Ευρωπαίων, τότε εκείνο δεν θα λάβει μέρος στο ελληνικό πρόγραμμα (IMF 2015). Αναλυτικότερα δε, αναφέρεται πως υπό την προϋπόθεση μάλιστα, ότι θα υπάρξει νωρίς συμφωνία για ένα νέο πρόγραμμα, μέσα στα επόμενα δυο χρόνια οι χρηματοδοτικές ανάγκες της χώρας, μέχρι το τέλος του 2018 εκτιμώνται στα 85 δις ευρώ και το χρέος αναμένεται να κορυφωθεί κοντά στο 200% του ΑΕΠ. Είναι φανερό ακόμα και από το ίδιο το ταμείο πλέον, ότι για να καταστεί βιώσιμο το ελληνικό χρέος χρειάζονται αποκλειστικά μέτρα ελάφρυνσης που απέχουν αρκετά από αυτά που η Ευρώπη είναι μέχρι στιγμής πρόθυμη να εξετάσει.

Στη συνέχεια της έκθεσης, σε μια προσπάθεια του ταμείου να εξηγήσει το πώς για μια ακόμη φορά το ελληνικό χρέος κατέστη μη βιώσιμο αναφέρει πως σύμφωνα με την τελευταία αξιολόγηση της βιωσιμότητας του ελληνικού χρέους, η οποία έγινε το Μάιο του 2014, το ελληνικό χρέος φαινόταν να επιστρέφει σε μονοπάτια βιωσιμότητας και ο βαθμός εξυπερεσιμότητας του να βρίσκεται σε ενθαρρυντικά επίπεδα.

Έως τα τέλη του καλοκαιριού του 2014 (με την επιπλέον υποχώρηση των επιτοκίων) η ανάλυση της κατάστασης έδειχνε πως δεν θα χρειαζόταν επιπλέον αναδιάρθρωση χρέους υπό το πλαίσιο που συμφωνήθηκε το 2012, εάν και εφόσον το πρόγραμμα εφαρμοζόταν όπως είχε συμφωνηθεί.

Παρόλα αυτά οι σημαντικές πολιτικές εξελίξεις, οι οποίες συνέβησαν εκείνη την περίοδο στην Ελλάδα και σε μεγάλο βαθμό οφείλονται στα σκληρά και αντιαναπτυξιακά μέτρα λιτότητας που εφαρμόστηκαν στην χώρα την τελευταία πενταετία και είχαν άμεσο αντίκτυπο στην πορεία της ελληνικής οικονομίας. Τα χαμηλά πρωτογενή πλεονάσματα, η ασθενής προσπάθεια προώθησης των μεταρρυθμίσεων, το πάγωμα των ιδιωτικοποιήσεων και όλα αυτά υπό το πλαίσιο του προβλήματος του πολύ υψηλού υφιστάμενου χρέους, οδηγούν την χώρα σε νέες, σημαντικές χρηματοδοτικές ανάγκες, καθιστώντας τη δυναμική του χρέους μη βιώσιμη και την πορεία του εκρηκτική.

Μετά την υπογραφή του τρίτου προγράμματος διάσωσης της ελληνικής οικονομίας, το καλοκαίρι του 2015, ακολούθησε νέα ανάλυση της βιωσιμότητας του ελληνικού χρέους από το τεχνικό κλιμάκιο του ΔΝΤ. Μια ανάλυση η οποία αναδείκνυε (για μια ακόμη φορά) το πρόβλημα βιωσιμότητας του ελληνικού χρέους, ενώ γίνεται αναφορά και στις λανθασμένες εκτιμήσεις που έγιναν στην διαχείριση της ελληνικής κρίσης, τόσο από την πλευρά του ταμείου, όσο και από την πλευρά των ευρωπαίων εταίρων μας. Χαρακτηριστικά αναφέρει πως κατά την έγκριση του πρώτου προγράμματος το χρέος να μεν θεωρήθηκε οριακά βιώσιμο αλλά με απαισιόδοξες προβλέψεις για το μέλλον. Ενώ στην χρονική περίοδο που ακολούθησε η πολύ μεγαλύτερη από την αναμενόμενη, ύφεση που προκλήθηκε, για να αντιμετωπιστεί χρειαζόταν μια περισσότερο επιθετική και δυναμική πολιτική από αυτή που ακολούθηθηκε το 2012 (PSI). Τα σοβαρά προβλήματα εφαρμογής του δεύτερου προγράμματος προκάλεσαν απότομη επιδείνωση της βιωσιμότητας του χρέους, δημιουργώντας νέες αμφιβολίες σχετικά με τον ρεαλισμό των υποθέσεων πολιτικής, (ιδίως από τα μέσα του 2014 και έπειτα) καθιστώντας την ανάγκη για νέα μέτρα ελάφρυνσης του ελληνικού χρέους, επιτακτικής φύσεως προκειμένου να βελτιωθεί η βιωσιμότητά του (IMF 2016).

Αναγνωρίζοντας την ανάγκη για μέτρα, στο Eurogroup της 25η Μαΐου του 2016 οι Υπουργοί Οικονομικών της Ευρωζώνης κατέληξαν σε ορισμένες κατευθυντήριες γραμμές για τη νέα ελάφρυνση του χρέους. Το Eurogroup αποφάσισε να υλοποιήσει μια δέσμη μέτρων για την ελάφρυνση του ελληνικού χρέους που θα εφαρμοστεί υπό προϋποθέσεις και σε τρία στάδια (βραχυπρόθεσμο, μεσοπρόθεσμο, μακροπρόθεσμο).

Στόχος είναι οι χρηματοδοτικές ανάγκες για την εξυπηρέτηση του χρέους να παραμείνουν κάτω από το επίπεδο του 15% του ΑΕΠ κατά τη διάρκεια του προγράμματος και μετά τη λήξη του προγράμματος κάτω από το 20% του ΑΕΠ (Κουκάκης 2016).

Αρχικά όσον αναφορά το βραχυπρόθεσμο στάδιο, το Eurogroup συμφώνησε σε μια δέσμη μέτρων που θα εφαρμοστούν μετά την ολοκλήρωση της πρώτης αξιολόγησης και ως τη λήξη του προγράμματος. Τα μέτρα αυτά συνίσταντο στην :

- Χαλάρωση του «προφίλ» αποπληρωμών των δανείων του EFSF βάσει των τρεχόντων σταθμισμένων ωριμάνσεων.
- Χρήση της διευρυμένης στρατηγικής χρηματοδότησης των ESM/EFSF για να μειωθεί ο κίνδυνος των επιτοκίων χωρίς να επιβαρύνονται οικονομικά οι χώρες που συμμετείχαν αρχικά στο πρόγραμμα (Κύπρος, Ισπανία, Πορτογαλία και Ιρλανδία).
- Επιβολή ορίου στην αύξηση επιτοκιακού περιθωρίου που αφορούν την επαναγορά χρέους του 2ου ελληνικού προγράμματος για το 2017 ( ESM 2017).

Στο μεσοπρόθεσμο επίπεδο, το συμβούλιο των υπουργών αποφάνθηκε ότι μετά το 2018, και εφόσον η εφαρμογή του προγράμματος έχει στεφθεί ,μέχρι εκείνο το χρονικό σημείο τουλάχιστον, από επιτυχία, θα εφαρμοστεί μια ακόμη δέσμη μέτρων για την ελάφρυνση του χρέους.

Τα μέτρα αυτά αντίστοιχα περιλαμβάνουν :

- Κατάργηση της αύξησης του επιτοκιακού περιθωρίου για την αποπληρωμή της δόσης για το χρέος του 2018.
- Χρήση των κερδών του 2014 από τα ελληνικά ομόλογα από τον λογαριασμό του ESM, την παροχή στην Ελλάδα των κερδών από ANFA και SMPs (από το δημοσιονομικό έτος 2017) και την χρήση τους ως «μαξιλάρι» για τη μείωση των μελλοντικών χρηματοδοτικών αναγκών.
- Διαχείριση παθητικού – πρόωρη μερική αποπληρωμή των υπαρχόντων επισήμων δανείων προς την Ελλάδα, με μείωση του επιτοκιακού κόστους και επέκτασης της περιόδου ωρίμανσης.
- Εφόσον απαιτηθεί αναδιάρθρωση για ορισμένα δάνεια του ESM (π.χ. παράταση του χρόνου αποπληρωμής, αναδιάρθρωση των αποσβέσεων του EFSF και της επιτοκιακής διαφοράς) ώστε το ύψος του GFN να παραμείνει στο επίπεδο που έχει ορισθεί, για να είναι σύμφωνο το ΔΝΤ αλλά χωρίς εξτρά επιβάρυνση του EFSF ή των κρατών που συμμετείχαν αρχικά στο πρόγραμμα (ESM 2017).

Αναφορικά με τον μακροπρόθεσμο ορίζοντα, το Eurogroup θεωρεί ότι η εφαρμογή αυτής της συμφωνίας (μεσοπρόθεσμο μέτρα) σε συνδυασμό με την επιτυχή ολοκλήρωση του προγράμματος και την αναγκαία επίτευξη των στόχων για το πρωτογενές πλεόνασμα, η βιωσιμότητα του χρέους θα επανέλθει σε ενθαρρυντικά ποσοστά και ο βαθμός εξυπερεσιμότητας του θα βελτιωθεί σημαντικά.

Τέλος μετά από την επιμονή του ΔΝΤ το Eurogroup κατέληξε σε έναν προληπτικό μηχανισμό για το χρέος που θα τεθεί σε εφαρμογή μετά την ολοκλήρωση του προγράμματος και θα διασφαλίζει τη βιωσιμότητα του χρέους σε μακροχρόνιο



ορίζοντα ακόμη και στην περίπτωση που υπάρξει το χειρότερο σενάριο. Το Eurogroup θα εξετάσει την ενεργοποίηση του μηχανισμού εάν χρειαστούν επιπλέον μέτρα για το χρέος ώστε να επιτευχθούν οι στόχοι για τις χρηματοδοτικές ανάγκες. Αυτός θα είναι υπό την αίρεση του Eurogroup, το οποίο και θα επιβεβαιώνει ότι η Ελλάδα συμμορφώνεται με τις δεσμεύσεις του SGP (ESM 2017).

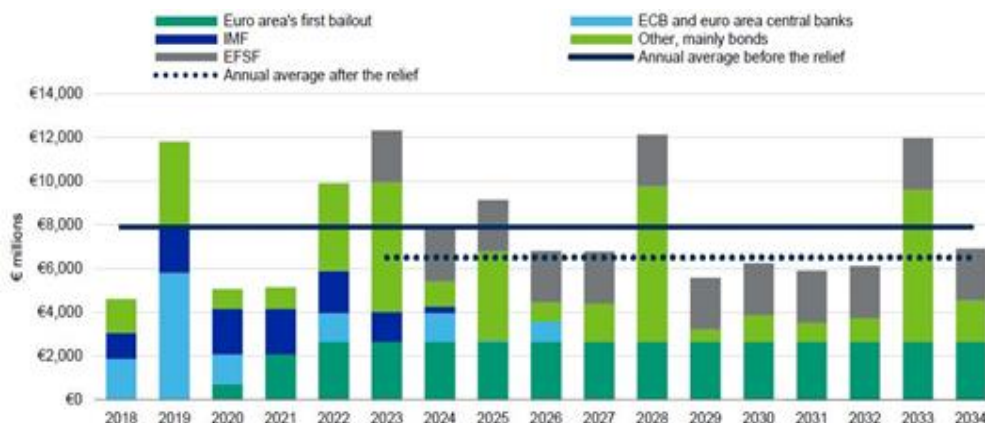
#### **4.2.6 Περίοδος 2018: Η Βιωσιμότητα του Χρέους μετά το πέρας των μνημονίων**

Καθώς η χώρα πλέον πλησίαζε στην επιτυχή ολοκλήρωση του τρίτου προγράμματος, στο Eurogroup της 22ης Ιουνίου 2018 συζητήθηκε και τέθηκε σε εφαρμογή η μεσοπρόθεσμη δέσμη μέτρων που αφορούσαν το ελληνικό δημόσιο χρέος. Τα μέτρα αυτά περιλάμβαναν τα ακόλουθα (Διαγράμματα 4.2, 4.3 και 4.4):

- Την παράταση της περιόδου χάριτος για τα δάνεια του EFSF κατά 10 χρόνια και την επιμήκυνση της μέσης διάρκειας λήξης κατά 10 χρόνια. Οι πληρωμές τόκων θα μετατεθούν και πάλι κατά 10 χρόνια, παρέχοντας στην κυβέρνηση μια μακρά περίοδο πολύ μέτριων χρηματοδοτικών αναγκών, ένα σημαντικό στοιχείο για να εξασφαλιστεί η άμεση πρόσβαση στην αγορά κατά τα προσεχή έτη.
- Την κατάργηση από το 2018 του step-up επιτοκίου που σχετίζεται με τα δάνεια του δεύτερου ελληνικού προγράμματος.
- Τη χρήση από τον ESM των κερδών των κεντρικών τραπεζών (SMPs, ANFAs) από τα ελληνικά ομόλογα του 2014 και τη σταδιακή επιστροφή τους στην Ελλάδα. Τα εν λόγω κεφάλαια θα μεταφέρονται στην Ελλάδα ισόποσα, σε εξαμηνιαία βάση (Δεκέμβριο και Ιούνιο), αρχής γενομένης από το 2018 μέχρι τον Ιούνιο του 2022 μέσω ξεχωριστού λογαριασμού του ESM και θα χρησιμοποιηθούν για τη μείωση των ακαθάριστων χρηματοδοτικών αναγκών ή για τη χρηματοδότηση άλλων συμφωνηθέντων επενδύσεων.
- Τη δημιουργία «μαξιλαριού» ρευστότητας ύψους 24,1 δισ. ευρώ, που θα εξασφαλίζει τη χώρα έναντι των αγορών. Το ταμείο αυτό, περιλαμβάνει τη δημιουργία ενός πολύ μεγάλου ταμειακού αποθέματος για να διασφαλιστεί ότι η Ελλάδα δεν χρειάζεται να έχει πρόσβαση στις αγορές όταν επικρατεί αστάθεια.

Το ταμείο θα είναι μεγαλύτερο από το αναμενόμενο στα 24,1 δισ. ευρώ (10% της εκτίμησης του ΑΕΠ για το 2018), καλύπτοντας τις οικονομικές ανάγκες του κράτους για σχεδόν δύο χρόνια μετά το τέλος του προγράμματος τον Αύγουστο του 2018. (Eurogroup 2018)

***Διάγραμμα: 4.2** – Το χρονοδιάγραμμα λήξης του χρέους της Ελλάδας κατά τα προσεχή έτη είναι πολύ εύχρηστο*



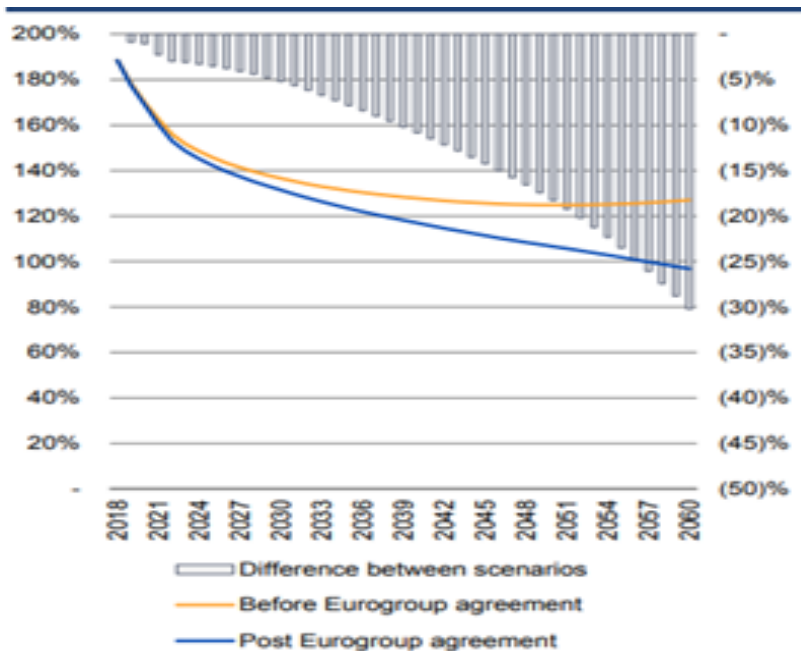
Πηγή: Naftemporiki (2018)

Ειδικότερα, στην ανακοίνωση του Eurogroup αναφέρεται πως «η Ελλάδα βγαίνει από το πρόγραμμα οικονομικής βοήθειας με ισχυρότερη οικονομία που στηρίζεται στις δημοσιονομικές και διαρθρωτικές μεταρρυθμίσεις που εφαρμόστηκαν». Στη συνέχεια όσον αναφορά τη βιωσιμότητα του ελληνικού χρέους, το Eurogroup υπενθυμίζει ότι «Οι ακαθάριστες χρηματοδοτικές ανάγκες της χώρας θα πρέπει να παραμείνουν κάτω από το 15% του ΑΕΠ μεσοπρόθεσμα και κάτω από το 20% του ΑΕΠ μακροπρόθεσμα, εξασφαλίζοντας ταυτόχρονα ότι το χρέος μειώνεται σταθερά» ενώ δεσμεύεται ότι θα επανέλθει στο θέμα της επανεξέτασης της βιωσιμότητας του ελληνικού χρέους στο μέλλον. Πιο συγκεκριμένα αναφέρεται πως «βάσει της ανάλυσης της βιωσιμότητας του χρέους από τα ευρωπαϊκά θεσμικά όργανα, το Eurogroup θα επανεξετάσει στο τέλος της περιόδου χάριτος, το 2032, εάν χρειάζονται πρόσθετα μέτρα χρέους» (Eurogroup, 2018,σελ 1).

Στο ίδιο μήκος κύματος με την ευρωπαϊκή αντίληψη για την βιωσιμότητα του ελληνικού χρέους είναι και ο Οργανισμός Διαχείρισης Δημοσίου Χρέους (ΟΔΔΗΧ) ο οποίος σε μελέτη του αναλύει τα μέτρα ελάφρυνσης του χρέους και καταλήγει στο συμπέρασμα ότι τα μεσοπρόθεσμα μέτρα ελάφρυνσης του χρέους που συμφωνήθηκαν τον είναι ικανά να εξασφαλίσουν την μακροπρόθεσμη βιωσιμότητα του. Στα βασικά συμπεράσματα του ο ΟΔΔΗΧ δείχνει ότι:

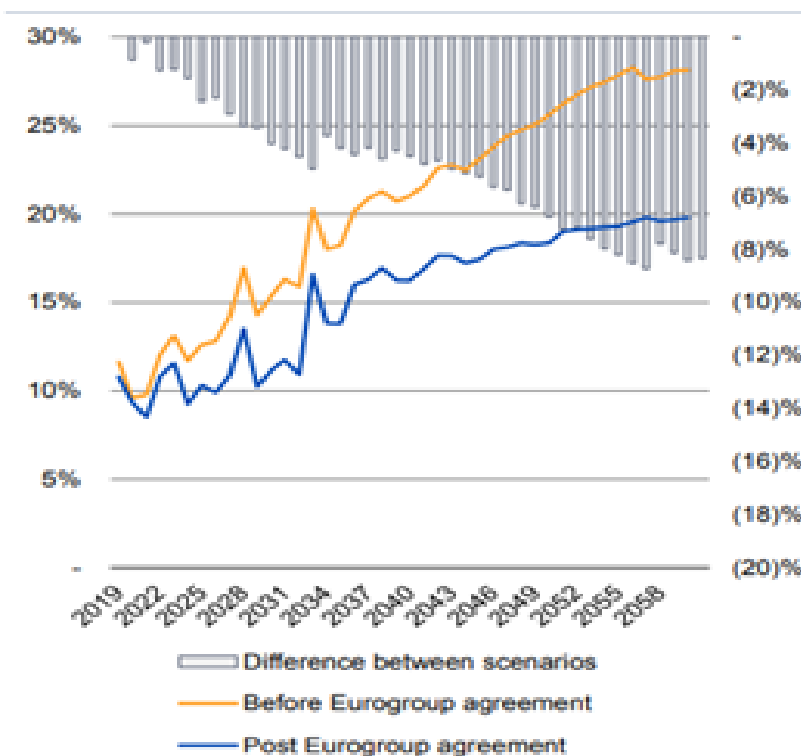
- Η δυναμική του χρέους είναι σαφώς βιώσιμη και σε καθοδική πορεία μετά από αυτά τα μέτρα ελάφρυνσης του χρέους με το χρέος να θεωρείται βιώσιμο ακόμη και μακροπρόθεσμα.
- Ο λόγος του χρέους προς το ΑΕΠ αναμένεται να μειωθεί στο 128% του ΑΕΠ το 2032 έναντι 134% στο παρελθόν και για την περίοδο 2018-2032, οι ακαθάριστες χρηματοδοτικές ανάγκες μειώθηκαν κατά 2,7% ως ποσοστό του ΑΕΠ σε 10,6% κατά μέσο όρο.

**Διάγραμμα: 4.3** – Εξέλιξη του Χρέους ως προς τον δείκτη ΑΕΠ.



Πηγή: ΟΑΔΗΧ (2018)

**Διάγραμμα: 4.4 – Εξέλιξη των Αναγκών Χρηματοδότησης**



Πηγή: ΟΑΔΗΧ (2018)

- Η Ελλάδα έχει πολύ καλές προοπτικές χωρίς τον κίνδυνο αναχρηματοδότησης. Η χώρα είναι εφοδιασμένη με μετρητά 24,1 δις. ευρώ

στο τέλος του προγράμματος, που αντιστοιχούν σε 2 χρόνια ακαθάριστες ανάγκες χρηματοδότησης.

- Η Ελλάδα προστατεύεται από τον κίνδυνο επιτοκίων μέσω συμφωνιών ανταλλαγής επιτοκίων, τις περιορισμένες χρηματοδοτικές ανάγκες, το σημαντικό όγκο μετρητών, τη χαμηλή ευαισθησία του κόστους χρηματοδότησης του ΕSM και τις μελλοντικές επαναγορές (Σαββάκης 2018)

Παρόλο που ο ΟΔΔΗΧ, αλλά και το Eurogroup πανηγυρικά δια στόματος του προέδρου του Σεντένο δηλώνει πως «Το ελληνικό χρέος είναι βιώσιμο. Δεν θα υπάρξει άλλο πρόγραμμα για την Ελλάδα» (in.gr 2018) το ΔΝΤ μέσω νέας ανάλυσης για το ελληνικό χρέος που πραγματοποίησε τον επόμενο μήνα, φαίνεται πως έχει διαφορετική άποψη.

Σε πρώτο επίπεδο αναφέρεται, ότι με το πακέτο ελάφρυνσης που συμφωνήθηκε, οι μεσοπρόθεσμες ανάγκες αναχρηματοδότησης και οι τάσεις σε ότι αφορά την πορεία του χρέους εμφανίζονται στο βασικό σενάριο διαχειρίσιμες. Σε ορίζοντα όμως δεκαετίας, υπάρχουν σημαντικά ρίσκα που σχετίζονται με την πιθανότητα μικρότερης ανάπτυξης και χαμηλότερων πρωτογενών πλεονασμάτων.

Σε δεύτερο επίπεδο και στον μακροπρόθεσμο ορίζοντα όμως έρχεται η μεγάλη διαφοροποίηση του ταμείου με τους Ευρωπαίους εταίρους μας. Βασική ανησυχία του ΔΝΤ είναι ότι η δημοσιονομική προσαρμογή έγινε με ένα πακέτο μέτρων που πλήττει την ανάπτυξη και για αυτό απαιτείται να αλλάξει το μείγμα προκειμένου να υπάρξει καλύτερη πορεία της οικονομίας μακροπρόθεσμα, κάτι που είναι δύσκολο να γίνει δεδομένων των στόχων που έχουν τεθεί. Σύμφωνα με τις εκτιμήσεις του Ταμείου, το ελληνικό χρέος θα αρχίσει να αυξάνεται ως ποσοστό του ΑΕΠ από το 2038 δυσκολεύοντας την πρόσβαση της Ελλάδας στις αγορές, και έτσι «θα χρειαστεί πρόσθετη ελάφρυνση για την εξασφάλιση της βιωσιμότητας του χρέους». Ουσιαστικά οι υπεύθυνοι του ΔΝΤ ανησυχούν και τονίζουν ότι η βελτίωση του χρέους σε μακροπρόθεσμο ορίζοντα στηρίζεται σε ιδιαίτερα φιλόδοξες εκτιμήσεις για την πορεία του ΑΕΠ και σε εξίσου φιλόδοξες απόψεις για την ικανότητα της Ελλάδας να επιτύχει μεγάλα πρωτογενή δημοσιονομικά πλεονάσματα, υποδεικνύοντας ότι θα ήταν δύσκολο να διατηρηθεί μακροπρόθεσμα η πρόσβαση στην αγορά χωρίς περαιτέρω ελάφρυνση του χρέους.

Αναλυτικότερα τα βασικά στοιχεία διαφοροποίησης των προβλέψεων του ΔΝΤ και των Ευρωπαίων όπως φαίνεται είναι :

- Η πρόβλεψη για το ονομαστικό ΑΕΠ της χώρας και η επίτευξη του στόχου των πρωτογενών πλεονασμάτων.

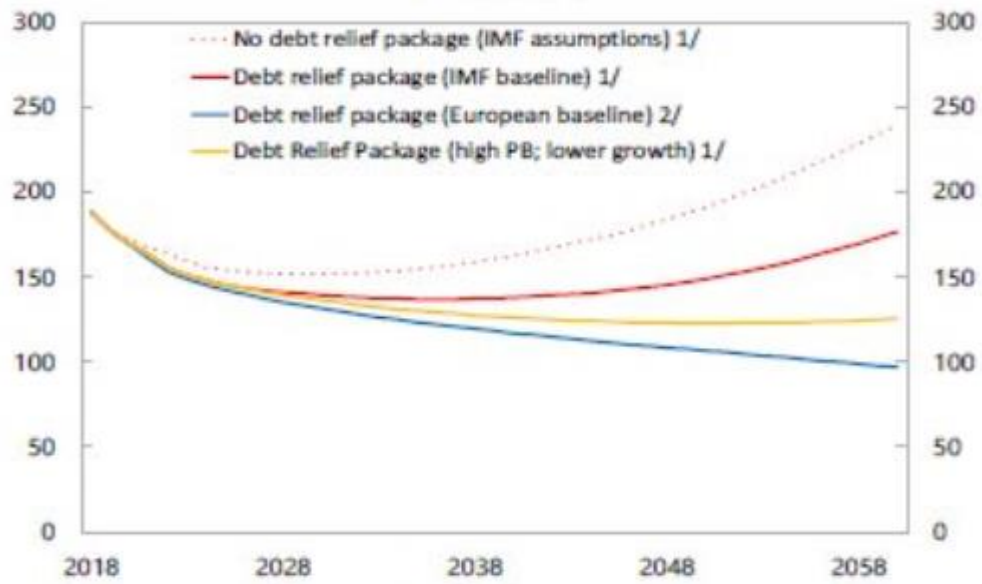
Το Ταμείο εκτιμά ότι την περίοδο 2018-2060 σε μέσο όρο το ονομαστικό ΑΕΠ της Ελλάδος θα αυξηθεί κατά 2,9%, έναντι 3,1% που προβλέπει η Κομισιόν. Αναλυτικότερα προβλέπει ανάπτυξη 2% για το 2018, 2,4% για το 2019 και 2,2% για το 2020. Αντίστοιχα σύμφωνα με το ταμείο το πρωτογενές πλεόνασμα θα διαμορφωθεί στο 1,8% του ΑΕΠ έναντι 2,4% του ΑΕΠ που προβλέπει η Κομισιόν αντίστοιχα.

- Τα επιτόκια με βάση τα οποία δανείζεται η Ελλάδα.

Στο βασικό σενάριο του ταμείου τα επιτόκια τοποθετούνται στο 4,5% το 2018 και φτάνουν έως το 6% το 2060 (μέσος όρος 5,7%) ενώ σε αυτό της επιτροπής ξεκινούν από το 3,2% και φτάνουν στο 5,2% το 2027-2030, ενώ περιορίζονται στο 4,2% το 2060 (μέσος όρος 4,8%) (IMF 2018).

Παρακάτω φαίνονται διαγραμματικά (4.5 και 4.6 και Πίνακες 4.1 και 4.2) οι προσδοκίες του ΔΝΤ στο βασικό σενάριο της έκθεσης βιωσιμότητας του χρέους:

**Διάγραμμα: 4.5** – Βιωσιμότητα της Ελλάδος / Δημόσιο Χρέος 2018 – 2060 (% του ΑΕΠ)

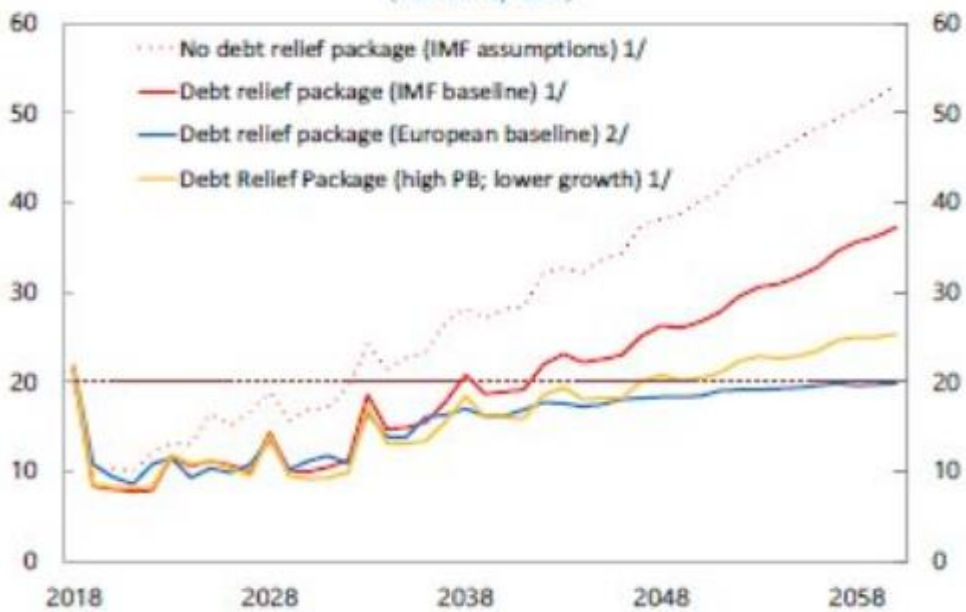


1/ IMF staff estimates.

2/ ESM staff estimates.

Πηγή: IMF(2018)

**Διάγραμμα: 4.6** – Βιωσιμότητα της Ελλάδος / Γενική Κυβέρνηση GFN 2018 – 2060 (% του ΑΕΠ)



Πηγή: IMF(2018)

**Πίνακας 4.1– Χρηματοδοτικές Ανάγκες της Χώρας**

	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023
					(proj.)			
<b>Output</b>								
Real GDP growth (percent)	-0.2	1.4	2.0	2.4	2.2	1.6	1.2	1.2
<b>Employment</b>								
Unemployment rate (percent)	23.6	21.5	19.9	18.1	16.3	15.2	14.4	14.1
<b>Prices</b>								
CPI inflation (period avg., percent)	0.0	1.1	0.7	1.2	1.5	1.7	1.7	1.7
<b>General government finances (percent of GDP) 1/</b>								
Revenue	50.2	49.0	48.7	47.1	46.4	45.8	45.0	45.0
Expenditure	49.5	48.0	48.1	47.2	46.2	45.5	44.9	45.4
Overall balance	0.7	1.1	0.5	-0.1	0.2	0.3	0.1	-0.4
Overall balance (excl. program adjustors)	0.6	0.8	...	...	...	...	...	...
Primary balance	3.9	4.2	3.5	3.5	3.5	3.5	3.5	3.0
Public debt	183.5	181.8	188.1	177.1	169.6	162.9	155.3	151.3
<b>Money and credit</b>								
Broad money (percent change)	2.2	5.7	...	...	...	...	...	...
Credit to private sector (percent change)	-4.5	-5.8	...	...	...	...	...	...
3-month T-bill rate (percent)	3.1	2.3	...	...	...	...	...	...
<b>Balance of payments</b>								
Current account (percent of GDP)	-1.1	-0.8	-0.7	-0.4	-0.3	-0.2	-0.1	0.0
FDI (percent of GDP)	-2.4	-1.7	-1.7	-1.7	-1.6	-1.6	-1.6	-1.5

Πηγή: IMF (2018)

**Πίνακας: 4.2 – Ανάλυση της Βιωσιμότητας του χρέους της Ελλάδας: Μακροοικονομικές Παραδοχές**

Annex V. Table 1. Greece Debt Sustainability Analysis: Macroeconomic Assumptions											
	2018	2019	2020	2023	2027	2030	2040	2050	2060	Average 2018-2060	Average 2023-2060
Nominal growth											
IMF baseline 1/	3.0	3.3	3.6	2.9	2.8	2.8	2.8	2.8	2.8	2.9	2.8
European baseline 2/	2.8	3.6	3.9	3.0	3.0	3.0	3.0	3.0	3.0	3.1	3.0
High PB; lower growth 1/	3.0	3.3	3.6	2.9	2.7	2.7	2.7	2.7	2.7	2.8	2.7
Primary balance											
IMF baseline 1/	3.5	3.5	3.5	3.0	1.5	1.5	1.5	1.5	1.5	1.8	1.6
European baseline 2/	3.5	3.5	3.5	3.0	2.2	2.2	2.2	2.2	2.2	2.4	2.2
High PB; lower growth 1/	3.5	3.5	3.5	3.0	2.2	2.2	2.2	2.2	2.2	2.4	2.2
Privatization (below the line) under all scenarios (total: €5.7bn) 3/	1.2	1.1	0.5	0.1	0.3	0.3	0.0	0.0	0.0		
EFSF interest rate											
IMF baseline 1/	1.4	1.4	1.3	1.8	2.7	3.1	3.3	3.3	3.3	2.9	3.1
European baseline 2/	1.4	1.4	1.3	1.8	2.7	3.1	3.1	3.1	3.1	2.8	3.0
High PB; lower growth 1/	1.4	1.4	1.3	1.8	2.7	3.1	3.3	3.3	3.3	2.9	3.1
Market interest rates											
IMF baseline 1/	4.5	5.3	5.5	5.8	5.7	5.6	5.6	5.9	6.0	5.7	5.7
European baseline 2/	3.2	4.1	4.3	5.0	5.2	5.2	4.8	4.5	4.2	4.7	4.8
High PB; lower growth 1/	4.5	5.3	5.5	5.8	5.7	5.5	5.3	5.1	5.2	5.3	5.3

1/ IMF staff estimates.  
2/ ESM staff estimates.  
3/ Privatization path is slightly more frontloaded in the European baseline (the total amount is same as in the staff's baseline).

Πηγή: IMF (2018)

Χαρακτηριστικά την εκτίμηση ότι οι στόχοι για το ελληνικό πρωτογενές πλεόνασμα θα έπρεπε να είναι χαμηλότεροι εξέφρασε ο επικεφαλής της αποστολής του ΔΝΤ στην Ελλάδα, Peter Dolman.: «Θα προτιμούσαμε αυτοί οι στόχοι να ήταν χαμηλότεροι. Αμφιβάλουμε ότι μπορούν να πετύχουν τον στόχο ενώ αναπτύσσονται με τον ρυθμό που αναμένεται και την ίδια στιγμή πρέπει να μειώνουν το χρέος» δήλωσε με αφορμή την παρουσίαση της έκθεσης βιωσιμότητας του ελληνικού χρέους. (Ζαφείρη 2018).

Τις ίδιες ανησυχίες με το ΔΝΤ φαίνεται να μοιράζεται και ο χρηματοπιστωτικός οίκος Moody's όπως φαίνεται από μελέτη του που δημοσιεύτηκε μετά από τα μέτρα ελάφρυνσης. Όπως σχολιάζει ο οίκος, η απόφαση του Eurogroup διασφαλίζει ότι οι χρηματοδοτικές ανάγκες της Ελλάδας θα είναι ήπιες και διαχειρίσιμες για τα επόμενα 10 χρόνια ενώ συμπληρώνει πως το πακέτο αποτελεί σημαντικό δείκτη αναφοράς στη συνεχιζόμενη ανάκαμψη της Ελλάδας και πώς η συμφωνία θα ανοίξει το δρόμο για την κυβέρνηση να επιστρέψει στη χρηματοδότηση της κεφαλαιαγοράς σε σταθερή βάση.

Εντούτοις, σύμφωνα με την ίδια έκθεση οι προκλήσεις που πρέπει να αντιμετωπίσει η ελληνική οικονομία παραμένουν σημαντικές. Η συμφωνία απαιτεί μια σταθερή δέσμευση και εστίαση στη διατήρηση μιας συνετής δημοσιονομικής πολιτικής και ενός πολύ μεγάλου πρωτογενούς πλεονάσματος για πολλά χρόνια. Οι κυβερνήσεις θα χρειαστεί να διατηρήσουν ένα πολύ μεγάλο πρωτογενές πλεόνασμα της τάξεως του 3,5% του ΑΕΠ ετησίως μέχρι το 2022 και στη συνέχεια να

παρουσιάσουν πλεόνασμα 2,2% του ΑΕΠ. Και παρόλο που η οικονομική ανάπτυξη έχει επιστρέψει και πιθανότατα θα επιταχυνθεί φέτος, οι προοπτικές ανάπτυξης της Ελλάδας σύμφωνα με την Moody's είναι μάλλον συγκρατημένες ( bankingnews.gr 2018).

Η απάντηση της Ευρωπαϊκή Επιτροπή ήταν άμεση και δια μέσου της εκπροσώπου της επιτροπής Μίνα Αντρέεβα, υπερασπίστηκε τα μέτρα ελάφρυνσης του ελληνικού χρέους που συμφώνησε το Eurogroup, τονίζοντας ταυτόχρονα πως οι προβλέψεις του ΔΝΤ για την Ελλάδα είναι «μονίμως απαισιόδοξες» και πως το Ταμείο χρειάστηκε στο παρελθόν να τις αναθεωρήσει (Κουρτάλη 2018).

### **4.3 Επίλογος Ερωτήματος - E1**

Ολοκληρώνοντας, αξίζει να αναφερθεί πως το ταμείο δεν έκανε τίποτε παραπάνω από το να επαναλαμβάνει την διαχρονική θέση που κρατά όσο αναφορά το ελληνικό χρέος. Το ζήτημα της βιωσιμότητας του ελληνικού χρέους αποτελεί εδώ και ένα μεγάλο χρονικό διάστημα πηγή διαμάχης μεταξύ του ΔΝΤ και των άλλων πιστωτών της Ελλάδας. Η Γερμανία έχει συγκρουστεί με το ΔΝΤ στο παρελθόν, ενώ το Ταμείο αρνήθηκε εν τέλη να προσφέρει οικονομική στήριξη στο τρίτο πρόγραμμα διάσωσης της Ελλάδας. Το Βερολίνο ήταν ενάντια σε όποια πρόσθετη ελάφρυνση του χρέους, ενώ το ΔΝΤ –το οποίο στο παρελθόν ζητούσε επίμονα «κούρεμα» του ελληνικού χρέους– επισημαίνει πως δεν θεωρεί ότι το χρέος της Ελλάδας μπορεί να εξυπηρετηθεί χωρίς να υπάρξει νέα παρέμβαση από τους πιστωτές (Κουρτάλη 2018).

### **4.4 Εισαγωγή Ερωτήματος – E2**

Από τους πρώτους μήνες του 2010, η Ελλάδα αναδείχθηκε ως το πρώτο θύμα μιας κρίσης δημοσίου χρέους που απειλεί να αποσταθεροποιήσει το εγχείρημα της νομισματικής ένωσης, αλλά και συνολικότερα την εύθραυστη ευρωπαϊκή οικονομία. Στις αρχές του Μάϊου του 2010, οι χώρες της ευρωζώνης συμφώνησαν να παράσχουν στην Ελλάδα 80 δισεκατομμύρια ευρώ σε διμερή δάνεια, υπό τον συντονισμό της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, ενώ ένα επιπλέον ποσόν 30 δισεκατομμυρίων ευρώ θα διατίθετο από το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο (ΔΝΤ). Η Ελλάδα ανέλαβε να ακολουθήσει ένα πρόγραμμα προσαρμογής, το οποίο αποτυπώθηκε σε ένα μνημόνιο. Σύμφωνα με τους όρους του αρχικού προγράμματος διάσωσης, η ελληνική κυβέρνηση ανέλαβε την υποχρέωση να εφαρμόσει ένα πενταετές πρόγραμμα δραστικής δημοσιονομικής προσαρμογής και διαρθρωτικών μεταρρυθμίσεων. Τα αρχικά μέτρα στόχευαν στο να περιορίσουν το δημοσιονομικό έλλειμμα κατά πέντε ποσοστιαίες μονάδες του ΑΕΠ το 2010 και κατά τέσσερις επιπλέον μονάδες το 2011. Η Ελλάδα ανέλαβε την υποχρέωση να περιορίσει το δημοσιονομικό της έλλειμμα κάτω από το 3% του ΑΕΠ έως το 2014. Το πρόγραμμα προσαρμογής είχε δύο άξονες: πρώτον, να επαναφέρει τη δημοσιονομική διατηρησιμότητα της χώρας, και, δεύτερον, να βελτιώσει τη διεθνή της ανταγωνιστικότητα (Αλογοσκούφης 2012).

Στόχος του πρώτου προγράμματος διάσωσης (αλλά και των επόμενων) ήταν η χρηματοδότηση των δημοσιονομικών αναγκών και η στήριξη των τραπεζών, και μετέπειτα μεσοπρόθεσμα, η αποκατάσταση των εσωτερικών και εξωτερικών ισορροπιών. Στόχος ήταν η χώρα να καταστεί ικανή να αποκτήσει πρόσβαση στις διεθνείς χρηματοπιστωτικές αγορές και να είναι σε θέση να μπορεί να



αναχρηματοδοτεί μόνη της τις ανάγκες, της δημιουργώντας ταυτόχρονα τις βάσεις για μια υγιή και βιώσιμη ανάπτυξη

**4.5 Ερώτημα – E2: Είναι αλήθεια ότι πολιτικές που επιλέχθηκαν στα πλαίσια των προγραμμάτων στήριξης της ελληνικής οικονομίας (δημοσιονομική προσαρμογή, μείωση μισθολογικού κόστους, θεσμικές μεταρρυθμίσεις στην αγορά εργασίας) και ο τρόπος με τον οποίο εφαρμόστηκαν, αποτελούσαν το σωστό «μίγμα» πολιτικής ώστε να βελτιωθούν οι συνθήκες στην ελληνική οικονομία?**

#### **4.5.1 Δημοσιονομικής προσαρμογή της ελληνικής οικονομίας**

Ουσιαστικά, από τον Μάιο του 2010 και την δέσμευση της χώρας για την υλοποίηση του πρώτου προγράμματος διάσωσης της ελληνικής οικονομίας, η Ελλάδα επιτέλεσε μια άνευ προηγουμένου μακροοικονομική και δημοσιονομική προσαρμογή που αποσκοπούσε στην εξάλειψη των δίδυμων ελλειμμάτων (για την ύπαρξη των οποίων δεν ευθύνεται η κρίση) και στην αποκατάσταση της ανταγωνιστικότητας έναντι των βασικών εμπορικών της εταίρων. Το κρίσιμο ερώτημα το οποίο απασχολεί τόσο την ελληνική αλλά και την παγκόσμια κοινή γνώμη αποτυπώνεται σε ένα ερώτημα : Πέτυχαν τους στόχους τους τα Μνημόνια; Το γεγονός ότι η χώρα οχτώ χρόνια μετά από την υπογραφή του πρώτου προγράμματος, παρέμεινε χωρίς να καταφέρει να αποκτήσει πρόσβαση στις διεθνείς αγορές συντελεί ώστε η απάντηση στο παραπάνω ερώτημα να είναι αρνητική. Παρόλα αυτά η πραγματικότητα στην Ελλάδα φαίνεται να είναι αρκετά διαφορετική και σίγουρα περισσότερο σύνθετη και πολύπλοκη.

Αρχικά, η δημοσιονομική προσαρμογή της Ελλάδας ήταν πραγματικά εντυπωσιακή (Βλ. Διάγραμμα 4.7).

**Διάγραμμα: 4.7 – Δημοσιονομική Προσαρμογή 2009 – 2014 (% του ΑΕΠ)**



Πηγή: διαNEΟσις (2016)

Το πρωτογενές έλλειμμα του 10,2% του ΑΕΠ του 2009, μέσα σε τέσσερα μόλις χρόνια, μετατράπηκε σε πρωτογενές πλεόνασμα ίσο με 0,8% του ΑΕΠ. Μάλιστα, η προσαρμογή αυτή ήταν εντόνως προ-κυκλική, καθώς τα πρωτογενή ελλείμματα εκμηδενίστηκαν σε εντόνως καθοδική πορεία του οικονομικού κύκλου. Επομένως, η δημοσιονομική προσαρμογή ήταν ακόμη μεγαλύτερη, 16,2%, και κατά πολύ υψηλότερη της προσαρμογής όλων των άλλων κρατών-μελών της Ε.Ε. κατά το διάστημα 2009-2014, όπως φαίνεται στο Διάγραμμα: 4.8 (Π. Τσακόγλου κ.α 2016).

**Διάγραμμα: 4.8** – Κυκλικά Προσαρμοσμένη Δημοσιονομική Προσαρμογή, 2009 – 2014 (% του Δυνητικού ΑΕΠ)



Πηγή: διαΝΕΟσις (2016)

Στον δημοσιονομικό τομέα ουσιαστικά η σωρευτική βελτίωση στο πρωτογενές ισοζύγιο έχει υπερβεί τις 10.5 ποσοστιαίες μονάδες του ΑΕΠ ενώ σε κυκλικά διορθωμένους όρους είχε ήδη από το 2017 προσεγγίσει τις 20 ποσοστιαίες μονάδες (Μονόκρουσος 2017). Αναμφισβήτητα και χωρίς να εμπεριέχεται ίχνος υπερβολής, η προσαρμογή αυτή σε συνδυασμό με το χρονικό πλαίσιο στο οποίο έλαβε χώρα αποτελεί την μεγαλύτερη προσαρμογή που έχει επιτευχθεί από οποιαδήποτε άλλη αναπτυγμένη οικονομία. Γεγονός το οποίο έχει τονιστεί και από το ΔΝΤ.

Παρά όμως την προαναφερθείσα βελτίωση της ελληνικής οικονομίας ο λόγος δημόσιου χρέους- ΑΕΠ της χώρας παρουσίασε αύξηση της τάξης των 47 ποσοστιαίων μονάδων πλησιάζοντας το 177% του ΑΕΠ στα τέλη του 2014, ενώ το 2009 βρισκόταν στο 129,8 % του ΑΕΠ. Το γεγονός αυτό όπως είναι φυσικό εγείρει ερωτήματα αναφορικά με την αποτελεσματικότητα και την καταλληλότητα του μίγματος της πολιτικής που εφαρμόστηκε (μέτρα λιτότητας) με σκοπό να αποκτήσει η χώρα την πολυπόθητη δημοσιονομική σταθερότητα.

Γενικότερα το ενδεχόμενο μιας «αυτοαναιρούμενης» δημοσιονομικής πολιτικής (self-defeating fiscal consolidation) εξετάστηκε σε μελέτη του Daniel Gross (2011) , σύμφωνα με την οποία η εφαρμογή μέτρων επώδυνης και σκληρής λιτότητας πράγματι σε βραχυπρόθεσμο επίπεδο μπορεί να προκαλέσει επιδείνωση του λόγου δημοσίου χρέους-ΑΕΠ. Ειδικότερα όσο αναφορά το παράδειγμα της Ελλάδας σε πιο πρόσφατη μελέτη (Μονοκρουσος 2015) φαίνεται πως οι πολιτικές λιτότητας που εφαρμόστηκαν τα τελευταία χρόνια και ειδικά την πενταετία 2010-2015 (ceteris paribus) είναι σε θέση να εξηγήσουν πλήρως την συρρίκνωση του ελληνικού ΑΕΠ και τη φτωχοποίηση ενός μέρους της ελληνικής κοινωνίας.

Αυτό βέβαια δεν συνιστά επιχείρημα εναντίον του δρόμου της δημοσιονομικής προσαρμογής που ακολούθησε η χώρα ειδικά εάν ληφθούν υπόψη οι μακροοικονομικές ανισοροπίες που είχαν συσσωρευθεί, και αποτελούσαν μέρος της ελληνικής οικονομικής πραγματικότητας πολύ πριν από το ξέσπασμα της οικονομικής κρίσης του 2008. Στην αντίπερα όχθη, σύμφωνα με τον Μονόκρουσος (2017) το κύριο επιχείρημα που προκύπτει από την παραπάνω ανάλυση είναι ότι η πιθανότητα ένα σκληρό πρόγραμμα λιτότητας να αποδειχθεί τελικά αντιπαραγωγικό, να προκαλέσει απώλεια των εισοδημάτων και επιδείνωση, αντί για βελτίωση του λόγου χρέους ΑΕΠ. Αυξάνεται σημαντικά όταν αυτά τα μέτρα λιτότητας εφαρμόζονται σε ένα περιβάλλον το οποίο χαρακτηρίζεται ήδη από συνθήκες βαθιάς και παρατεταμένης ύφεσης. Μια λιγότερο εμπροσθοβαρής και περισσότερο αντικυκλική, δημοσιονομική προσαρμογή η οποία θα εφαρμοζότανε όταν η ελληνική οικονομία θα παρουσίαζε έστω και κάποια, σημάδια αντίδρασης και ανάκαμψης τότε θα ήταν εφικτό να επέλθει η απαιτούμενη βελτίωση των αντίστοιχων δημοσιονομικών μεγεθών χωρίς (απαραίτητα) η οικονομία να υποστεί τόσο σοβαρές απώλειες.

#### **4.5.2 Η πολιτική της εσωτερικής υποτίμησης που εκφράστηκε**

***κυρίως μέσω της μείωσης του μισθολογικού κόστους, αρκούσε για την βελτίωση της ανταγωνιστικότητας της ελληνικής οικονομίας?***

Οι συνθήκες βαθιάς και παρατεταμένης ύφεσης, που αποτελούσαν το κύριο χαρακτηριστικό της ελληνικής οικονομίας, ανέδειξαν το σοβαρό πρόβλημα της έλλειψης ανταγωνιστικότητας που διακατέχει την ελληνική οικονομία. Οι χώρες της ΟΝΕ έχουν χάσει το ένα από τα δύο παραδοσιακά «εργαλεία» άσκησης οικονομικής πολιτικής, της νομισματικής, που από την είσοδο τους στην ένωση αποτελεί πια αποκλειστική αρμοδιότητα της ΕΚΤ. Όταν υπήρχε η δυνατότητα ανεξάρτητης και αυτόνομης νομισματικής πολιτικής, σε περιπτώσεις ύφεσης που κρινόταν επιτακτική η τόνωση της ανταγωνιστικότητας της εκάστοτε οικονομίας, ο κύριος τρόπος για να επιτευχθεί αυτός ο σκοπός ήταν η υποτίμηση του νομίσματος. Στην περίπτωση της Ελλάδας οι υποτιμήσεις έδιναν προσωρινή ώθηση στην ανταγωνιστικότητα, ποτέ όμως μόνιμη, όπως φαίνεται από τα μόνιμα ελλειμματικά μας ισοζύγια. (τα οποία επέφεραν και δραματική αύξηση του πληθωρισμού)

Μην έχοντας η Ελλάδα (ως χώρα μέλος της ΟΝΕ) την δυνατότητα άσκησης ανεξάρτητης νομισματικής πολιτικής, ώστε να προβεί σε υποτίμηση του νομίσματος, και έτσι να τονώσει τον τομέα των εξαγωγών, η λύση που επιλέχθηκε από τους εταίρους ώστε να βελτιωθούν τα επίπεδα ανταγωνιστικότητας της οικονομίας ήταν αυτή της «εσωτερικής υποτίμησης». Μιας πολιτικής η οποία εκφράστηκε κυρίως μέσω της μείωσης του μισθολογικού κόστους (κόστος εργασίας) και την απελευθέρωση της αγοράς εργασίας και εφαρμόστηκε με την προοπτική της βελτίωσης της ανταγωνιστικότητας κόστους, η οποία με την σειρά της θα αναβάθμιζε την εξαγωγική δραστηριότητα της χώρας προσελκύοντας έτσι άμεσες ξένες

επενδύσεις. Ουσιαστικά η χώρα θα αποκτούσε την δυνατότητα να αναχρηματοδοτεί το χρέος της μέσω της δημιουργίας εμπορικών πλεονασμάτων.

Παρόλα αυτά τα πράγματα στην Ελλάδα όπως φάνηκε είχαν αρκετά διαφορετική εξέλιξη από τη στιγμή που οι κύριοι υπεύθυνοι χάραξης πολιτικής δεν έλαβαν υπόψη τους μια σειρά από διαρθρωτικούς και κομβικής σημασίας παράγοντες, οι οποίοι συνδέονται με στοιχεία εκτός τιμής και λειτουργούν ανασταλτικά στη εξωτερική μεγέθυνση.

Όντως μέχρι τα τέλη της δεκαετίας του 1970 (περίοδος «παντοκρατορίας» της νεοκλασικής προσέγγισης, περί τέλειου ανταγωνισμού) η έννοια της ανταγωνιστικότητας συνδεόταν αποκλειστικά με τις τιμές, το κόστος των συντελεστών παραγωγής και τις συναλλαγματικές ισοτιμίες (Ζωγραφάκης και Καστέλλη 2017). Ήδη από τα τέλη αυτής της δεκαετίας έκανε την εμφάνιση της μια σειρά μελετών (Kaldor 1978, Kaldor 1981, Kellman 1983) κάνοντας γνωστό ότι πλέον η μείωση του σχετικού κόστους εργασίας και των τιμών των εξαγωγίμων προϊόντων δεν είναι μεγέθη αντιστρόφως ανάλογα με τα μερίδια που κατέχει η χώρα στην παγκόσμια αγορά. Το μεγάλο εγχείρημα που επιτεύχθηκε μέσα από αυτές τις μελέτες είναι η ανάδειξη της κομβικής σημασίας «εκτός τιμής» στοιχείων τα οποία διαδραματίζουν καθοριστικό ρόλο στην διαμόρφωση της ανταγωνιστικότητας. Πιο πρόσφατες εμπειρικές μελέτες (Fagerberg 1996, Lall 2001, Decramer et.al 2014) ανέδειξαν τον ρόλο της τεχνολογίας στην ανταγωνιστικότητα και έστρεψαν το ενδιαφέρον στην προώθηση της επένδυσης σε υποδομές και τεχνολογία για την εξέλιξη της διεθνούς ανταγωνιστικότητας αναδεικνύοντας ταυτόχρονα χαρακτηριστικά κομβικής σημασίας- εκτός των τιμών- ικανά να επηρεάσουν την εξέλιξη της ανταγωνιστικότητας. Ειδικότερα η μελέτη του Fagerberg et.al (2007) ανέδειξε μια σειρά παραγόντων που σχετίζονται άμεσα με την δημιουργία και αξιοποίηση της γνώσης, την βελτίωση της απόδοσης του ανθρώπινου κεφαλαίου, την διαχείριση των συντελεστών παραγωγής και διάχυσης της γνώσης, ταυτίζοντας τους παράγοντες αυτούς με την ικανότητα μιας οικονομίας να θεωρείται ανταγωνιστική σε διεθνές επίπεδο αλλά και να μπορεί να αξιοποιεί τις δυναμικές συνιστώσες της ζήτησης.

Συγκεκριμένα μάλιστα όσον αναφορά το ζήτημα της βιομηχανικής ανταγωνιστικότητας, η ικανότητα μιας χώρας να αυξήσει τα μερίδια της στην διεθνή αγορά, χωρίς ταυτόχρονα να υποτιμάει ή να υποβαθμίζει την ανάπτυξη κλάδων και δραστηριοτήτων που παρουσιάζουν υψηλότερη προστιθέμενη αξία ή εμπεριέχουν τεχνολογικό περιεχόμενο, συνδέεται άμεσα με την ανάπτυξη παραγωγικών και τεχνολογικών ικανοτήτων (καινοτομιών) καθώς και με την ικανότητα του αντίστοιχου βιομηχανικού συστήματος να μετασχηματίζει την εξειδίκευση στο πλαίσιο της δυναμικής του ανταγωνισμού (Lall 2001, UNIDO 2002). Σύμφωνα μάλιστα με μελέτη της Ευρωπαϊκής Επιτροπής για τις οικονομίες της Ε.Ε, οι οποίες από το 2008 και μετά παρουσιάζουν μείωση της οικονομικής δραστηριότητας (η οποία συνοδευόταν και από σημαντική απώλεια της παραγωγικότητας), η βιομηχανία έχει αναδειχθεί ως βασικός πυλώνας για την ανάπτυξη της ανταγωνιστικότητας (European Commission 2013, WIIW 2013). Δεν είναι τυχαίο άλλωστε το γεγονός ότι οι χώρες, οι οποίες χαρακτηρίζονταν από προβληματικά παραγωγικά συστήματα και έντονη αποβιομηχανοποίηση (χώρες του Ευρωπαϊκού νότου) ήταν τα πρώτα «θύματα» της οικονομικής κρίσης που ξέσπασε το 2008. Οι πολιτικές οι οποίες εντάσσονται στο πλαίσιο της λογικής του «Washington consensus», ουσιαστικά πολιτικές που δίνουν έμφαση στην δημοσιονομική προσαρμογή και στην εσωτερική υποτίμηση, παραβλέπουν και υποτιμούν την σημασία διαρθρωτικών παραγόντων που επηρεάζουν άμεσα την ανταγωνιστικότητα.

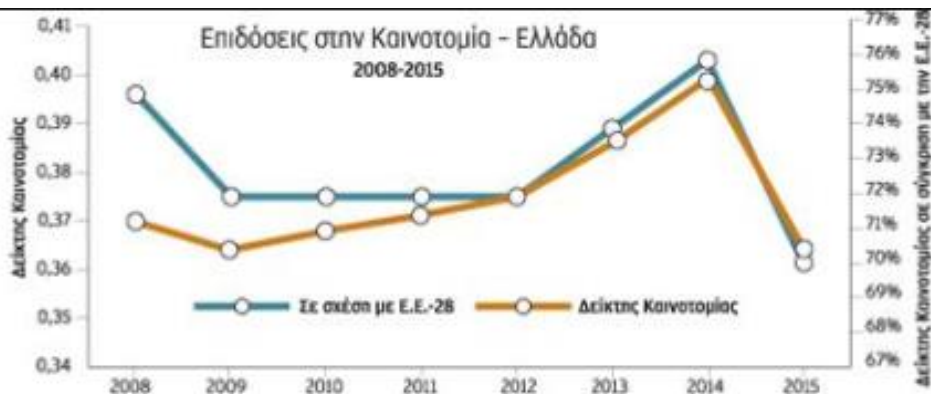
Γεγονός το οποίο μπορεί να λειτουργήσει ανασταλτικά και να αποτρέψει ακόμα και την εκμετάλλευση των βραχυπρόθεσμων οφελών που πιθανώς να προκύψουν από την μείωση του μισθολογικού κόστους και την απελευθέρωση της αγοράς εργασίας.

Βασικοί λόγοι σύμφωνα με τους οποίους η «εμμονή» των εταίρων μας σε πολιτικές που αποσκοπούσαν αποκλειστικά στην απελευθέρωση της αγοράς εργασίας και την μείωση του κόστους εργασίας (μισθολογικό κόστος) που επέφεραν αποτελέσματα αντίθετα με τα επιθυμητά σύμφωνα με τους Ζωγραφάκης και Καστέλλη (2017) είναι:

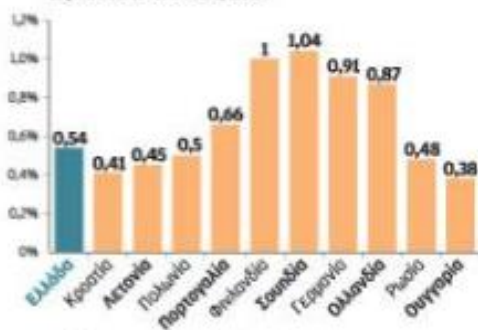
- Το γεγονός ότι τα μέτρα αυτά είναι ικανά να αποτελέσουν αντικίνητρο για τις επιχειρήσεις ώστε να επενδύσουν στους τομείς όπου η χώρα πραγματικά υστερεί όπως: επένδυση στη γνώση και σε δραστηριότητες έντασης γνώσης ,σε αποτελεσματικότερες και πιο ωφέλιμες παραγωγικές μεθόδους και γενικότερα στην καινοτομία και τον μετασχηματισμό της παραγωγικής βάσης. Σε αυτό το σημείο αξίζει να αναφερθεί πως η Ελλάδα παρουσιάζει διαχρονικά ένα προβληματικά δομημένο παραγωγικό σύστημα κυρίως ως προς τα τεχνολογικά του χαρακτηριστικά, την δυνατότητα διατήρησης μεριδίων αγοράς ή στην εν δυνάμει διεύθυνση σε νέες αγορές.

Γεγονός το οποίο συνδέεται άμεσα με το χαμηλό επίπεδο του Ελληνικού Συστήματος Καινοτομίας, πραγματικότητα που φαίνεται στα παρακάτω δύο διαγράμματα. Η βασική διαφορά μεταξύ της εσωτερικής υποτίμησης και των πολιτικών οι οποίες αποσκοπούν στην βελτίωση της παραγωγικότητας, είναι ότι η εσωτερική υποτίμηση θα επιφέρει βραχυπρόθεσμο όφελος ενώ αντίστοιχα η τόνωση της παραγωγικότητας απαιτεί επενδύσεις με πιο μακροπρόθεσμα οφέλη (Διαγράμματα 4.9 και 4,10).

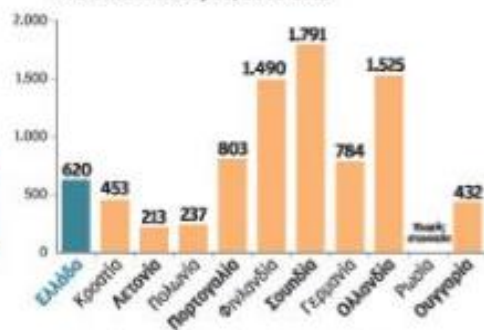
**Διάγραμμα: 4.9 – Επιδόσεις στην Καινοτομία – Ελλάδα**



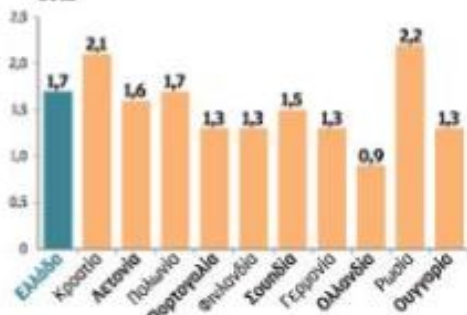
**Δαπάνες Έρευνας και Ανάπτυξης στον Δημόσιο Τομέα ως ποσοστό του ΑΕΠ, 2014**



**Διεθνείς Επιστημονικές Συνδημοσιεύσεις Ανά εκατ. πληθυσμού, 2005-2012**



**Ρύθμιση Αγοράς Προϊόντων 2013**

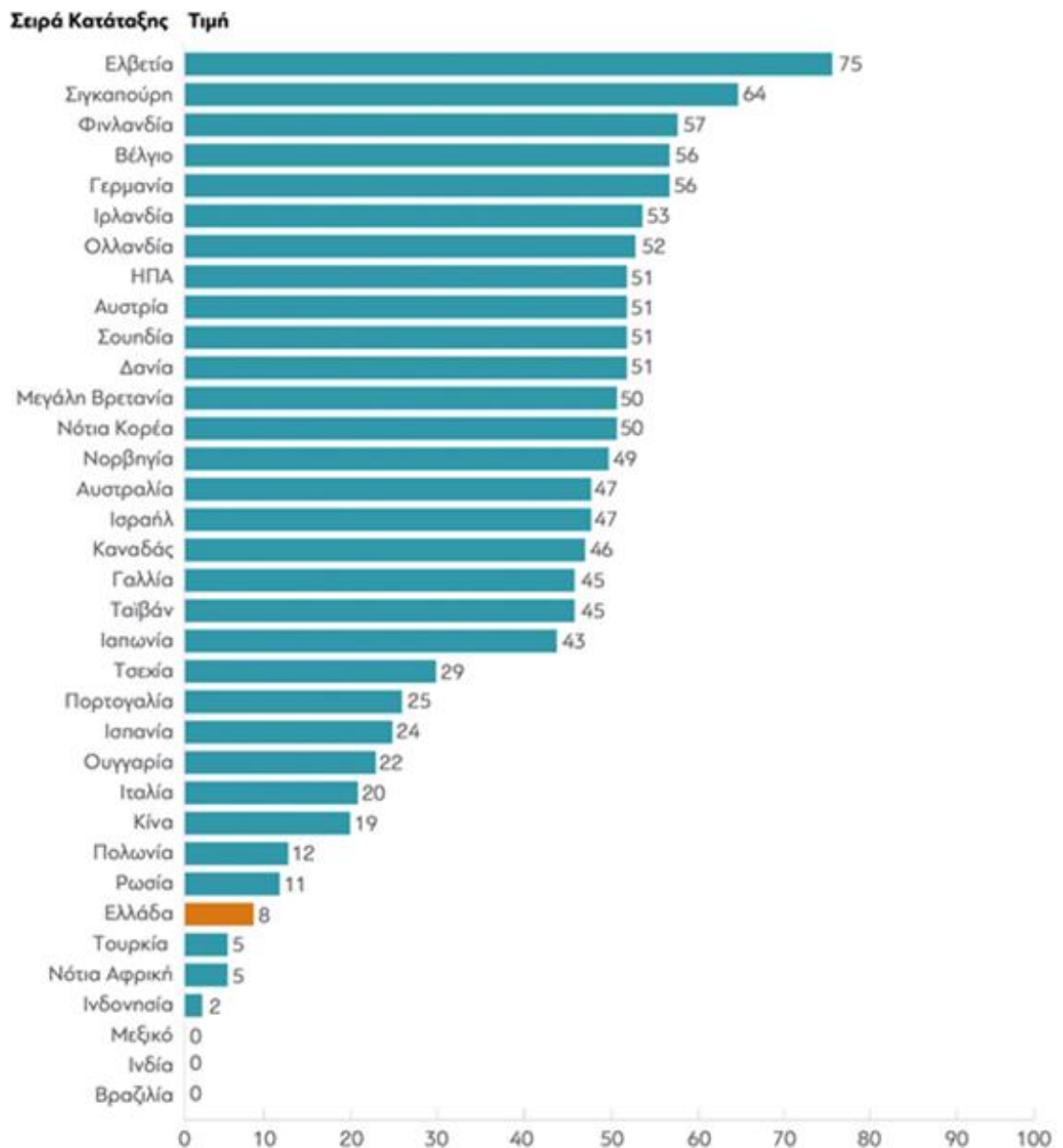


**Ικανότητα Συγκράτησης Ταλέντων Ανά χώρα, 2014-2015**



Πηγή: Kathimerini.gr (2016)

**Διάγραμμα: 4.10** – Συνολικό Αποτέλεσμα του Δείκτη Καινοτομίας



Πηγή: διαNEΟσις (2016)

- Υπάρχει βάσιμη πιθανότητα, σύμφωνα με την οποία θα παρατηρηθεί μείωση της παραγωγικότητας των εργαζομένων, είτε γιατί μειώνεται η δέσμευση τους σε χαμηλά αμειβόμενες θέσεις εργασίας, είτε γιατί μειώνεται ο χρόνος και η προσπάθεια που καταβάλουν, ειδικά αν εργάζονται και αλλού, είτε γιατί μειώνεται η δέσμευση τους σε χαμηλόμισθες θέσεις εργασίας.
- Όπως αναφέρθηκε, η πολιτική της εσωτερικής υποτίμησης σε βραχυπρόθεσμο επίπεδο είναι ικανή να προκαλέσει μια σχετική αύξηση της ανταγωνιστικότητας, ιδιαίτερα σε προϊόντα όπου η επίδραση της τιμής είναι καθοριστική. Το γεγονός αυτό όμως εγκυμονεί τον κίνδυνο να εγκλωβιστεί η οικονομία στην παγίδα εξειδίκευσης σε χαμηλού μισθολογικού κόστους προϊόντα. Ο ανταγωνισμός όμως με χώρες που το βασικό ανταγωνιστικό τους πλεονέκτημα είναι το χαμηλό κόστος εργασίας, μπορεί να οδηγήσει σε



περαιτέρω συμπίεση των μισθών και επιπλέον απορρύθμιση της εργασίας. Αυτό φυσικά ισχύει, λαμβάνοντας ως δεδομένο τα τωρινά χαρακτηριστικά του παραγωγικού μας συστήματος. Εάν εισαγόντουσαν νέες μέθοδοι και χαρακτηριστικά στις δραστηριότητες αυτές τότε το παραγωγικό μας σύστημα θα ήταν σε θέση να δημιουργήσει υψηλότερη προστιθέμενη αξία και το παραπάνω επιχείρημα θα έχανε από την ισχύ του.

- Τέλος, σε καμία των περιπτώσεων δεν πρέπει να υποτιμηθούν οι αρνητικές επιπτώσεις που επιφέρει η πολιτική της εσωτερικής υποτίμησης στον τομέα της εσωτερικής ζήτησης. Η μείωση του μέσου διαθέσιμου εισοδήματος εάν λάβει εκτεταμένη διάσταση και εφαρμοστεί σε συνθήκες ήδη υπάρχουσας ύφεσης (ακριβώς όπως συνέβη στην Ελλάδα) τότε οδηγεί σε έναν φαύλο κύκλο με «περισσότερη» ύφεση και αποεπένδυση.

#### **4.5.3 Αποτελέσματα «εσωτερικής υποτίμησης»**

Φτάνοντας το 2018 και παρότι πέρασαν περισσότερο από οχτώ χρόνια σκληρής δημοσιονομικής προσαρμογής της χώρας, με συνεχείς μισθολογικές μειώσεις και ολοένα και περισσότερη απορρύθμιση της αγοράς εργασίας, η ανταγωνιστικότητα της ελληνικής οικονομίας παραμένει ακόμα σε αποθαρρυντικά επίπεδα. Το γεγονός αυτό έρχεται να επιβεβαιώσει το Διεθνές Ινστιτούτο Διοίκησης (IMD) το οποίο με έκθεση του το 2017 γνωστοποιεί ότι η ελληνική οικονομία έχασε ακόμα μία θέση στην Παγκόσμια Επετηρίδα Ανταγωνιστικότητας, υποχωρώντας για το έτος 2017 στην 57η θέση μεταξύ 63 χωρών της σχετικής κατάταξης του Ινστιτούτου (Πίνακας 4.3).

Η νέα πτώση της χώρας δεν αποτελεί προϊόν «παρθενογένεσης» αλλά έρχεται σε συνάρτηση με την προπέρσινη (2016) «βουτιά» έξι θέσεων, βυθίζοντας κι άλλο τη χώρα μας στους ουραγούς της παγκόσμιας ανταγωνιστικότητας και αντανακλώντας πλήρως το κλίμα αβεβαιότητας και επενδυτικής στασιμότητας που αποτελούν κύρια χαρακτηριστικά της ελληνικής οικονομικής πραγματικότητας.

**Πίνακας: 4.3 – Βαθμός Ανταγωνιστικότητας για το 2017**

The IMD World Competitiveness Ranking 2017 | **One year change**

WDCR 2017	Country	WDCR 2016	Change		WDCR 2017	Country	WDCR 2016	Change	
1	Hong Kong SAR	1	-	-	33	Lithuania	30	-3	↓
2	Switzerland	2	-	-	34	Spain	34	-	-
3	Singapore	4	+1	↗	35	Chile	36	+1	↗
4	USA	3	-1	↓	36	Saudi Arabia	-		
5	Netherlands	8	+3	↗	37	Cyprus	-		
6	Ireland	7	+1	↗	38	Poland	33	-5	↓
7	Denmark	6	-1	↓	39	Portugal	39	-	-
8	Luxembourg	11	+3	↗	40	Latvia	37	-3	↓
9	Sweden	5	-4	↓	41	Philippines	42	+1	↗
10	UAE	15	+5	↗	42	Indonesia	48	+6	↗
11	Norway	9	-2	↓	43	Slovenia	43	-	-
12	Canada	10	-2	↓	44	Italy	35	-9	↓
13	Germany	12	-1	↓	45	India	41	-4	↓
14	Taiwan	14	-	-	46	Russia	44	-2	↓
15	Finland	20	+5	↗	47	Turkey	38	-9	↓
16	New Zealand	16	-	-	48	Mexico	45	-3	↓
17	Qatar	13	-4	↓	49	Bulgaria	50	+1	↗
18	China Mainland	25	+7	↗	50	Romania	49	-1	↓
19	United Kingdom	18	-1	↓	51	Slovak Republic	40	-11	↓
20	Iceland	23	+3	↗	52	Hungary	46	-6	↓
21	Australia	17	-4	↓	53	South Africa	52	-1	↓
22	Israel	21	-1	↓	54	Colombia	51	-3	↓
23	Belgium	22	-1	↓	55	Peru	54	-1	↓
24	Malaysia	19	-5	↓	56	Jordan	53	-3	↓
25	Austria	24	-1	↓	57	Greece	56	-1	↓
26	Japan	26	-	-	58	Argentina	55	-3	↓
27	Thailand	28	+1	↗	59	Croatia	58	-1	↓
28	Czech Republic	27	-1	↓	60	Ukraine	59	-1	↓
29	Korea Rep.	29	-	-	61	Brazil	57	-4	↓
30	Estonia	31	+1	↗	62	Mongolia	60	-2	↓
31	France	32	+1	↗	63	Venezuela	61	-2	↓
32	Kazakhstan	47	+15	↗					

Πηγή: International Institute for Management Development (2017)

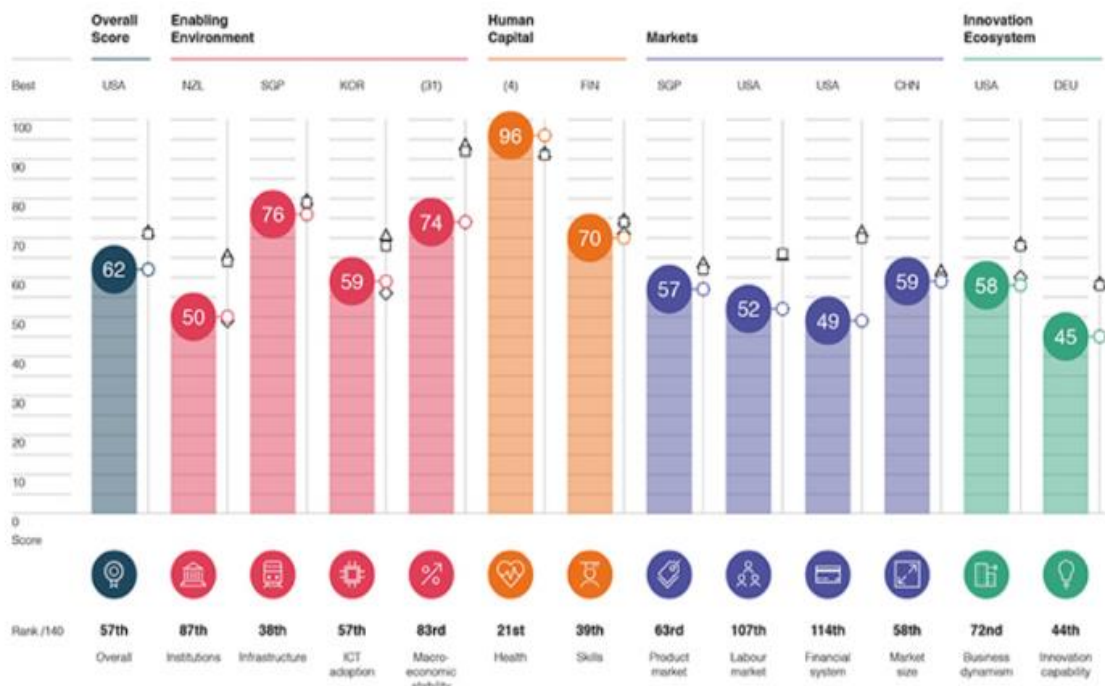
Ενδεικτικό της φθίνουσας κατάστασης που επικρατεί στην πραγματική οικονομία είναι το γεγονός ότι το επίπεδο ανταγωνιστικότητας της Ελλάδας βρίσκεται πάνω μόνο από χώρες όπως η Βενεζουέλα, η Ουκρανία, η Βραζιλία, η Μογγολία και η Αργεντινή, ενώ στον αντίποδα, βρίσκεται κάτω από το Καζακστάν (32η), τη Χιλή (35η), τις Φιλιπίνες (41η), την Ινδονησία (42η), τη Νότια Αφρική (53η), αλλά και τις βαλκανικές χώρες όπως την Βουλγαρία (49η) και την Ρουμανία (50η). Πιο αναλυτικά η πτώση της θέσης της Ελλάδας στην κατάταξη με όρους ανταγωνιστικότητας αποδίδεται στην τριπλή επιδείνωση των κατηγοριών δεικτών της «Οικονομικής Αποδοτικότητας», της «Κυβερνητικής Αποτελεσματικότητας» και των «Υποδομών».

Αναλυτικότερα:

- Στην κατηγορία των δεικτών της «Οικονομικής Αποδοτικότητας», η χώρα μας βρίσκεται στην 61η θέση για το 2017, υποχωρώντας κατά τρεις ολόκληρες θέσεις σε σχέση με το 2016.
- Στην κατηγορία των δεικτών της «Κυβερνητικής Αποτελεσματικότητας», η Ελλάδα υποχωρεί κατά δύο θέσεις, καταλαμβάνοντας επίσης την 61η θέση και σημειώνοντας επίσης την τρίτη χειρότερη επίδοση.
- Στην κατηγορία των δεικτών της «Επιχειρηματικής Αποτελεσματικότητας» καταγράφεται στασιμότητα, καθώς η Ελλάδα κατατάσσεται 57η, όπως ακριβώς και το 2016.
- Στην κατηγορία των «Υποδομών» σημειώνεται επίσης επιδείνωση της κατάταξης της χώρας μας, η οποία χάνει μία θέση και βρίσκεται πλέον στην 39η (Χατζηλίδης 2017).

Παρόλο που το Ινστιτούτο «έκρουσε τον κώδωνα του κινδύνου» για την ελληνική οικονομία η πραγματικότητα για το 2018 ελάχιστα άλλαξε. Σύμφωνα με την ετήσια έκθεση Global Competitiveness Report 2018-2019 όπως προκύπτει από τα στοιχεία, που επεξεργάστηκε ο ΣΕΠΕ, η Ελλάδα συγκεντρώνει γενική βαθμολογία 62,1 με ανώτερη αξιολόγηση το 100 και βρίσκεται στην 57η θέση μεταξύ 140 οικονομιών από όλο τον πλανήτη ενώ στην περσινή (2017) αντίστοιχη αξιολόγηση η Ελλάδα βρισκόταν στην 53η θέση μεταξύ 135 χωρών (Διάγραμμα 4.11) (The Global Competitive Report 2018).

**Διάγραμμα: 4.11 – Αποτελέσματα Παγκόσμιας Ανταγωνιστικής Έκθεσης 2018**



Πηγή: The Global Competitive Report (2018)

Όπως φαίνεται και από το παραπάνω διάγραμμα η έκθεση αξιολογεί τις επιδόσεις των 140 οικονομιών του πλανήτη με βάση τέσσερις βασικούς Άξονες.

- Ο πρώτος “Ευνοϊκό Περιβάλλον” (Enabling Environment) αρθρώνεται σε τέσσερις επιμέρους Πυλώνες: “Θεσμικά Όργανα” (Institutions), “Υποδομές” (Infrastructure), “Υιοθέτηση ΤΠΕ” (ICT adoption) και “Μακροοικονομική Σταθερότητα” (Macroeconomic stability).

- Ο δεύτερος Άξονας είναι το “Ανθρώπινο Κεφάλαιο” (Human Capital) με επιμέρους Πυλώνες την “Υγεία” (Health) και τις “Δεξιότητες” (Skills).
- Τρίτος Άξονας είναι οι “Αγορές” (Markets) με επιμέρους Πυλώνες την “Αγορά Αγαθών” (Product market), την “Αγορά Εργασίας” (Labour market), το “Χρηματοπιστωτικό Σύστημα” (Financial system) και το “Μέγεθος Αγοράς” (Market size).
- Τέταρτος Άξονας είναι το “Οικοσύστημα Καινοτομίας” (Innovation Ecosystem) με επιμέρους Πυλώνες την “Επιχειρηματική Δυναμική” (Business dynamism) και την “Ικανότητα Καινοτομίας” (Innovation capability).

Από την ανάλυση των επιδόσεων της Ελλάδας στους τέσσερις βασικούς Άξονες, που πραγματοποίησε ο ΣΕΠΕ, προκύπτει, ότι η εθνική μας οικονομία όσον αφορά το “Ευνοϊκό Περιβάλλον” βρίσκεται αρκετά χαμηλά στη διεθνή κατάταξη, καθώς καταλαμβάνει την 87η θέση μεταξύ 140 χωρών στον πυλώνα “Θεσμικά Όργανα”, την 38η στις “Υποδομές”, την 57η στην “Υιοθέτηση ΤΠΕ” και την 83η στη “Μακροοικονομική Σταθερότητα”. Στον Άξονα “Ανθρώπινο Κεφάλαιο”, η Ελλάδα έχει τις καλύτερες ίσως επιδόσεις – απ’ όλους τους επιμέρους δείκτες – καθώς κατατάσσεται στην 21η θέση ανάμεσα σε 140 χώρες στον πυλώνα “Υγεία” και στην 39η στις “Δεξιότητες”. Στον Άξονα “Αγορές”, ωστόσο, η ελληνική οικονομία αποδεικνύεται και πάλι ασθμάνουσα: κατέχει την 63η θέση στην “Αγορά Αγαθών”, την 107η στην “Αγορά Εργασίας”, ενώ βρίσκεται στη βάση της λίστας και συγκεκριμένα 114η στο “Χρηματοπιστωτικό Σύστημα” και στην 58η στο “Μέγεθος Αγοράς”. Στον τέταρτο Άξονα, το “Οικοσύστημα Καινοτομίας”, η Ελλάδα έχει παγκοσμίως την 72η θέση στην “Επιχειρηματική Δυναμική” και την 44η στην “Ικανότητα Καινοτομίας”.

Οι παθογένειες, που διαχρονικά υποβαθμίζουν την Ελλάδα στον παγκόσμιο χάρτη ανταγωνιστικότητας, σύμφωνα με την αξιολόγηση του World Economic Forum, είναι πολλές. Η χώρα έχει μία από τις χειρότερες επιδόσεις, παγκοσμίως, στην κατηγορία “Αποτελεσματικότητα του νομικού πλαισίου για την επίλυση των διαφορών”, καθώς καταλαμβάνει την 133η θέση μεταξύ 140 χωρών ενώ στην κατηγορία “Ποιότητα στη διαχείριση γης” (Quality of land administration), η Ελλάδα κατατάσσεται στην 135η θέση, ενώ στην ίδια θέση βρίσκεται και όσον αφορά το “Μελλοντικό προσανατολισμό της κυβέρνησης”. Αδύναμες είναι και οι επιδόσεις της χώρας και σε μια σειρά από παράγοντες που σχετίζονται με το χρηματοδοτικό σύστημα. Η Ελλάδα έχει την 137η θέση μεταξύ 140 χωρών, διεθνώς, στη “Διαθεσιμότητα επιχειρηματικών κεφαλαίων”, την 129η στη “Χρηματοδότηση των ΜΜΕ”, ενώ κατατάσσεται 137η στις κατηγορίες “Ασφάλεια τραπεζών” (Soundness of banks) και στα “Μη εξυπηρετούμενα δάνεια”. Χαμηλές επιδόσεις έχει η ελληνική οικονομία και αναφορικά με την ικανότητά της να παράγει καινοτομία, όπως φαίνεται από την 120<sup>η</sup> θέση (μεταξύ 140 χωρών) που κατατάσσεται όσο αναφορά την “Ανάπτυξη καινοτόμων επιχειρήσεων”, ή την 123η θέση ,που λαμβάνει για την “Ικανότητα καινοτομίας” (economico.gr 2018).

Ήδη όμως από το 2014, η αντίδραση από τον διεθνή χώρο για την σκληρή πολιτική της εσωτερικής υποτίμησης που ακολουθήθηκε, από τις χώρες της περιφέρειας της ευρωζώνης και δει από την Ελλάδα, υπήρχε και ήταν ιδιαίτερα έντονη. Το ΔΝΤ χαρακτηριστικά σε έκθεση του με τίτλο «Προσαρμογή στις χώρες της Ευρωζώνης με ελλείμματα: πρόοδος, προκλήσεις και πολιτικές», πού είδε το φως της δημοσιότητας το 2014, αμφισβητεί ευθέως την αποτελεσματικότητα του συγκεκριμένου μίγματος πολιτικής. Βασικό συμπέρασμα της έκθεσης πως η δημοσιονομική προσαρμογή και οι μεγάλες περικοπές μισθών που ακολούθησε η

Ελλάδα όχι μόνο δεν κατάφεραν να προσδώσουν στην οικονομία την επιθυμητή αύξηση της ανταγωνιστικότητας αλλά αντίθετα συνέβαλλαν σημαντικά στην μείωση της παραγωγικότητας. Όπως γίνεται αντιληπτό οι αρχικές προβλέψεις για την αύξηση της παραγωγικότητας στις ελλειμματικές οικονομίες -μεταξύ των οποίων και η Ελλάδα- πλέον κρίνονται λανθασμένες εφόσον ο πραγματικός ρυθμός αύξησης της παραγωγικότητας στην αγορά εργασίας τους, επιβραδύνθηκε σε σχέση με το μέσο όρο της Ευρωζώνης. Στην Ελλάδα, η μείωση του κόστους εργασίας είχε ως κύρια πηγή τις περικοπές των μισθών, ταυτόχρονα όμως υποτιμήθηκε η σημασία του γεγονότος της κάμψης της οικονομικής δραστηριότητας η οποία ήταν τόσο μεγάλη, που η παραγωγικότητα περιήλθε σε τέλμα, παρά τις μεγάλες περικοπές θέσεων εργασίας.

Δεν μπορεί να θεωρηθεί άλλωστε τυχαίο πως κατά την περίοδο της κρίσης (2010-2016) ο ΟΟΣΑ ανέδειξε την Ελλάδα ως τη μοναδική χώρα στην οποία υπήρξε μείωση της παραγωγικότητας, ενώ πριν από τη μνημονιακή περίοδο κινούνταν σε θετικό έδαφος (Πίνακας 4.4) (Τσίρος 2018).

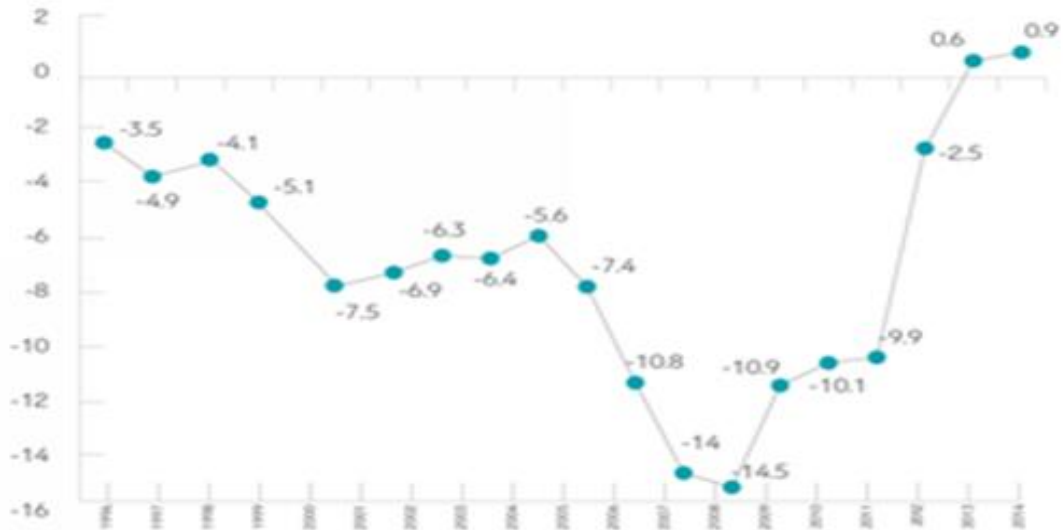
**Πίνακας: 4.4 – Μεταβολή στην Παραγωγικότητα της εργασίας (%)**

Μεταβολή στην παραγωγικότητα της εργασίας (%)							
	1995-2016	2001-2007	2010-2016		1995-2016	2001-2007	2010-2016
Ελλάδα	0,99	2,19	-1,09	Ευρωζώνη	1,07	1,01	0,95
Ιταλία	0,28	-0,01	0,14	Σουηδία	1,73	2,84	0,99
Ελβετία	1,02	1,36	0,23	Καναδάς	1,16	0,99	0,99
Ηνωμένο Βασίλειο	1,26	1,98	0,23	Ευρωπαϊκή Ένωση	1,31	1,41	0,99
Ουγγαρία	2,39	3,93	0,29	Σλοβενία	2,58	3,99	1,02
Λουξεμβούργο	0,54	1,43	0,31	Ισπανία	0,71	0,49	1,03
Νότιος Αφρική	1,99	3,08	0,34	Γερμανία	1,27	1,33	1,04
ΗΠΑ	1,65	2,03	0,36	Ισραήλ	1,30	1,60	1,06
Φινλανδία	1,50	2,33	0,38	Εσθονία	3,31	6,01	1,34
Βέλγιο	0,99	1,66	0,40	Τσεχία	2,53	4,31	1,40
Νορβηγία	0,99	0,90	0,50	Ισλανδία	2,69	4,40	1,55
Πορτογαλία	1,12	1,30	0,52	Αυστραλία	1,63	0,89	1,57
Ρωσία	2,20	5,45	0,61	Χιλή	2,61	3,27	1,63
Ολλανδία	1,11	1,43	0,63	Λιθουανία	4,19	6,36	2,03
Νέα Ζηλανδία	1,03	1,43	0,71	Κορέα	4,17	4,89	2,09
Αυστρία	1,31	1,95	0,75	Σλοβακία	3,76	5,76	2,12
<b>Μέσος Όρος ΟΟΣΑ</b>	<b>1,46</b>	<b>1,77</b>	<b>0,80</b>	Πολωνία	3,64	3,48	2,23
Γαλλία	1,09	1,21	0,84	Λετονία	4,38	8,14	2,73
Ισπανία	1,34	1,36	0,85	Τουρκία	2,84	6,33	3,06
Μεξικό	0,73	1,02	0,90	Κόστα Ρίκα	2,17	1,26	3,07
Δανία	1,01	1,42	0,91	Ιρλανδία	3,95	2,48	6,12

Πηγή: ΟΟΣΑ (2018)

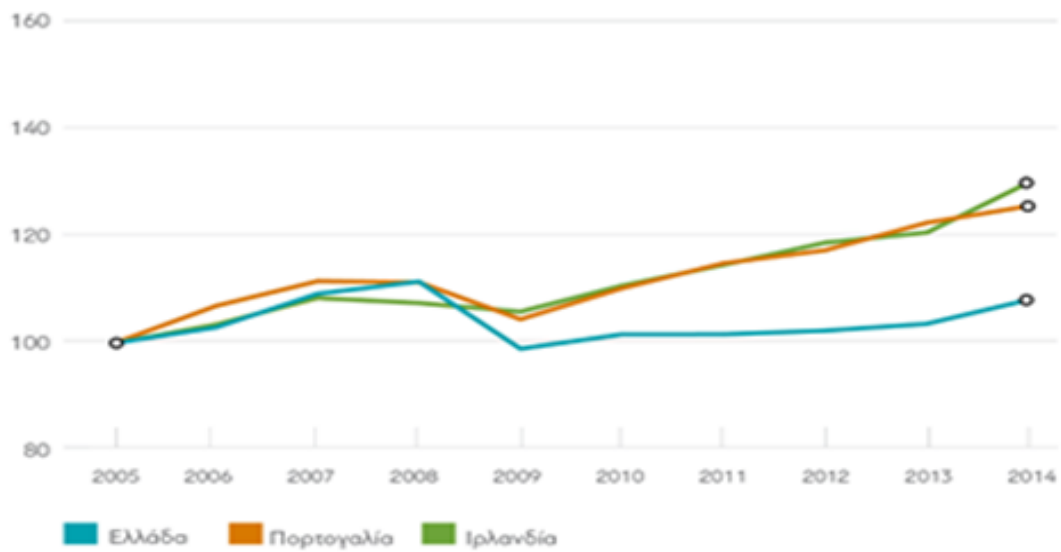
Σε αυτό το σημείο πρέπει να αναφερθεί ότι σύμφωνα με την ίδια έκθεση του ΔΝΤ αναφέρεται χαρακτηριστικά πως «τα στοιχεία δείχνουν ότι η προσαρμογή στο κόστος εργασίας επέφερε μια μέτρια βελτίωση στην ανταγωνιστικότητα των εξαγωγών σε προϊόντα και υπηρεσίες», ενώ στοιχεία της Eurostat δείχνουν πως κατά το διάστημα 2010-2014, ο όγκος των εξαγωγών αυξήθηκε κατά 11%, ενώ ο όγκος των εισαγωγών μειώθηκε κατά 10%. Γεγονός που εξηγεί και την σημαντική βελτίωση του ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών, όπως φαίνεται και από τα παρακάτω διαγράμματα (4.12 και 4.13).

**Διάγραμμα: 4.12 – Ισοζύγιο Τρεχουσών Συναλλαγών (% του ΑΕΠ)**



Πηγή: διαΝΕΟσις (2018)

**Διάγραμμα: 4.13 – Όγκος Εξαγωγών (2005 – 2014)**



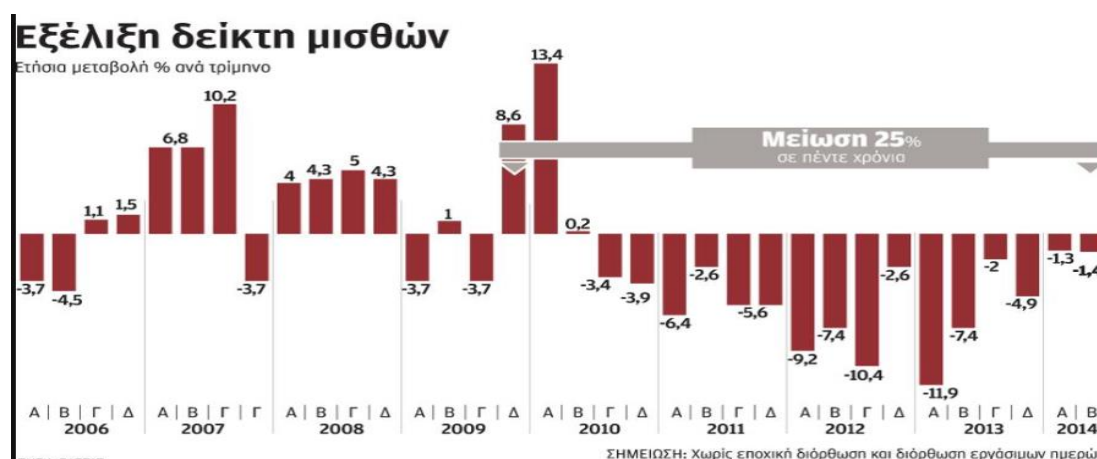
Πηγή: διαΝΕΟσις (2018)

Παρόλα αυτά τα παραπάνω διαγράμματα αν μελετηθούν αυτόνομα, τότε ίσως και να αποτελέσουν διαστρέβλωση της πραγματικής εικόνας. Το τεχνικό κλιμάκιο του ταμείου που ευθύνεται για την σύνταξη της έκθεσης, αποδίδει την αύξηση των εξαγωγών «κυρίως στην ανάκαμψη της εξωτερικής ζήτησης». Αναφέροντας ταυτόχρονα πως ενώ υπήρξε ισχυρή ανάκαμψη των εξαγωγών σε Ιρλανδία και Ισπανία «η ανάπτυξη των εξαγωγών ήταν μέτρια -και αναμένεται να παραμείνει έτσι- κυρίως στην Ελλάδα, αλλά επίσης στην Ιταλία και στην Πορτογαλία».

Το ΔΝΤ εξηγεί πως η μείωση στο κόστος εργασίας δεν μεταφράστηκε σε μείωση των τιμών στις εξαγωγές, αλλά αντιθέτως σε αύξηση των περιθωρίων κερδοφορίας για τους εξαγωγείς. «Η ουσιαστική προσαρμογή στο κόστος εργασίας δεν ακολουθήθηκε συστηματικά από βελτίωση της ανταγωνιστικότητας στις τιμές των εξαγωγών» αναφέρει η έκθεση και συμπληρώνει: «Στην Ελλάδα, την Ιρλανδία, την Πορτογαλία και (μέχρι κάποιο βαθμό) στην Ισπανία, καταγράφηκε αύξηση στα μέσα περιθώρια κερδοφορίας για τους εξαγωγείς από την κρίση. Επίσης, ο δείκτης που παρακολουθεί την ανταγωνιστικότητα των τιμών στις εξαγωγικές αγορές, δηλαδή την τιμή των εξαγωγών σε σχέση με την τιμή των αγαθών που παράγονται στην αγορά, επιδεινώθηκε στην Ελλάδα και στην Πορτογαλία ενώ αντίθετα βελτιώθηκε στην Ιρλανδία και στην Ισπανία (Διάγραμμα 4.14).

Στην πραγματικότητα, τα ελλειμματικά ισοζυγία τρεχουσών συναλλαγών των χωρών της περιφέρειας της ευρωζώνης συρρικνώθηκαν δραστικά ή μετατράπηκαν σε πλεονάσματα μέσω της μείωσης της εσωτερικής ζήτησης και της επιβράδυνσης της δυναμικής ανάπτυξης και όχι μέσω της μεταποίησης του παραγωγικού μοντέλου των αντίστοιχων οικονομιών( Euro2day.gr 2014).

**Διάγραμμα: 4.14 – Εξέλιξη Δείκτη Μισθών**



Πηγή: kathmerini.gr (2014)

#### 4.6 Επίλογος Ερωτήματος – Ε2

Ολοκληρώνοντας, η προσπάθεια εσωτερικής υποτίμησης στην ελληνική οικονομία μέσω της μείωσης του μισθολογικού κόστους, όπως αποτυπώθηκε στα παραπάνω στοιχεία σε καμία των περιπτώσεων δεν είχε τα προσδοκώμενα αποτελέσματα. Η κατακόρυφη μείωση του κόστους εργασίας (όπως φαίνεται και στο παρακάτω διάγραμμα) έδωσε μια μερική ώθηση στην ανταγωνιστικότητα της ελληνικής οικονομίας, επιφέροντας ταυτόχρονα σημαντικό πλήγμα στην ελληνική πραγματική οικονομία, σε όρους απώλειας ΑΕΠ και αύξησης της ανεργίας.

#### 4.7 Εισαγωγή Ερωτήματος – Ε3

Οκτώ χρόνια μετά από την έναρξη της ελληνικής κρίσης και η ανάγκη για διόρθωση των δημοσιονομικών και μακροοικονομικών μεγεθών της ελληνικής οικονομίας παραμένει. Ταυτόχρονα οι προβλέψεις για την ανάπτυξη της οικονομίας φάνηκαν για μία ακόμα φορά υπεραισιόδοξες. Το μίγμα πολιτικής που

χρησιμοποιήθηκε, αποσκοπώντας στην επίλυση του προβλήματος της ελληνικής κρίσης, αποτελούνταν από πολιτικές και μέτρα περιοριστικού χαρακτήρα με έμφαση στην διόρθωση των δημοσιονομικών ανισορροπιών.

Έτσι, η ελληνική πλευρά υιοθέτησε στόχους πλεονασματικών πρωτογενών ισοζυγίων γενικής κυβέρνησης, το μέγεθος των οποίων αλλά και η διάρκεια εφαρμογής τους, αντιστοιχεί στο μέγεθος του προβλήματος της οικονομίας. Από το 2016 μέχρι και σήμερα συμβαίνει το εξής παράδοξο: Από τη μια βλέπουμε συνεχείς υπερβάσεις των πραγματοποιηθέντων πρωτογενών πλεονασμάτων έναντι των συμφωνηθέντων στόχων με την Τρόικα και από την άλλη παρατηρούμε συνεχείς αποκλίσεις προς τα κάτω των πραγματοποιηθέντων ρυθμών ανάπτυξης έναντι των στόχων της κυβέρνησης. Αναλυτικότερα τα δύο προηγούμενα χρόνια (2016 - 2017), ενώ ο στόχος ήταν να διαμορφώσουμε ένα σωρευτικό πρωτογενές πλεόνασμα περίπου 4 δις. ευρώ, διαμορφώσαμε ένα πλεόνασμα-μαμούθ της τάξης των 13,6 δις. ευρώ. Την ίδια ώρα, ο ρυθμός ανάπτυξης του 2017 διαμορφώθηκε στο 1,4% αντί του προβλεπόμενου 2,7%. Παρόμοια, για το 2018, ο αρχικός στόχος της ανάπτυξης 2,5% αναθεωρείται συνεχώς προς τα κάτω (Λιαργκόβας 2018).

Στο παρόν κεφάλαιο θα εξετασθεί κατά πόσο τα πρωτογενή πλεονάσματα βλάπτουν την πραγματική οικονομία και κατά πόσο η πιθανότητα ύπαρξης εναλλακτικής επιλογής για την αναγέννηση της ελληνικής οικονομίας έχει ρεαλιστική εφαρμογή.

**4.8 Ερώτημα – Ε3: Είναι αλήθεια ότι η επίτευξη υψηλών δημοσιονομικών πλεονασμάτων έχει θετική συσχέτιση με την ανάπτυξη της πραγματικής οικονομίας? Υπάρχει εναλλακτική επιλογή για την επίτευξη της «πολυπόθητης» ανάπτυξης?**

#### **4.8.1 Δημοσιονομική υπεραπόδοση και ανάπτυξη**

Όπως ήδη αναφέρθηκε για μία ακόμη χρονιά, το πρωτογενές πλεόνασμα υπερέβη τους στόχους του προγράμματος. Όπως ανακοινώθηκε από την Eurostat, το 2017, το πρωτογενές αποτέλεσμα με βάση τον κανονισμό ESA (σ.σ. διαφέρει ελαφρά από τον αντίστοιχο του προγράμματος) διαμορφώθηκε σε 4,2% του ΑΕΠ με βάση τους κανόνες του προγράμματος (4% του ΑΕΠ κατά ESA), όταν ο στόχος του προγράμματος αφορούσε σε πλεόνασμα 1,75% του ΑΕΠ. Συγκεκριμένα, το πρωτογενές πλεόνασμα γενικής κυβέρνησης ανήλθε το 2017 σε 7,080 δις ευρώ έναντι 6,709 δις. Ευρώ το 2016 (Διάγραμμα 4.15).



Διάγραμμα: 4.15 – Ισοζύγιο Γενικής Κυβέρνησης



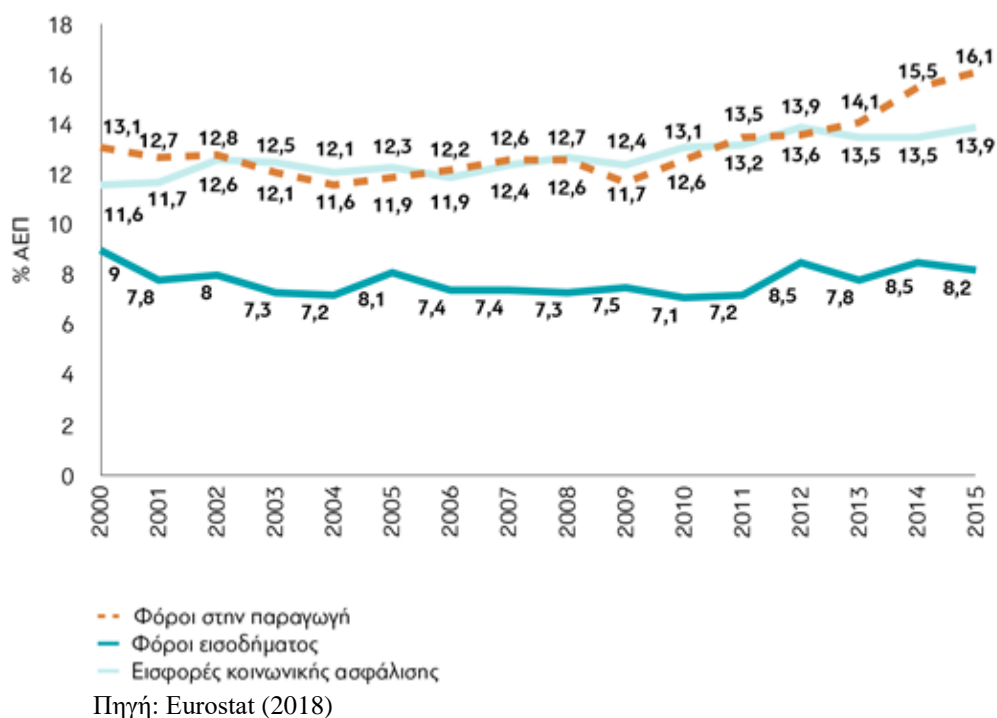
Πηγή : ΤτΕ (2018)

Παρότι σε πρώτη ανάγνωση, η δημοσιονομική αυτή υπεραπόδοση φαίνεται να προέρχεται από μια υγιή, αναπτυσσόμενη και «θωρακισμένη» οικονομία, η πραγματικότητα διαφέρει. Σύμφωνα με τα στοιχεία της τελευταίας έκθεσης της διαΝΕΟσις και του ΙΟΒΕ (2018) στην ελληνική πραγματικότητα τα τελευταία χρόνια συνέβησαν τα εξής:

- Όπως φαίνεται και στο Διάγραμμα: 4.18 η φορολογία αυξήθηκε κατακόρυφα με γεωμετρικό ρυθμό. Οι πολίτες έβλεπαν τα εισοδήματά τους να μειώνονται, και ταυτόχρονα έβλεπαν το μεγαλύτερο μέρος αυτών των εισοδημάτων να πηγαίνει στο κράτος. Οι επιπλέον επιβαρύνσεις είχαν διάφορες μορφές καθώς αυξήθηκαν οι φορολογικοί συντελεστές, εκμηδενίστηκε το αφορολόγητο όριο (ή έστω μειώθηκε με την εισαγωγή των εκπτώσεων φόρου), καταργήθηκαν φοροαπαλλαγές και προστέθηκαν νέοι φόροι (π.χ. ΕΝΦΙΑ, εισφορά

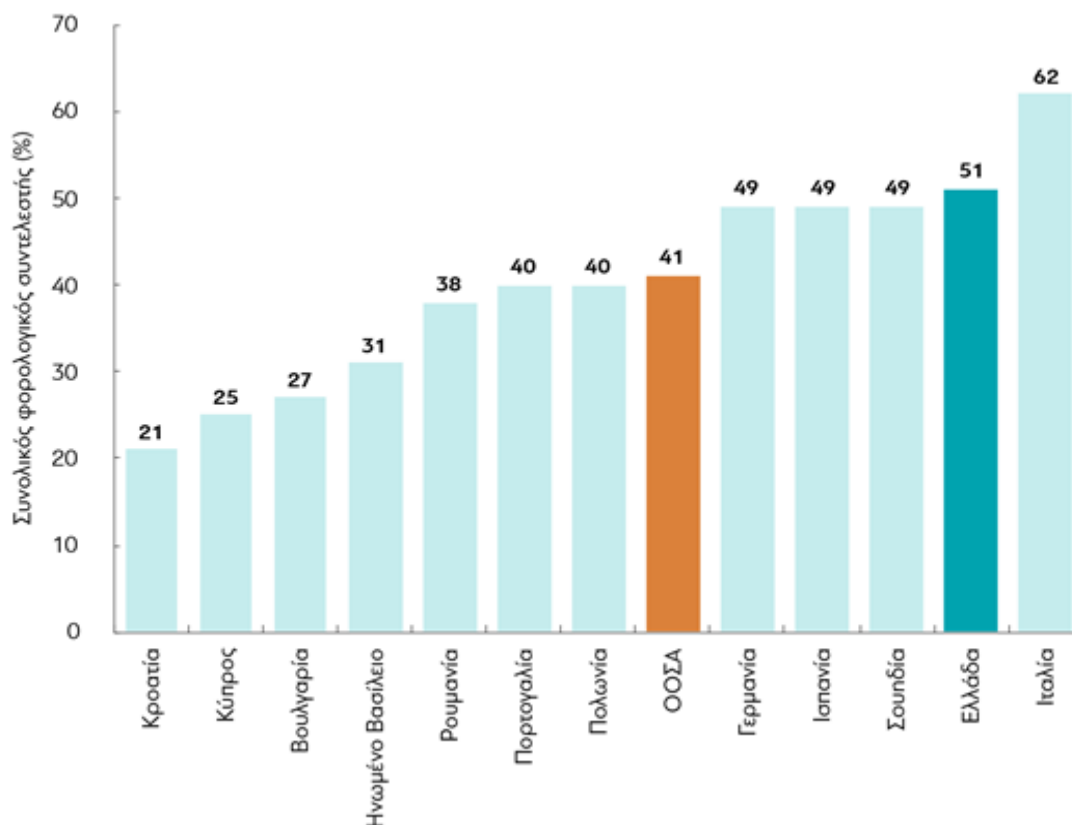
αλληλεγγύης, ειδικοί φόροι κατανάλωσης κλπ.). Μέσα σε οκτώ χρόνια οι έκτακτοι φόροι αυξήθηκαν κατά 94%. Αντίστοιχα τα έσοδα από φόρους στην περιουσία των πολιτών επταπλασιάστηκαν, από 500 εκατ. το 2008 σε 3,6 δις το 2016. Οι φόροι στην παραγωγή έφτασαν στο 16,1% του ΑΕΠ το 2015, από 12,7% του ΑΕΠ το 2008. Οι φόροι στο εισόδημα και οι ασφαλιστικές εισφορές αυξήθηκαν επίσης ως ποσοστό του ΑΕΠ. Αποτέλεσμα των παραπάνω η Ελλάδα να είναι τρίτη στη λίστα με τα κράτη-μέλη της ΕΕ με τις υψηλότερες ασφαλιστικές εισφορές (Διάγραμμα 4.16).

**Διάγραμμα: 4.16 – Φορολογικά Έσοδα ως % ΑΕΠ**



- Οι φορολογικοί συντελεστές για τα φυσικά πρόσωπα είναι επίσης από τους υψηλότερους στην Ευρώπη. Ταυτόχρονα και οι επιχειρήσεις φορολογούνται με εξαιρετικά υψηλό συντελεστή (29%), πολύ υψηλότερο από το μέσο όρο της ΕΕ (22,5% το 2016) και διπλάσιο ή και τριπλάσιο από ανταγωνιστικές γειτονικές χώρες όπως η Βουλγαρία (10%), η Ρουμανία (16%) και η Κύπρος (12,5%). Πρέπει να επισημανθεί πως η φορολογική επιβάρυνση των επιχειρήσεων στη διάρκεια της κρίσης αυξάνεται, μολονότι υποτίθεται ότι θα έπρεπε να στηρίζεται η ανταγωνιστικότητά τους και να τους προσφέρονται κίνητρα για να μεγαλώσουν και να προσφέρουν θέσεις εργασίας. Ο συνολικός φορολογικός συντελεστής για τις επιχειρήσεις (συμπεριλαμβανομένων και των ασφαλιστικών εισφορών) που ήταν στο 44% το 2014, φτάνει το 50,7% το 2017 (Διάγραμμα 4.17).

**Διάγραμμα: 4.17– Συνολικός Φορολογικός Συντελεστής σε Διάφορες Χώρες (% επί των κερδών), 2017**



Πηγή: World Bank Group, Doing Business Database (2018)

Με βάση τα παραπάνω στοιχεία, γίνεται αυτονόητο ότι η επίτευξη των υψηλών πρωτογενών πλεονασμάτων αναγκαστικά επέφερε την δραματική αύξηση της φορολογίας, η οποία είναι και ο βασικό λόγος επίτευξης των πλεονασμάτων. Σύμφωνα με άρθρο του πρώην Έλληνα υπουργού οικονομικών Ε.Βενιζέλου (2017) που δημοσιεύτηκε στην ιστοσελίδα capital.gr:

- η υπερκάλυψη του στόχου του πρωτογενούς πλεονάσματος προέρχεται από «μια μυωπική δημοσιονομική αντίληψη βασισμένη στην υπερφορολόγηση κάθε στοιχειωδώς παραγωγικής δραστηριότητας και κάθε μορφής περιουσίας. Μια αντίληψη που αδιαφορεί κατ' αποτέλεσμα για την ανάκαμψη της πραγματικής οικονομίας.»
- σε καμία των περιπτώσεων τα μερίσματα κοινωνικού χαρακτήρα που δοθήκαν στους εκπροσώπους των πιο ευάλωτων κοινωνικών στρωμάτων δεν αποτελούν ε μια αναδιανομή που στηρίζει την παραγωγική ανάκαμψη και την προοπτική ενός βιώσιμου κοινωνικού κράτους ούτε είναι σε θέση να αντισταθμίσουν την «αφαίμαξη» της πραγματικής οικονομίας, την έλλειψη

ρευστότητας καθώς και την μόνιμη και παρατεταμένη περίοδο αποεπένδυσης και μείωσης της κατανάλωσης.

Το άρθρο ολοκληρώνεται αναφέροντας πως η δημοσιονομική υπεραπόδοση και η επίτευξη των υψηλών πρωτογενών πλεονασμάτων όχι μόνο δεν αποτελεί μέρος της ελληνικής στρατηγικής εξόδου από την κρίση, αλλά αντίθετα είναι ικανή να λειτουργήσει αρνητικά στην μακροπρόθεσμη βιωσιμότητα του χρέους

Ίδια άποψη έχει και ο επίσημος θεσμοθετημένος φορέας, το γραφείο προϋπολογισμού της ελληνικής βουλής, όσον αναφορά τις αρνητικές επιπτώσεις των υψηλών πλεονασμάτων στην ελληνική οικονομία. Στην έκθεση του προσχεδίου για τον κρατικό προϋπολογισμό του 2018, για την σύνταξη της οποίας είναι υπεύθυνο, εμμέσως ασκείται κριτική στην ελληνική κυβέρνηση όσο αναφορά την επίτευξη υψηλότερων πρωτογενών πλεονασμάτων από ότι όριζαν οι προβλεπόμενοι στόχοι. Να αναφερθεί ότι το προσχέδιο παρότι αφορά το έτος 2018 και ως εκ τούτου έχει βραχυπρόθεσμο χαρακτήρα, ταυτόχρονα εντάσσεται σε μια μέσο - ή μακροπρόθεσμη προοπτική αφού η κυβέρνηση κατέθεσε το «Μεσοπρόθεσμο 2018 - 2021», που περιγράφει την πορεία της οικονομίας μετά την προγραμματισμένη λήξη του τρίτου Μνημονίου τον Αύγουστο του 2018.

Η επιστημονική επιτροπή του Γραφείου ξεκινάει την ανάλυση αναφέροντας πρωτίστως πως τα στοιχεία τα οποία προβλέπουν ανάπτυξη για την ελληνική οικονομία μπορούν να θεωρηθούν αμφισβητήσιμα και συζητήσιμα εφόσον για μία ακόμα φορά δεν λαμβάνονται υπόψη οι μερικώς υφεσιακής επίπτωσης διαφόρων μέτρων που καλούνται να εφαρμοστούν τα επόμενα χρόνια.

Μετέπειτα εκφράζεται η ανησυχία της επιτροπής για την επίμονη επιδίωξη υψηλότερων του στόχου (και των δεσμεύσεων της χώρας) πρωτογενών πλεονασμάτων τα οποία συνεπάγονται υπερβολική λιτότητα και όπως αναφέρεται επηρεάζουν αρνητικά την ανάπτυξη. Εκτενέστερα όσον αναφορά το θέμα των πολιτικών λιτότητας, αλλά και των πλεονασμάτων, χαρακτηριστικά αναφέρεται: «*η συνέχιση των πολιτικών λιτότητας των παλαιότερων ετών, δηλαδή μειώσεις δημοσίων δαπανών και αυξήσεις φόρων σε συνθήκες σταδιακής ανάκαμψης της οικονομίας, δεν υποβοηθά την οικονομική δραστηριότητα και την ρευστότητα στην πραγματική οικονομία, δηλαδή αποτελεί ανασχετικό παράγοντα στην επίτευξη υψηλών ρυθμών ανάπτυξης. Το νέο Μνημόνιο και το ΜΠΔΣ 2018 – 2021 επιβάλλουν παράταση της λιτότητας και αυτό υποκρύπτει η στόχευση για υψηλά πρωτογενή πλεονάσματα. Το ζήτημα του μοντέλου προσαρμογής (της λιτότητας) γίνεται γενικά επίκαιρο όχι μόνον σε συνθήκες αναιμικής ανάκαμψης, όπως στην Ελλάδα, αλλά και λόγω των γενικότερων συνθηκών στην Ευρωζώνη και των δυσκολιών που αντιμετωπίζουν διάφορες χώρες. Ειδικά, η δημοσιονομική πολιτική στην Ελλάδα και αλλού θα έπρεπε, θεωρητικά, να αναλάβει ενεργότερο ρόλο στην αντιμετώπιση του κινδύνου μακροχρόνιας στασιμότητας. Σύμφωνα με αυτή τη σχολή οικονομικής σκέψης, η δημοσιονομική πολιτική οφείλει να είναι αντικυκλική. Στην Ελλάδα, εξακολουθούν να αυξάνονται οι φορολογικοί συντελεστές και να συγκρατούνται οι δαπάνες του κράτους. Αυτό φυσικά οφείλεται μεν στην κληρονομιά του παρελθόντος (χρέη κλπ) αλλά και στους υπερφιλόδοξους και αντιπαραγωγικούς στόχους του Μνημονίου για επίτευξη και διατήρηση υψηλών πρωτογενών πλεονασμάτων 3,5% του ΑΕΠ ως το 2022, βάσει της απόφασης του Eurogroup στις 15/6/2017. Επομένως, στο επόμενο διάστημα θα ήταν κρίσιμο να ενταχθεί στη γενικότερη συζήτηση η αναθεώρηση των στόχων για πρωτογενή πλεονάσματα προς τα κάτω και η οριστική διευθέτηση του χρέους.» (βλ. σελ. 7)*

Αυτό που επίσης πρέπει να επισημανθεί, είναι το γεγονός ότι ακόμα και αν επιβεβαιωθούν οι αναθεωρημένες προβλέψεις του ΔΝΤ για την ανάπτυξη της

ελληνικής οικονομίας (2.4% για το 2019), η ανάπτυξη αυτή δεν θα είναι σε θέση να καλύψει την δέσμευση της ελληνικής πλευράς για επίτευξη πλεονάσματος της τάξης του 3.5% του ΑΕΠ. Ουσιαστικά το συμπέρασμα που προκύπτει είναι ότι η πραγματική οικονομία θα κληθεί να εισφέρει ετησίως την διαφορά του 1% του ΑΕΠ, δηλαδή περίπου 1,8 δισεκατομμύρια ευρώ, ώστε να καλύπτεται ο στόχος του πρωτογενούς πλεονάσματος. Το γεγονός αυτό συνεπάγεται, είτε με θεαματική μείωση δημοσίων δαπανών, είτε με περαιτέρω αύξηση των φόρων με ό,τι βεβαίως αυτό σημαίνει για την οικονομία και την λειτουργία της αγοράς. Χαρακτηριστικό αυτής της ανάλυσης είναι η πρόταση του πρώην υπουργού οικονομικών της χώρας Νίκου Χριστοδουλάκη, ο οποίος εξέφρασε μια άποψη για επίτευξη ενός συμβιβασμού όσον αφορά την χρήση πλεονασμάτων. Ένας συμβιβασμός ο οποίος θα περιλάμβανε από την μία πλευρά την δέσμευση της χώρας για παραμονή στην δημοσιονομική κινητοποίηση που θα διασφαλίζει τον ήδη συμφωνηθέντα στόχο για επίτευξη πλεονάσματος της τάξης του 3.50% και από την άλλη πλευρά την δυνατότητα της χώρας για εναλλακτική χρησιμοποίηση του πλεονάσματος. Πρακτικά αυτό σημαίνει ότι το 2% του πλεονάσματος θα κατευθύνεται στην χρηματοδότηση παραγωγικών επενδύσεων, έργων υποδομών, και στην γενικότερη τόνωση της επενδυτικής δραστηριότητας και μόνο το 1.50% θα εγγράφεται τελικά ως πρωτογενές δημοσιονομικό πλεόνασμα το οποίο θα κατευθύνεται προφανώς για εξυπηρέτηση των δανειακών υποχρεώσεων της χώρας. Μια τέτοια κίνηση αναμφίβολα θα είχε ευεργετικές επιπτώσεις στην οικονομία εφόσον θα συντελούσε θετικά στην ενίσχυση του ρυθμού ανάπτυξης της οικονομίας. Γεγονός που με τη σειρά του θα οδηγούσε σε ταχύτερη μείωση του χρέους, διότι θα μείωνε τον λόγο Χρέος/ΑΕΠ, αλλά και σημαντική καταπολέμηση της ανεργίας μέσω αύξησης της απασχόλησης ( Κυριανιδη 2017)

Συμπερασματικά, η διατήρηση πλεονασμάτων σε βάθος χρόνου, δεν συνεπάγεται αναγκαστικά υφεσιακές επιπτώσεις στην οικονομία και αναχαίτιση της ανάπτυξης. Εάν η οικονομία βρίσκεται στην ανοδική φάση του οικονομικού κύκλου τότε η μεγέθυνση δημιουργεί επιπλέον δημοσιονομικό χώρο, ικανό να «καλύψει» τα πλεονάσματα (στην περίπτωση της Ελλάδας η πρώτη υπερκάλυψη του αρχικού στόχου το 2016 έγινε σε χρονιά ύφεσης της οικονομίας!). Σύμφωνα με την Μ.Αναστασάτου (2017) ο βαθμός στον οποίο θα επηρεαστεί η ανάπτυξη από την διατήρηση υψηλών πλεονασμάτων, εξαρτάται από την χρήση του πλεονάσματος. Μια στοχευόμενη και εκ νέου αναδιανομή του πλεονάσματος στην πραγματική οικονομία, μέσω αύξησης των κρατικών δαπανών και τόνωση της εγχώριας επενδυτικής δραστηριότητας θα μπορούσε να δημιουργήσει σε αύξηση της οικονομικής ανάπτυξης.

Αντιθέτως όταν το πλεόνασμα δεν προορίζεται για την πραγματική οικονομία τότε δύναται να περιορίσει σημαντικά τις προοπτικές για μεγέθυνση. Χαρακτηριστικό παράδειγμα της παραπάνω περίπτωσης είναι η χρησιμοποίηση των πλεονασμάτων για την αποπληρωμή του δημοσίου χρέους το οποίο δια κρατείται από φορείς του εξωτερικού. Προφανώς όσο μεγαλύτερο είναι το ποσοστό χρέους που διακρατείται από φορείς του εξωτερικού, τόσο μεγαλύτερη είναι και η εκροή πόρων από την εγχώρια οικονομία με ότι επιπτώσεις έχει το γεγονός αυτό ως συνακόλουθο. Στην ελληνική περίπτωση το ποσοστό του χρέους που ανήκε στον επίσημο φορέα (κράτη μέλη της ευρωζώνης, ΕΚΤ, ΔΝΤ) αγγίζει το ύψος του 70%.

#### 4.8.2 *Είναι εφικτή η προβλεπόμενη διατήρηση των πρωτογενών πλεονασμάτων για την επόμενη πενταετία?*

Ανατρέχοντας στη διεθνή βιβλιογραφία διαπιστώνεται πώς χώρες στο παρελθόν όντως έχουν καταφέρει να διατηρήσουν υψηλά πρωτογενή πλεονάσματα για σειρά ετών. Σε μελέτη του ΔΝΤ (2013), που περιείχε δείγμα της τάξης των 55 χωρών, με συλλογή στοιχείων από το 1800 μέχρι και την εποχή σύνταξης της μελέτης, βγαίνει το συμπέρασμα πώς ο διάμεσος του μέγιστου πλεονάσματος της κατανομής των χωρών είναι 6.5% του ΑΕΠ για τις προηγμένες οικονομίες και 6.25% για τις αναπτυσσόμενες αντίστοιχα. Ειδικότερα όμως αναλύοντας τους μέσους όρους των πλεονασμάτων που επιτεύχθηκαν σε συγκεκριμένες χρονικές περιόδους παρατηρούμε πως τα νούμερα διαφέρουν αρκετά. Χαρακτηριστικά η αντίστοιχη διάμεση τιμή πέφτει στο 3.5 - 4% του ΑΕΠ για περίοδο πέντε ετών και σε 2,75 - 3,25% του ΑΕΠ σε εύρος δεκαετίας. Η συγκεκριμένη μελέτη ολοκληρώνεται εξάγοντας το συμπέρασμα πως η επίτευξη υψηλών πρωτογενών πλεονασμάτων είναι μεν εφικτή αλλά η διατήρησή τους σε βάθος χρόνου είναι δυσκολότερη.

Ομοίως, σε δική του μελέτη ο Zheng (2014) έδειξε πως μόνο 14 χώρες από δείγμα 87 χωρών, κατάφεραν να παρουσιάσουν πρωτογενές πλεόνασμα μεγαλύτερο του 5% του ΑΕΠ για την χρονική περίοδο μιας πενταετίας. Αντίστοιχα σε άλλη μελέτη των Eichengreen και Panizza (2014) σε δείγμα 54 χωρών φαίνεται πως μόνο το 8% των περιπτώσεων κατάφεραν την επίτευξη και διατήρηση πλεονάσματος της τάξης του 4% του ΑΕΠ για 5 χρόνια. Ενδιαφέρον στοιχείο πως και οι δύο παραπάνω μελέτες, εξετάζοντας τις περιπτώσεις των χωρών που κατάφεραν να διατηρήσουν υψηλά πρωτογενή πλεονάσματα, κατέληξαν στα εξής συμπεράσματα:

- Αρχικά παρατηρήθηκε θετική συσχέτιση μεταξύ των πλεονασμάτων και των δημοσιονομικών συνθηκών της αντίστοιχης χώρας. Δηλαδή όσο πιο μεγάλο το αρχικό έλλειμμα ή χρέος τόσο μεγαλύτερη και η δημοσιονομική προσαρμογή. Σύμφωνα με την Μ. Αναστασάτου (2017, σελ.45) αυτό οφείλεται «στην αντικειμενική δυσκολία χρηματοδότησης των ελλειμμάτων αλλά και στη δημόσια συνειδητοποίηση του προβλήματος που κάνει ευκολότερη την υιοθέτηση πολιτικών δημοσιονομικής εξυγίανσης»
- Μετέπειτα επισημαίνεται η ύπαρξη εξωγενών παραγόντων, οι οποίοι διαδραματίζουν καθοριστικό ρόλο στην επίτευξη πλεονασμάτων για σειρά ετών και είναι δύσκολο άλλες χώρες να τους μιμηθούν. Τέτοιοι παράγοντες είναι η ύπαρξη κοιτασμάτων φυσικού ορυκτού πλούτου ή η δημιουργία κρατικών επενδυτικών ταμείων.
- Τέλος αναφέρεται η θετική συσχέτιση των πλεονασμάτων με τους υψηλούς ρυθμούς οικονομικής ανάπτυξης.

Ίδια άποψη έχει και η Τράπεζα της Ελλάδος, η οποία σε έκθεσή της (2017) όσο αναφορά την επίτευξη πλεονασμάτων για τόσο μεγάλο χρονικό διάστημα, αναφέρει χαρακτηριστικά πως ουδεμία χώρα στον κόσμο, με πιθανή εξαίρεση τις πετρελαιοπαραγωγούς χώρες, έχει επιτύχει τόσο υψηλά πρωτογενή πλεονάσματα και για τόσο μεγάλο χρονικό διάστημα. Αναγύροντας ταυτόχρονα την δημιουργία υψηλών πρωτογενών πλεονασμάτων για τόσο μεγάλο χρονικό διάστημα, ως τη μεγαλύτερη επισφάλεια στην ανάλυση βιωσιμότητας του χρέους μακροπρόθεσμα.

Ένα ακόμα αποθαρρυντικό στοιχείο, για την ελληνική πραγματικότητα, προκύπτει από μια άλλη επιστημονική μελέτη (Escolano κ.α 2014) και προσδίδει άμεση συσχέτιση μεταξύ της ύπαρξης χαλαρής νομισματικής πολιτικής, αφού μέσω των χαμηλών επιτοκίων ενισχύεται η οικονομική δραστηριότητα. Οι υπόλοιπες χώρες

που βγήκαν από τα μνημόνια και επέστρεψαν στις αγορές είχαν τη στήριξη της χαλαρής νομισματικής πολιτικής της Ευρωπαϊκής Κεντρικής Τράπεζας, η οποία συμπεριελάμβανε χαμηλά επιτόκια. Ταυτόχρονα τα spreads τους σημείωσαν σημαντική πτώση τους μήνες μετά την έξοδο, χάρη στη στήριξη που παρείχε η ΕΚΤ. Ωστόσο, για την Ελλάδα, το περιβάλλον δεν θα είναι το ίδιο. Αν και η πολιτική της ΕΚΤ παραμένει ακόμη σχετικά χαλαρή, η Ελλάδα βγήκε από το πρόγραμμα σε μια περίοδο που στον ορίζοντα βρίσκεται η σύσφιξη της νομισματικής πολιτικής. Χαρακτηριστικό αυτού, πως στο τέλος του 2018 η ΕΚΤ δίνει τέλος στο πρόγραμμα ποσοτικής χαλάρωσης στο οποίο η Ελλάδα ποτέ δεν έλαβε μέρος. Σε αντίθεση με τον χαλαρό βαθμό αξιολογήσεων στη μεταμνημονιακή περίοδο της Πορτογαλίας, της Ιρλανδίας και της Κύπρου, η Ελλάδα θα βρίσκεται σε καθεστώς ενισχυμένης εποπτείας, ανάλογης με αυτήν που υπάρχει στους ήδη θεσπισμένους κανόνες-όρους της προληπτικής πιστωτικής γραμμής.

Σύμφωνα με την Μ. Αναστασάτου (2017) υπάρχουν και άλλοι παράγοντες όμως που καθιστούν την προοπτική επίτευξης πρωτογενών πλεονασμάτων στην ελληνική οικονομία για σειρά ετών αμφισβητούμενη. Η ελληνική οικονομία βγαίνει από μια κρίση κατά τη διάρκεια της οποίας το ΑΕΠ της έχει μειωθεί σωρευτικά κατά περίπου 30 ποσοστιαίες μονάδες. Αυτό όπως είναι αυτονόητο αντιστοιχεί σε δραματική μείωση των κρατικών δαπανών και κατακόρυφη αύξησης της φορολογίας. Αποτέλεσμα αυτού να υπάρχουν ξεκάθαρα σημάδια κόπωσης του ελληνικού πληθυσμού από την εξαιρετικά έντονη και επίπονη δημοσιονομική εξυγίανση (fiscal consolidation fatigue), οδηγώντας μας στο συμπέρασμα πως η κοινωνική αντοχή στα υψηλά πρωτογενή πλεονάσματα πλέον δεν μπορεί να θεωρείται δεδομένο. Μην ξεχνάμε πως η δημοσιονομική εξυγίανση που απαιτείται από την Ελλάδα (υψηλά πλεονάσματα για τα επόμενα χρόνια) έρχεται σε συνέχεια της μεγαλύτερης δημοσιονομικής χώρας μέλος του ΟΟΣΑ τα τελευταία σαράντα χρόνια, γεγονός που αποτυπώνεται και στο Διάγραμμα 4.18.

**Διάγραμμα: 4.18– Δημοσιονομική Προσαρμογή 2009 – 2014 (% του ΑΕΠ)**



Το πρωτογενές ισοζύγιο της χώρας να μην βελτιώθηκε κατά 11 ποσοστιαίες μονάδες του ΑΕΠ και το κυκλικά διορθωμένο αντίστοιχα κατά 16 ποσοστιαίες μονάδες, αλλά ταυτόχρονα η υψηλή ανεργία που συνόδευσε την παρατεταμένη ύφεση παραμένει μεγάλο πρόβλημα για την συνοχή του κοινωνικού ιστού.

Ολοκληρώνοντας η παραπάνω ανάλυση δεν αποτελεί σε καμία περίπτωση παρότρυνση ώστε η Ελλάδα να εγκαταλείψει τον δρόμο των υπεύθυνων δημοσιονομικών πολιτικών και να επανέλθει στις ελλειμματικές πρακτικές των περιόδων προ κρίσης. Επισημαίνει όμως το γεγονός πως η χώρα καλείται να πετύχει μια πρωτοφανή για τα διεθνή δεδομένα δημοσιονομική προσαρμογή, και μάλιστα σε ένα ιδιαίτερα δύσκολο πλαίσιο το οποίο χαρακτηρίζεται από οικονομικές και κοινωνικές δυσκολίες.

#### ***4.8.3 Προϋποθέσεις εξόδου από την κρίση και επανεκκίνησης της ελληνικής οικονομίας***

Στις αρχές του 2010 το ελληνικό δημόσιο έφτασε στα πρόθυρα της χρεοκοπίας. Για να μην αποτελέσει η χρεοκοπία και ότι αυτή συνεπάγεται, τη νέα πραγματικότητα της χώρας η κεντρική πολιτική σκηνή υπέγραψε μια σειρά από δανειακές συμφωνίες με τους ευρωπαϊούς εταίρους της και το ΔΝΤ, εισπράττοντας έτσι το μεγαλύτερο δάνειο στην ιστορία και αναλαμβάνοντας ταυτόχρονα να φέρει εις πέρας μια σειρά από διαρθρωτικές μεταρρυθμίσεις. Παρόλα αυτά 9 χρόνια και τα στοιχεία της ελληνικής οικονομίας, δείχνουν πως η χώρα ακόμα δεν κατάφερε να πραγματοποιήσει στροφή προς μια βιώσιμη ανάπτυξη. Ανάμεσα στα πολλά και σημαντικά προβλήματα που αντιμετωπίζει η ελληνική οικονομία, υπάρχουν κάποια που μπορούν να θεωρηθούν σοβαρότερα και κρισιμότερης σημασίας και η επίλυση τους αποτελεί ανάγκη επιτακτικής σημασίας για την αναγέννηση της ελληνικής οικονομίας.

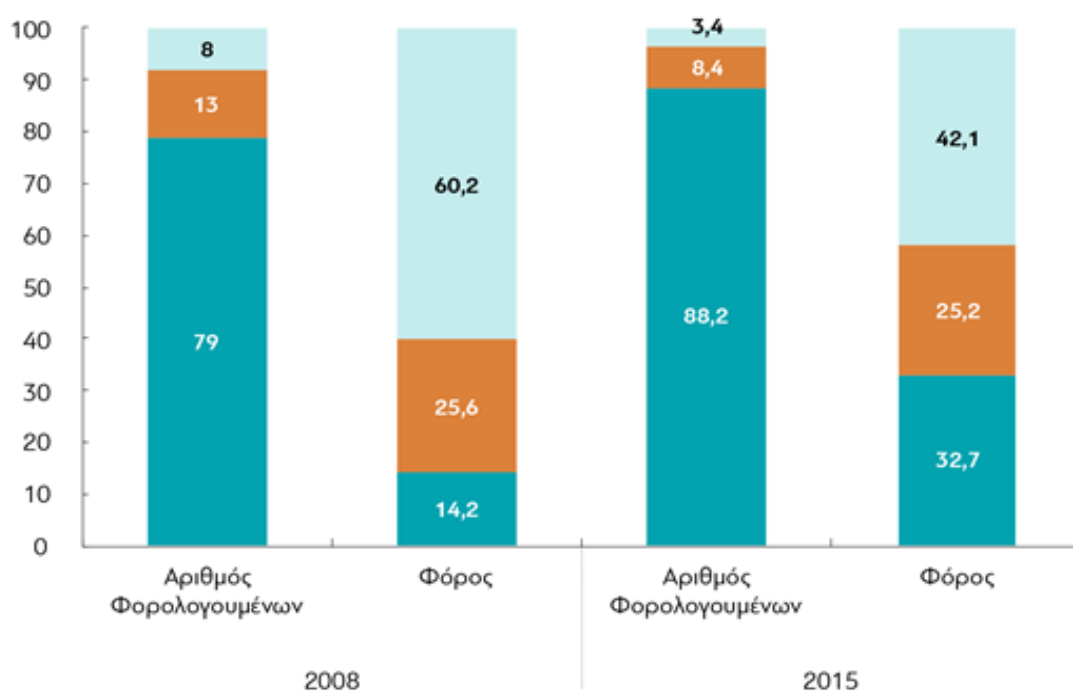
Αναμφίβολα, ο κυριότερος τομέας στον οποίο τα βήματα που έγιναν για την εξυγίανση του είναι ανεπαρκή, και η παρούσα λειτουργία του αποτελεί «τροχοπέδη» για την υγιή ανάπτυξη της ελληνικής οικονομίας είναι το φορολογικό σύστημα. Το φορολογικό σύστημα της Ελλάδας μπορεί να χαρακτηριστεί προβληματικό, άδικο και αναποτελεσματικό. Αποτελεί σημαντικό εμπόδιο για την επιχειρηματική δραστηριότητα, διαδραματίζει καθοριστικό ρόλο στην παρατεταμένη περίοδο αποεπένδυσης που πέρασε η χώρα, αδυνατεί να αντιμετωπίσει τις οικονομικές ανισότητες και είναι φτιαγμένο με τέτοιο τρόπο ώστε να διευκολύνει τη φοροδιαφυγή.

Όπως είδαμε και σε προηγούμενο κεφαλαίο, τα τελευταία χρόνια η φορολογία στην Ελλάδα αυξήθηκε δραματικά. Αυξήθηκαν οι φορολογικοί συντελεστές, εκμηδενίστηκε το αφορολόγητο όριο, καταργήθηκαν φοροαπαλλαγές και προστέθηκαν νέοι φόροι. Μέσα σε 8 χρόνια οι έκτακτοι φόροι αυξήθηκαν κατά 94%. Τα έσοδα από φόρους στην περιουσία των πολιτών επταπλασιάστηκαν, από 500 εκατ. το 2008 σε 3,6 δις ευρώ το 2016. Οι φόροι στην παραγωγή έφτασαν στο 16,1% του ΑΕΠ το 2015, από 12,7% του ΑΕΠ το 2008. Οι φόροι στο εισόδημα και οι ασφαλιστικές εισφορές αυξήθηκαν επίσης ως ποσοστό του ΑΕΠ. Ταυτόχρονα οι επιχειρήσεις φορολογούνται με συντελεστή υψηλότερο από τον αντίστοιχο ευρωπαϊκό μέσο όρο, ενώ παράλληλα οι φορολογικοί συντελεστές για τα φυσικά πρόσωπα είναι επίσης από τους υψηλότερους στην Ευρώπη.



Σύμφωνα με μελέτη της Διανέωσης και του IOBE (2018) το ελληνικό φορολογικό σύστημα των πολύ υψηλών συντελεστών και των εξαιρετικά υψηλών εισφορών κρατά μεν τα φορολογικά έσοδα υψηλά, αλλά το κάνει να λειτουργεί με στρεβλό και άδικο τρόπο. Χαρακτηριστικό αυτού, όπως φαίνεται και στο παρακάτω διάγραμμα, το 2015 το 88,2% των φορολογουμένων, αυτοί δηλαδή που δήλωσαν εισοδήματα μικρότερα των 25.000 ευρώ ετησίως, πλήρωναν το 32,7% των φόρων. Το υπόλοιπο 11,8% πλήρωνε το 67,3% των φόρων. Μάλιστα, το 3,4% των πολιτών, αυτοί που δήλωναν πάνω από 42.000 ευρώ ετήσιο εισόδημα, πληρώνουν το 42,1% των φόρων (Διάγραμμα 4.19).

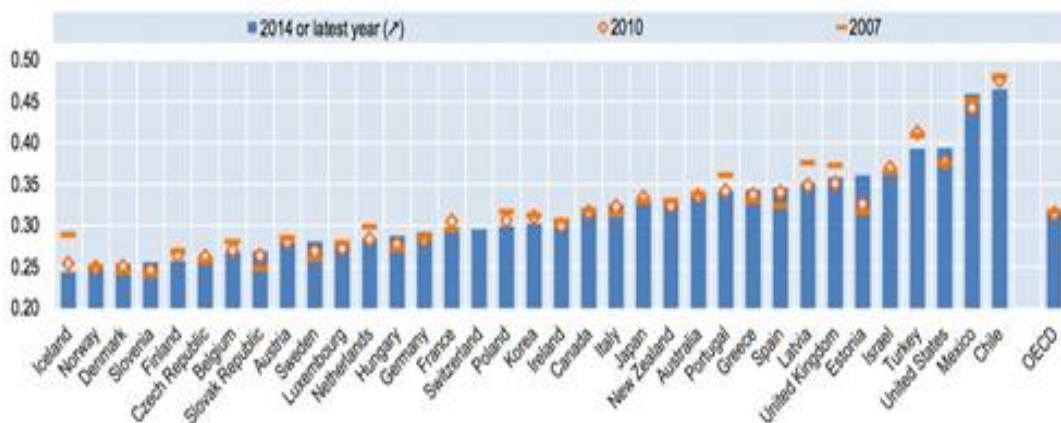
**Διάγραμμα: 4.19**– Κατανομή Πλήθους Φορολογικών Δηλώσεων και Φόρων με Βάση την Κλίμακα Φορολόγησης του 2015



Πηγή: ΑΑΔΕ, Ανάλυση IOBE (2016)

Στη συνέχεια της έκθεσης φαίνεται, πως το φορολογικό μας σύστημα δεν λειτουργεί αποτελεσματικά ούτε ως εργαλείο αντιμετώπισης των ανισοτήτων. Γεγονός που εξηγεί σε ικανοποιητικό βαθμό το γιατί σε έκθεση του ΟΟΣΑ (2014) όπου μετρήθηκε η οικονομική ανισότητα, η χώρα τοποθετήθηκε μεταξύ των χωρών με τη μεγαλύτερη εισοδηματική ανισότητα (Διάγραμμα 4.20).

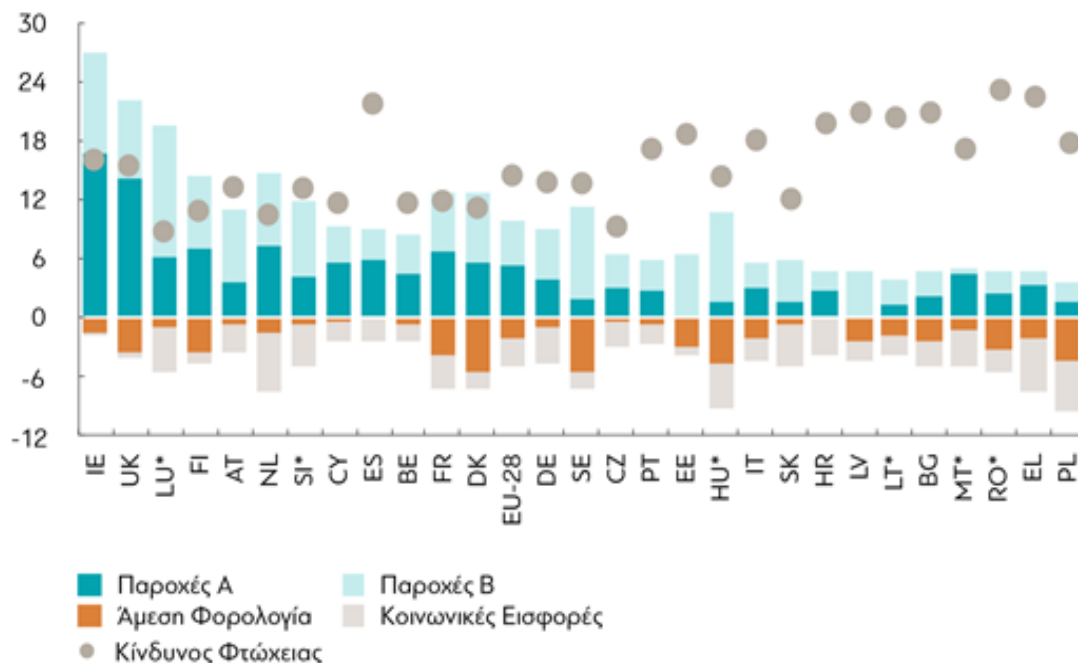
**Διάγραμμα: 4.20** – Συντελεστής Ανισότητας Gini του Διαθέσιμου Εισοδήματος το 2007 -14, Συνολικός Πληθυσμός



Πηγή : ΟΟΣΑ (2014)

Σε όλες τις χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης το μείγμα φόρων και κοινωνικών παροχών επηρεάζει τον κίνδυνο φτώχειας του πληθυσμού. Χώρες με πολύ υψηλή φορολογία (όπως η Δανία και η Σουηδία) έχουν αναγκαστικά και εκτεταμένο σύστημα κοινωνικών παροχών για να αντισταθμίσουν τον κίνδυνο φτώχειας των πιο ευάλωτων κοινωνικών ομάδων. Από όλες τις χώρες της Ε.Ε., αυτή που εμφανίζει τη χειρότερη επίδοση των μέτρων κοινωνικής προστασίας σε όρους μείωσης του κινδύνου φτώχειας, είναι η Ελλάδα (Διάγραμμα 4.21).

**Διάγραμμα: 4.21 - Συμβολή Φορολογίας και Άλλων Παρεμβάσεων στον Περιορισμό του Κινδύνου Φτώχειας ανά Χώρα, 2015**



Πηγή: EUROMOD (2018)

Τα προβλήματα και οι στρεβλώσεις δυστυχώς δεν τελειώνουν στον σχεδιασμό της δομής του φορολογικού συστήματος, εφόσον η ίδια η δομή του αποτελεί πρόβλημα μείζονος σημασίας. Όπως έδειξε και η ειδική έρευνα των Δημήτρη Α. Σωτηρόπουλο και Λεωνίδα Χριστόπουλου (2017) για λογαριασμό της

διαΝΕΟσις για την πολυνομία και την κακονομία στην Ελλάδα, μόνο το διάστημα 2001 -2015 στη χώρα μας ψηφίστηκαν 36 αμιγώς φορολογικοί νόμοι, (πρακτικά αυτό συνεπάγεται σε πάνω από δύο φορολογικά νομοσχέδια τον χρόνο!). Μόνο για το 2016 ψηφίστηκαν πέντε νόμοι με φορολογικό αντικείμενο, οι οποίοι συνοδεύτηκαν από 89 υπουργικές αποφάσεις και 186 εγκυκλίους. Ουσιαστικά το παραπάνω φαινόμενο προκαλεί μια άνευ προηγουμένου ανασφάλεια κυρίως για τις επιχειρήσεις αλλά και για τους φορολογούμενους πολίτες οι οποίοι σε πολλές περιπτώσεις δεν γνωρίζουν τι ισχύει. Το έμμεσο κόστος συμμόρφωσης για τις επιχειρήσεις το 2013, για παράδειγμα, υπολογίστηκε στα 335 εκατομμύρια ευρώ, δηλαδή το 12,6% των συνολικών εσόδων του κράτους από τα νομικά πρόσωπα.

Αυτά τα χρήματα που δαπάνησαν οι εταιρείες, για να πληρούν τις υποχρεώσεις τους και για να κινούνται στα πλαίσια της φορολογικής νομιμότητας, δεν κατέληξαν στο κεντρικό κράτος, αλλά αντίθετα χάθηκαν στις γραφειοκρατικές διαδικασίες και στην σπατάλη ανθρώπινου δυναμικού και του χρόνου εργασίας. Για να έχουμε σφαιρική άποψη και εικόνα για το συγκεκριμένο θέμα το αντίστοιχο ποσοστό στη Γερμανία είναι 2,2% και στο Ηνωμένο Βασίλειο, είναι στο 5%.

Ένα ακόμα παράδοξο που παρατηρείται στην ελληνική οικονομία είναι αυτό της συνύπαρξης υψηλών ονομαστικών φορολογικών συντελεστών και χαμηλών φορολογικών εσόδων. Φαινόμενο το οποίο εξηγείται σε απόλυτο βαθμό από την εκτεταμένη φοροδιαφυγή και το τεράστιο μέγεθος της παραοικονομίας που αποτελεί για πολλά χρόνια βασικό χαρακτηριστικό της ελληνικής οικονομικής πραγματικότητας.

Όσον αναφορά τη φοροδιαφυγή, το πραγματικό της νούμερο όπως είναι κατανοητό είναι σχετικά δύσκολο να υπολογιστεί. Σύμφωνα με μελέτη της διαΝΕΟσις (2016), συγκεντρώθηκαν οι εκτιμήσεις που έχουν γίνει για τις διάφορες κατηγορίες φοροδιαφυγής, και πραγματοποιήθηκε μια σύνθεση που μπορεί να περιέχει έναν σχετικό βαθμό αυθαιρεσίας, αλλά ταυτόχρονα δίνει μια τάξη μεγέθους που δεν απέχει πολύ από την πραγματικότητα. Σύμφωνα με την έκθεση:

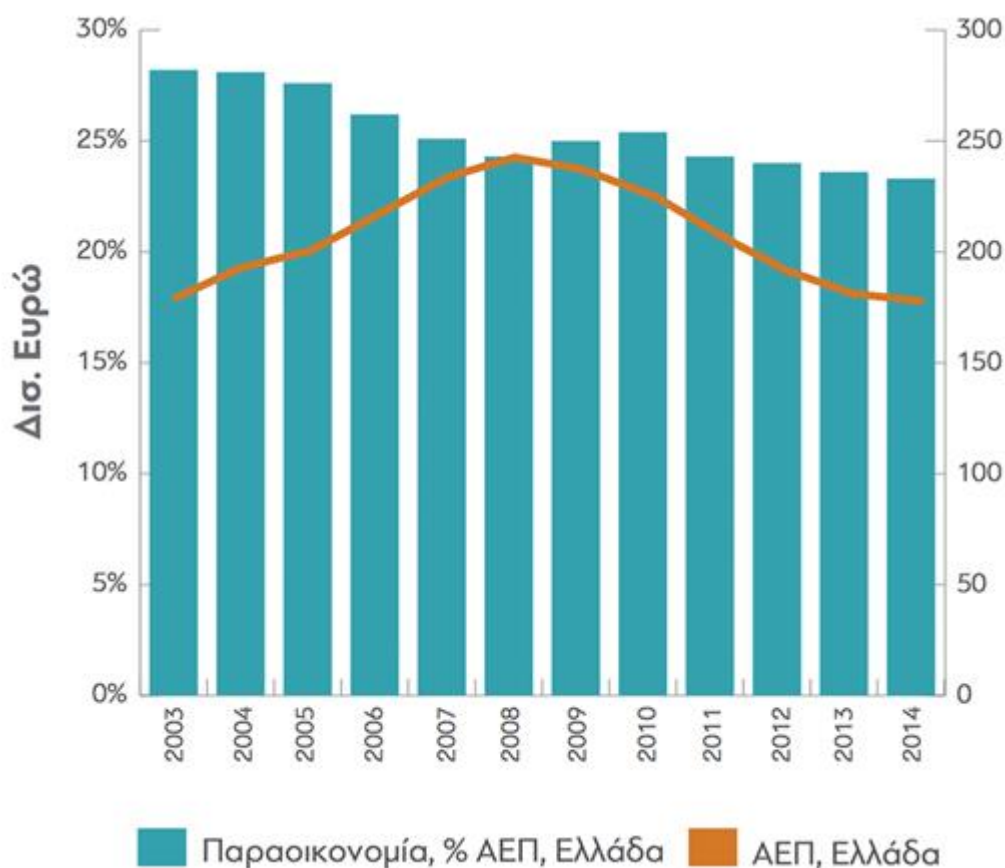
- Τα διαφυγόντα έσοδα από τη φοροδιαφυγή των φυσικών προσώπων κυμαίνονται από 1,9% ως 4,7% του ΑΕΠ ετησίως.
- Από τη φοροδιαφυγή στον ΦΠΑ εκτιμάται ότι χάνεται το 3,5% του ΑΕΠ.
- Απώλειες από το λαθρεμπόριο ποτών, τσιγάρων και καυσίμων αντιστοιχεί σε περίπου 0,5% του ΑΕΠ.
- Για τα νομικά πρόσωπα, τα διαφυγόντα κέρδη για τη χώρα από τη φοροδιαφυγή και φοροαποφυγή των επιχειρήσεων υπολογίζονται γύρω στο 0,15% του ΑΕΠ.
- Κατά συνέπεια, το μέγεθος της φοροδιαφυγής στην Ελλάδα μπορεί να προσδιοριστεί σε ένα ποσοστό από 6% ως 9% του ΑΕΠ, δηλαδή ανάμεσα σε €11 και €16 δις το χρόνο.

Αξίζει να αναφερθεί πώς η χώρα έχει κάθε χρόνο έσοδα ύψους περίπου €50 δις ευρώ. Με αυτά τα έσοδα, τις ασφαλιστικές εισφορές και τα δάνεια των μνημονίων πρέπει να καλύπτει όλα του τα έξοδα για την ομαλή λειτουργία του. Έξοδα τα οποία περιλαμβάνουν, περίπου €12 δις ευρώ (το χρόνο) για την αποπληρωμή δανείων, €28 δις για την πληρωμή συντάξεων και περίπου 15 δις για την πληρωμή μισθών των δημοσίων υπαλλήλων. Μετά από την λογιστική αυτή διευκρίνιση συνειδητοποιούμε το μέγεθος της ζημίας που προκαλείται στο ελληνικό δημόσιο από την εκτεταμένη φοροδιαφυγή.

Επίσης όσον αναφορά το μέγεθος της παραοικονομίας στην Ελλάδα, έχει υπολογιστεί από διάφορες μελέτες να κυμαίνεται από 20 μέχρι 30% του ΑΕΠ, ένα ποσοστό πολύ υψηλό για ανεπτυγμένη χώρα. Είναι κατά κανόνα γύρω στις 4 - 5

μονάδες πάνω από το μέσο όρο της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Για το 2015 υπολογίστηκε γύρω στο 22,4% του ΑΕΠ, δηλαδή σχεδόν 40 δις ευρώ (Διάγραμμα 4.22). (διαΝΕΟσις 2016).

**Διάγραμμα: 4.22 - Παραοικονομία ως Ποσοστό του ΑΕΠ και Οικονομική Δραστηριότητα (Ελλάδα και ΕΕ)**



Πηγή: διαΝΕΟσις (2018)

Η καταπολέμηση της φοροδιαφυγής είναι μια πρόκληση για όλα τα κράτη του κόσμου, ακόμα και για τα πιο ανεπτυγμένα, πόσο μάλλον για την θεσμικά «καθυστερημένη» χώρα μας.

Η έρευνα της διαΝΕΟσις (2016,σελ.128) καταλήγει σε μια σειρά από λύσεις συμπεράσματα για την καταπολέμηση της φοροδιαφυγής που περιλαμβάνουν:

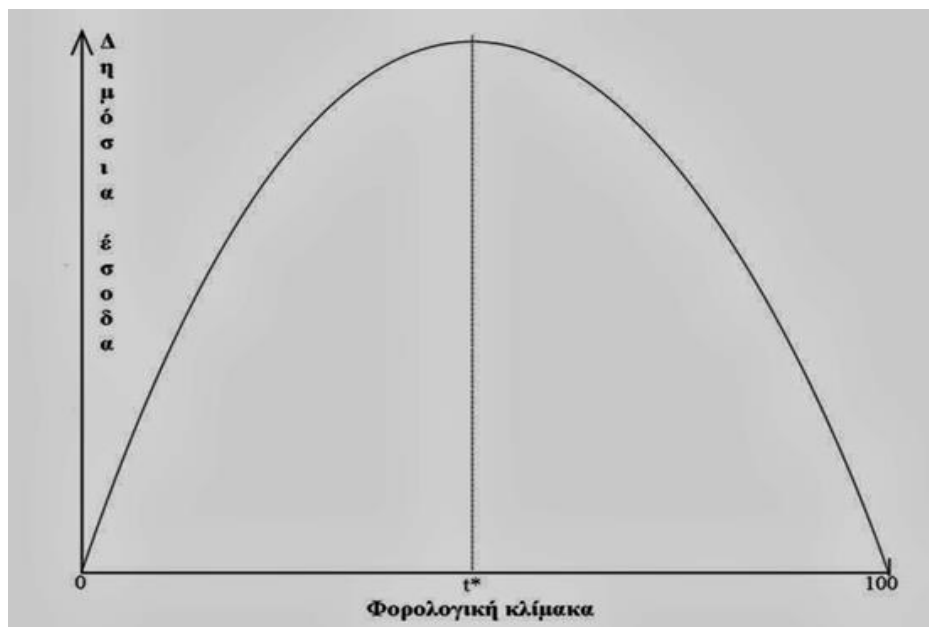
- μείωση των συντελεστών φορολογίας και των έκτακτων φόρων επί των ήδη φορολογηθέντων εισοδημάτων
- εκτεταμένη χρήση πλαστικού χρήματος και επέκταση της ηλεκτρονικής τιμολόγησης
- αποτελεσματική και εντατική διενέργεια ελέγχου και αποτελεσματική περαίωση των φορολογικών υποθέσεων (μέσω διοικητικών και δικαστικών διαδικασιών)
- βελτιστοποίηση της οργάνωσης και εκσυγχρονισμό των φορολογικών αρχών
- δημιουργία ηλεκτρονικής Φορολογικής Διοίκησης
- κατάρτιση και εκπαίδευση των υπαλλήλων της Φορολογικής Διοίκησης, αύξηση των αποδοχών τους.
- καταπολέμηση φαινομένων διαφθοράς, εφαρμογή αντικινήτρων.

- αυστηροποίηση των προστίμων σε περιπτώσεις φοροδιαφυγής
- δημιουργία σταθερού και απλοποιημένου φορολογικού συστήματος
- σταδιακή αλλαγή στη διάρθρωση της ελληνικής οικονομίας
- δημιουργία φορολογικής συνείδησης και καλλιέργεια φορολογικής παιδείας

Όπως φαίνεται από τα παραπάνω η φοροδιαφυγή να μεν αποτελεί ένα διαχρονικό και δομικό πρόβλημα της ελληνικής οικονομίας, αλλά ταυτόχρονα με την κατάλληλη πολιτική βούληση είναι εφικτό να αντιμετωπιστεί αν όχι σε απόλυτο τουλάχιστον σε ικανοποιητικό βαθμό.

Συνεχίζοντας την μελέτη του ελληνικού φορολογικού συστήματος και του κατά πόσο οι συνεχείς αυξήσεις των φορολογικών συντελεστών λειτουργούν αποδοτικά καθιστώντας το φορολογικό σύστημα αποτελεσματικό αξίζει η παράθεση του συγκεκριμένου στοιχείου. Ως γνωστόν στην οικονομική θεωρία, υπάρχει ένα όριο, το οποίο αν υπερβούν οι φορολογικοί συντελεστές τα φορολογικά έσοδα μειώνονται. Αυτό το όριο απεικονίζεται από τη λεγόμενη καμπύλη Laffer, όπως φαίνεται και στο παρακάτω Διάγραμμα: 4.23.

**Διάγραμμα: 4.23 – Απεικόνιση Καμπύλης Laffer**



Στο σχεδιάγραμμα, σύμφωνα με την καμπύλη Laffer, όταν ο φορολογικός συντελεστής είναι στο μηδέν έχουμε μηδέν κρατικά έσοδα. Όταν ο φορολογικός συντελεστής φτάσει στο εκατό, πάλι έχουμε μηδέν φορολογικά έσοδα, αφού οι φορολογούμενοι δε θα έχουν κανέναν απολύτως λόγο να εργαστούν, γιατί το κράτος θα εισπράξει ολόκληρο το εισόδημά τους. Με βάση τη θεωρία αυτή, ενδιάμεσα μεταξύ του μηδέν και του εκατό υπάρχει ένας ιδανικός φορολογικός συντελεστής (σημείο  $t^*$  στο σχεδιάγραμμα), ο οποίος αυξάνει και μεγιστοποιεί τα φορολογικά έσοδα του κράτους.

Σύμφωνα με μια μελέτη της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, αυτό το όριο για τις χώρες της Ε.Ε. βρίσκεται στο 54% για τη φορολογία εισοδήματος φυσικών προσώπων και στο 72% για τη φορολογία εισοδήματος νομικών προσώπων. Πρόκειται για εξαιρετικά υψηλούς συντελεστές, πολύ μεγαλύτερους από αυτούς που ισχύουν σήμερα στην υπερφορολογημένη Ελλάδα (ο φόρος εισοδήματος φυσικών προσώπων το 2012 υπολογίστηκε στο 38%, για παράδειγμα). Ωστόσο, αυτό δε

σημαίνει ότι υπάρχει περιθώριο αύξησης των φορολογικών συντελεστών στην ελληνική οικονομία. Η ίδια μελέτη της Ευρωπαϊκής Επιτροπής εκτιμά ότι για χώρες με πολύ υψηλά ποσοστά “μαύρης” οικονομίας τα όρια της καμπύλης Laffer διαμορφώνονται προς τα κάτω. Για τέτοιες χώρες, όπως η Ελλάδα, το όριο της φορολογίας εισοδήματος φυσικών προσώπων περιορίζεται στο 39%, δηλαδή πολύ κοντά στο σημερινό συντελεστή. Αυτό σημαίνει πως η αύξηση των φορολογικών συντελεστών στην Ελλάδα μπορεί στην καλύτερη περίπτωση να έχει πενιχρά αποτελέσματα.( διαΝΕΟσις 2016)

Επιπρόσθετα οι υψηλοί φορολογικοί συντελεστές όπως είναι γνωστό, εκτός από την περιορισμένη αποδοτικότητα προκαλούν μείωση στο διαθέσιμο εισόδημα των φορολογουμένων, επομένως μειώνεται η συνολική ιδιωτική κατανάλωση, αλλά και η συνολική αποταμίευση. Ταυτόχρονα αποτελούν σοβαρό αντικίνητρο για επενδύσεις συμβάλλοντας καθοριστικό ρόλο στην παρατεταμένη περίοδο αποεπένδυσης που διένυσε η χώρα και μειώνουν ραγδαία την ανταγωνιστικότητα των εγχώριων επιχειρήσεων έναντι των αντίστοιχων ξένων.

Όπως είναι αυτονόητο το φορολογικό σύστημα της Ελλάδας υπολειτουργεί όντας μη αποδοτικό και η αύξηση των φορολογικών συντελεστών σε καμία των περιπτώσεων δεν αποτελεί «πανάκεια» για την βελτίωση της αποδοτικότητας του. Σύμφωνα με μελέτη της διαΝΕΟσις και του IOBE (2018) υπάρχουν εναλλακτικά μέτρα και πολιτικές (εκτός της αύξησης των φορολογικών συντελεστών) που είναι ικανά να συνεισφέρουν στην αύξηση της αποδοτικότητας του ελληνικού φορολογικού συστήματος.

Χαρακτηριστικά, οι υπεύθυνοι για την σύνταξη της μελέτης, αναφέρουν (σελ. 276) πως *«η μείωση των συντελεστών θα σήμαινε ενίσχυση των κινήτρων για εργασία, επιχειρηματική δραστηριότητα και επενδύσεις στην Ελλάδα, καθώς και περιορισμό της φοροδιαφυγής, της φοροαποφυγή και της συσσώρευσης ληξιπρόθεσμων οφειλών. Στο ίδιο πλαίσιο, ο περιορισμός του αριθμού των οριακών συντελεστών σε έναν ή δυο, θα καθιστούσε το σύστημα απλούστερο και θα περιόριζε τα κίνητρα για φορολογική μετατόπιση και φοροαποφυγή αν και θα γινόταν λιγότερο προοδευτικό»*. Ενώ συνεχίζουν(σελ.291) λέγοντας πως *«Η βέλτιστη λύση, γράφουν οι ερευνητές, θα μπορούσε να είναι ένας συνδυασμός μέτρων πολιτικής για απλούστευση του συστήματος φορολογίας εισοδήματος με σκοπό την ενίσχυση της οικονομικής αποτελεσματικότητας και την καταπολέμηση της φοροδιαφυγής, με ταυτόχρονη ενίσχυση της αποτελεσματικότητας του συστήματος κοινωνικής πρόνοιας»*

Για χάρη της επιστημονικής τεκμηρίωσης και επάρκειας της παραπάνω άποψης για τους φορολογικούς συντελεστές, οι ερευνητές δημιούργησαν και «έτρεξαν» έξι διαφορετικά σενάρια τα οποία περιείχαν ελάφρυνση της φορολογίας των επιχειρήσεων αλλά και ελάφρυνσή της φορολογίας των φυσικών προσώπων με σκοπό την μελέτη των επιπτώσεων μιας τέτοιας πολιτικής στη οικονομία. Τα αποτελέσματα της έρευνας δείχνουν πως σε όλα τα σενάρια της ελάφρυνσης της φορολογίας των επιχειρήσεων επιτυγχάνεται αύξηση των επενδύσεων και τόνωση της οικονομικής δραστηριότητας. Αντίστοιχα όλα τα σενάρια ελάφρυνσης της φορολογίας των φυσικών προσώπων οδηγούν σε αύξηση της ιδιωτικής κατανάλωσης. Χαρακτηριστικό του μεγέθους της σημασίας των ευρημάτων της έκθεσης, όπως αποδείχτηκε, πως μια μείωση του φορολογικού συντελεστή των φυσικών προσώπων κατά 3 ποσοστιαίες μονάδες σημαίνει αύξηση του ΑΕΠ κατά 0,9 - 1,2% και αντίστοιχα μια μείωση του φορολογικού συντελεστή των επιχειρήσεων κατά 10 ποσοστιαίες μονάδες οδηγεί σε αύξηση του ΑΕΠ κατά 1,4 - 1,6%.

Με βάση αυτά τα σενάρια αλλά και τα συνολικότερα δομικά προβλήματα του ελληνικού φορολογικού συστήματος( π.χ φοροδιαφυγή, παραοικονομία κ.α) οι

ερευνητές κατέληξαν σε μια σειρά από συγκεκριμένες, ευρύτερες παρεμβάσεις (σελ.30)

Συνοπτικά περιλαμβάνουν:

- Τη μείωση του ύψους των συντελεστών φορολογίας εισοδήματος φυσικών προσώπων.
- Τη μείωση του αριθμού κλιμάκων φορολογίας εισοδήματος φυσικών προσώπων σε δύο το πολύ.
- Τη δραστική μείωση του συντελεστή φορολογίας εισοδήματος νομικών προσώπων το πολύ σε 20%.
- Τη διεύρυνση της φορολογικής βάσης με επανεξέταση επιχειρηματικών δαπανών που εκπίπτουν.
- Τη μείωση των ασφαλιστικών εισφορών.
- Τη δυνατότητα συμψηφισμού ζημιών επιχειρήσεων με μελλοντικά κέρδη πέραν των 5 ετών.
- Την αφαίρεση του κόστους κεφαλαίου από τα έσοδα των επιχειρήσεων.
- Την προώθηση μηχανισμών αναδιανομής μέσω δημοσίων δαπανών και όχι μέσω της φορολογίας.
- Τη σταδιακή κατάργηση των τεκμηρίων διαβίωσης για τον προσδιορισμό της φορολογικής βάσης -αλλά τη χρήση τους για τη βελτίωση της αποτελεσματικότητας των ελέγχων.
- Τη μη επιβολή εκτάκτων ή πρόσθετων φόρων στα δηλωθέντα εισοδήματα.
- Την περαιτέρω διάδοση χρήσης του πλαστικού χρήματος και της ηλεκτρονικής τιμολόγησης.
- Την εντατικοποίηση των φορολογικών ελέγχων, της επιβολής κυρώσεων και την ταχεία επίλυση φορολογικών διαφορών.
- Την αξιολόγηση και απλούστευση της φορολογικής νομοθεσίας.
- Την υποχρεωτική ανάλυση επιπτώσεων σε κάθε φορολογικό νομοσχέδιο ή τροπολογία.
- Τον ετήσιο προγραμματισμό νομοθετικού έργου για τη φορολογία με αναφορές πεπραγμένων σε εξαμηνιαία βάση.
- Την αξιολόγηση της εφαρμογής της φορολογικής νομοθεσίας μετά την ισχύ της.
- Την προώθηση μηχανισμών αναδιανομής μέσω δαπανών.
- Τη διοικητική αναδιοργάνωση των φορολογικών αρχών με ενίσχυση του αριθμού των εργαζομένων στον φορολογικό έλεγχο.
- Τον περαιτέρω εκσυγχρονισμό της φορολογικής διοίκησης και τη δημιουργία ηλεκτρονικής φορολογικής διοίκησης.

Όπως φάνηκε το ελληνικό φορολογικό σύστημα μπορεί να χαρακτηριστεί ως προβληματικό, άδικο και αναποτελεσματικό. Αποτυγχάνει συστηματικά να καταπολεμήσει τις οικονομικές ανισότητες, είναι πολύπλοκο και στρεβλωτικό ,ενώ ταυτόχρονα αποτελεί αντικίνητρο για την επιχειρηματικότητα και την συνολικότερη επενδυτική δραστηριότητα. Η λύση του προβλήματος, δεν έγκειται στην αύξηση των φορολογικών συντελεστών, αλλά σε δομικές μεταρρυθμίσεις και ριζοσπαστικές πολιτικές οι οποίες θα είναι σε θέση να βελτιώσουν την αποτελεσματικότητα και την αποδοτικότητα του συστήματος.

#### 4.8.4 Εξυγίανση του ελληνικού ασφαλιστικού συστήματος

Το πρόβλημα του ασφαλιστικού συστήματος αποτελεί μια διαχρονική παθολογία της ελληνικής οικονομίας και η μεταρρύθμιση του, είναι ένα από τα περισσότερο σύνθετα και πολυπαραγοντικά ζητήματα τόσο της ελληνικής πραγματικότητας όσο και της διαπραγμάτευσης με τους δανειστές στα πλαίσια των δανειακών συμβάσεων.

Πρόκειται για ένα σύστημα που με τον τρόπο που είναι δομημένο στερεί πόρους από τα παραγωγικά στρώματα του πληθυσμού, εμποδίζει την απασχόληση, λειτουργεί ως εμπόδιο στην αύξηση των επενδύσεων, στον τομέα της εργασίας ενώ ταυτόχρονα αποτελεί αφορμή για περεταίρω εξάπλωση της μαύρης εργασίας στην αντίστοιχη ελληνική αγορά.

Το ελληνικό συνταξιοδοτικό σύστημα είναι αναδιανεμητικό. Ονομάζεται αναδιανεμητικό γιατί η τωρινή γενιά εργαζομένων «διανέμει» μέρος του δικού της εισοδήματος προς τις παλιότερες γενιές για την κάλυψη των συντάξεών τους. Οι τωρινοί εργαζόμενοι πληρώνουν μέσω των εισφορών τους τις συντάξεις των σημερινών συνταξιούχων. Πρακτικά οι Έλληνες που εργάζονται αμείβονται με χαμηλούς μισθούς, αντιμετωπίζουν πρωτοφανή επίπεδα ανεργίας και ταυτόχρονα πληρώνουν και πολύ υψηλές εισφορές. Στην ελληνική αγορά εργασίας 3.6 εκατομμύρια (περίπου) εργαζόμενοι καλούνται να χρηματοδοτούν με τις εισφορές που πληρώνουν 2.7 εκατομμύρια συνταξιούχους, οι οποίοι σε πολλές περιπτώσεις έχουν συνταξιοδοτικές απολαβές μεγαλύτερες από τον αντίστοιχο μισθό των εργαζομένων. Ταυτόχρονα, ανάμεσα στο ύψος των εισφορών και στο ύψος των συντάξεων υπάρχει μια απόσταση, ένα "αφανές χρέος", το οποίο ορίζεται ως η διαφορά των αναμενόμενων εσόδων και των συντάξεων που εν τέλει καταβάλλονται. Σύμφωνα με έρευνα της διαNEOσις (2018) πρόκειται για μία λογιστική «μαύρη τρύπα» εκατοντάδων δισεκατομμυρίων ευρώ, σημαντικά μεγαλύτερη του δημόσιου χρέους. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα σήμερα η Ελλάδα να έχει ασφαλιστικές εισφορές που είναι από τις υψηλότερες στην Ευρώπη, ακόμα και αυτές όμως να μην αρκούν για να χρηματοδοτήσουν το συνταξιοδοτικό σύστημα, με αποτέλεσμα το κράτος να το χρηματοδοτεί με το 40% των φορολογικών εσόδων (το ή 10% του ΑΕΠ, την ώρα που στην ΕΕ ο μέσος όρος είναι στο 2,5% του ΑΕΠ).

Σε συνδυασμό με τα παραπάνω, οι δημογραφικές μεταβολές και η δραματική συρρίκνωση της οικονομικής δραστηριότητας συντέλεσαν καθοριστικό ρόλο, ώστε να φτάσει το ασφαλιστικό σύστημα της χώρας σε αυτή την μη βιώσιμη κατάσταση. Καθώς μειώνονται δραματικά τα διαθέσιμα εισοδήματα, όπως είναι λογικό, μειώνονται τα έσοδα από τις εισφορές ανά εργαζόμενο ενώ ταυτόχρονα μειώνονται και οι εργαζόμενοι, άρα μειώνεται ο αριθμός των ασφαλισμένων που συνεισφέρουν στην συντήρηση του συστήματος προκαλώντας το σημερινό αδιέξοδο.

Η ίδια έρευνα εφόσον μελετάει και αναλύει σε απόλυτο βαθμό τις παθολογίες του ελληνικού ασφαλιστικού συστήματος, καταλήγει με μία πρόταση η εφαρμογή της οποίας όπως φαίνεται ίσως και να αποτελεί προοπτική ανασυγκρότησής και εξυγίανσης του ασφαλιστικού συστήματος.

Οι συγγραφείς τονίζουν ότι η διατήρηση των ασφαλιστικών εισφορών στα σημερινά πολύ υψηλά επίπεδα δεν μπορεί να επιτρέψει την καταπολέμηση της ανεργίας και την ανάπτυξη, αποτελεί όμως αντικίνητρο για την νόμιμη απασχόληση.



Παράλληλα, αναφέρεται πώς η αύξηση της χρηματοοικονομικής αποδοτικότητας των όποιων εισφορών μπαίνουν ακόμα στο σύστημα, αποτελεί προτεραιότητα καθοριστικής σημασίας. Η μεταρρύθμιση που προτείνεται έχει συγκεκριμένα χαρακτηριστικά. Σε γενικές γραμμές οι ασφαλισμένοι πλέον θα υπάγονται σε ένα, ενιαίο κύριο ταμείο, σε ένα ενιαίο επικουρικό ταμείο, ενώ ταυτόχρονα θα τους δίνεται η δυνατότητα να επιλέγουν να ασφαλιστούν και σε επαγγελματικά ταμεία ή να συμπληρώσουν την κάλυψή τους από ιδιωτικές ασφαλίσεις.

Αναλυτικότερα η πρόταση περιλαμβάνει τη μείωση των κύριων εισφορών από 20% του μισθού των εργαζομένων σε 12%, μια μείωση που μπορεί να προέρχεται τόσο από τις εργοδοτικές εισφορές, όσο και από τις εισφορές των εργαζομένων. «Τρέχοντας» το συγκεκριμένο σενάριο μελέτης (θεωρείται δεδομένο πως το μοντέλο «τρέχει» ταυτόχρονα με την υιοθέτηση της πρότασης για την απαραίτητη μεταρρύθμιση του φορολογικού συστήματος.) φαίνεται πως η μείωση του αφορολόγητου ορίου στα 5.680 ευρώ ετησίως που πιθανότατα να εφαρμοστεί από το 2019 δεν θα έχει καμία συνέπεια στα εισοδήματα χαμηλόμισθων, αγροτών και ελεύθερων επαγγελματιών. (\*μέτρο το οποίο έχει ήδη ψηφιστεί στο ελληνικό κοινοβούλιο και αν δεν εφαρμοστεί το 2019 θα εφαρμοστεί σίγουρα το 2020). Αντίθετα αυτό που αποδεικνύεται, είναι ότι το διαθέσιμο εισόδημα των περισσότερων φορολογούμενων θα αυξηθεί αισθητά, ενισχύοντας έτσι την ζήτηση. Ένα ακόμα επιστημονικό εύρημα της μελέτης ,αν η μείωση των εισφορών που αναφέρεται παραπάνω, γίνει συνδυαστικά και στις εργοδοτικές εισφορές και στις εισφορές των εργαζομένων τότε το εργατικό κόστος θα μειωθεί περεταίρω βελτιώνοντας έτσι τα επίπεδα απασχόλησης.

Παράλληλα, με την μείωση των κύριων εισφορών, οι επικουρικές εισφορές παραμένουν σταθερές στο 7%, αλλά τα έσοδα από αυτές πλέον κατευθύνονται σε ένα κεφαλαιοποιητικό σύστημα χρηματοοικονομικής διαχείρισης με ιδιωτικά κριτήρια. Έτσι η συνολική μείωση των εισφορών από 27% γίνεται 19%. Για να καταλάβουμε την αξία της παραπάνω πρότασης, οι υπεύθυνοι για την σύνταξη της έκθεσης υπολόγισαν πως μια τέτοια ενέργεια θα οδηγούσε στη δημιουργία 350.000 θέσεων εργασίας μέχρι το 2030, και θα μείωνε την ανεργία στο 7,1% μέσα σε μια δεκαετία. Η μείωση των συντελεστών είναι μόνο ένα μέρος της προτεινόμενης μεταρρύθμισης. Η μελέτη παρουσιάζει ένα ολοκληρωμένο Νέο Σύστημα Συντάξεων το οποίο αναλύεται παρακάτω :

- Ένα μοναδικό ταμείο κύριων συντάξεων, το οποίο θα αποδίδει ένα ποσοστό αναπλήρωσης 27-30% σε όλους τους ασφαλισμένους των οποίων οι κύριες ασφαλιστικές εισφορές θα ανέρχονται στο 12% του εισοδήματός τους.
- Ένα μοναδικό ταμείο επικουρικών συντάξεων το οποίο θα καλύπτει όλους τους εργαζομένους, οι οποίοι θα αποδίδουν σε αυτό εισφορές 7%. Θα είναι πλήρως κεφαλαιοποιημένο και θα επενδύει τα αποθεματικά του με στόχο τις υψηλότερες δυνατές αποδόσεις . Οι ασφαλισμένοι θα έχουν ωστόσο την δυνατότητα να μην ασφαλίζονται σε αυτό το ταμείο επιλέγοντας αντ' αυτού ένα ταμείο επαγγελματικής ασφάλισης. Τα ταμεία επαγγελματικής ασφάλισης οργανώνονται και χρηματοδοτούνται από εργοδότες και εργαζομένους, και η συμμετοχή σε αυτά όπως αναφέρθηκε είναι προαιρετική. (\* Υπολογίζεται πως ένα ποσοστό εισφορών 4%-5%, από εργοδότες και εργαζόμενους ,σε ένα τέτοιο ταμείο θα μπορούσε να εξασφαλίζει ποσοστό αναπλήρωσης 20% για τους εργαζομένους)

Το Νέο Σύστημα Συντάξεων είναι διαμορφωμένο έτσι (σε θεωρητικό επίπεδο) ώστε σε βάθος χρόνου να μην χρειάζεται καμία κρατική χρηματοδότηση. Το σύστημα θα είναι αυτόνομο από την κρατική επιδότηση από το 2045 και μετά εφόσον μέχρι

τότε το κράτος θα είναι αναγκασμένο να συνεχίσει να χρηματοδοτεί συντάξεις ασφαλισμένων πριν από το 1993. Ταυτόχρονα, η μελέτη υπολογίζει πως η εξοικονόμηση που θα προκύψει από τη χρηματοδότηση των επικουρικών συντάξεων με πλήρη κεφαλαιοποίηση θα δημιουργήσει αποθεματικά τουλάχιστον 50 δις ευρώ στην πρώτη δεκαετία λειτουργίας του συστήματος.

#### **4.9 Επίλογος Ερωτήματος – Ε3**

Όπως γίνεται αντιληπτό η μεταρρύθμιση τόσο του ελληνικού ασφαλιστικού συστήματος, όσο και του φορολογικού αποτελεί άμεση προϋπόθεση για την επιστροφή της χώρας σε «μονοπάτια» βιώσιμης ανάπτυξης. Τα προβλήματα των παραπάνω συστημάτων δεν είναι δυνατόν να αντιμετωπιστούν με αυξήσεις στους φόρους και στις εισφορές σε μια φορολογική βάση που διαρκώς συρρικνώνεται. Απαιτείται η λήψη μέτρων ριζοσπαστικού χαρακτήρα τα οποία δεν θα λειτουργήσουν συμπληρωματικά στο υπάρχον σύστημα αλλά θα διαμορφώσουν ένα καινούργιο

### **5.1 Ανασκόπηση**

Στόχος της εργασίας ήταν η ανάδειξη απαντήσεων σε ερευνητικά ερωτήματα επιστημονικού χαρακτήρα, τα οποία έχουν απασχολήσει και έχουν αποτελέσει αφορμή αντιπαράθεσης τόσο στην παγκόσμια ακαδημαϊκή κοινότητα όσο και στην απλή καθημερινή ζωή των Ελλήνων πολιτών.

Εννιά χρόνια μετά την υπογραφή του πρώτου προγράμματος διάσωσης και στήριξης της ελληνικής οικονομίας, εννιά χρόνια τα οποία χαρακτηρίζονται από υιοθέτηση μέτρων σκληρής δημοσιονομικής προσαρμογής και λιτότητας, ακόμα η πραγματικότητα της ελληνικής οικονομίας απέχει πολύ από το επιθυμητό αποτέλεσμα. Τα μνημόνια και ο τρόπος με τον οποίο αντιμετωπίστηκαν διαχρονικά από τις ελληνικές κυβερνήσεις, αναμφίβολα δεν αποτελούσαν το ιδανικό «φάρμακο» για μια οικονομία η οποία ήδη «νοσούσε». Τα προγράμματα τα οποία κάλυπταν για σχεδόν μια δεκαετία τις χρηματοδοτικές ανάγκες της χώρας, προφανώς και ευθύνονται για μια σειρά από μεταρρυθμίσεις οι οποίες είχαν και έχουν ευεργετικές επιπτώσεις στην ελληνική οικονομία, ενώ σε άλλες περιπτώσεις το σαθρό ελληνικό πολιτικό σύστημα θα αδυνατούσε να εφαρμόσει. Επομένως στον τομέα της αποκατάστασης εσωτερικών και εξωτερικών ισορροπιών, τα προγράμματα οικονομικής προσαρμογής (Μνημόνια) μπορούν να θεωρηθούν επιτυχές.

Το μεγάλο πρόβλημα έγκειται στον τρόπο με τον οποίο επιτεύχθηκαν τα όποια θετικά αποτελέσματα (π.χ εμφάνιση πλεονασματικού ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών). Το δημοσιονομικό μείγμα που χρησιμοποιήθηκε πλέον είμαστε σε θέση να το κρίνουμε ως μη αποτελεσματικό, εφόσον, το κοινωνικό-οικονομικό κόστος των παραπάνω επιτευγμάτων ήταν παραπάνω από πολύ υψηλό για την ελληνική οικονομία και κατ' επέκταση για τον ελληνικό κοινωνικό ιστό. Μεταξύ 2007 -2015 το διαθέσιμο κατά κεφαλήν εισόδημα μειώθηκε κατά 27,5% με το κατά κεφαλήν εισόδημα να συρρικνώνεται την ίδια, περίοδο κατά 22,8%. Την περίοδο 2010-2014 παρουσιάστηκε αύξηση της ανεργίας κατά 14,1 εκατοστιαίες μονάδες, έχοντας ως άμεσο αποτέλεσμα την εκτόξευση της ανεργίας στο 24,6 % (το 2015) με το ποσοστό της ανεργίας για τους νέους να προσεγγίζει το 48% (επίσης με στοιχεία του Νοεμβρίου του 2015). Ταυτόχρονα τα μνημόνια δεν κατάφεραν να αντιμετωπίσουν ούτε το πρόβλημα της μεγάλης εισοδηματικής ανισότητας που παρουσιάζεται στην ελληνική οικονομία. Η πολιτική της εσωτερικής υποτίμησης που αποτελούσε βασικό εργαλείο των μνημονιακών πολιτικών προκάλεσε μεγαλύτερες απώλειες για τα νοικοκυριά που αποτελούν το κατώτατο κομμάτι της «εισοδηματικής αλυσίδας» σύμφωνα με την μείωση των εισοδημάτων στην οικονομία. (Παναγιωταρέα 2017)

Συνδυαστικά με τα παραπάνω διάφοροι κοινωνικοί δείκτες σημείωσαν σημαντική επιδείνωση, ιδίως όταν αυτοί δεν ήταν «σχετικοί»: για παράδειγμα, το ποσοστό του πληθυσμού της χώρας που βρίσκεται είτε σε κατάσταση φτώχειας, είτε σε κατάσταση κοινωνικού αποκλεισμού ζώντας με υλικές στερήσεις ή διαβιώντας σε νοικοκυριά χαμηλής έντασης εργασίας αυξήθηκε το 2013 στο 36%. ( Παναγιωταρέα 2017). Φυσική εξέλιξη του παραπάνω γεγονότος, είναι ο δείκτης κινδύνου σχετικής φτώχειας να ανέρχεται στο 22,1 % (αναφορικά στα εισοδήματα του 2013). Τέτοια θεαματική επιδείνωση των βιοτικών συνθηκών του πληθυσμού σε τόσο σύντομο χρονικό διάστημα δεν έχει γνωρίσει καμία από τις αναπτυγμένες χώρες του ΟΟΣΑ κατά τη μεταπολεμική περίοδο.

Παρόλο όμως τον δρόμο της σκληρής δημοσιονομικής πολιτικής και ότι αυτή συνεπάγεται, στα τέλη του 2018 η βιωσιμότητα του ελληνικού δημόσιου χρέους αμφισβητείται εντόνως. Το ΔΝΤ παραμένει σταθερό και συνεπές στην διαχρονική άποψη που έχει διαμορφώσει για το ελληνικό χρέος, του οποίου τα επίπεδα της εξυπερεσιμότητας του βρίσκονται σε τέτοιο σημείο ώστε από το ΔΝΤ να θεωρείται μη βιώσιμο. Ουσιαστικά οι υπεύθυνοι του ΔΝΤ αφού σε πρώτο επίπεδο αναγνωρίζουν ότι σε μεσοπρόθεσμο ορίζοντα τα μέτρα που λήφθηκαν το καλοκαίρι του 2017 βελτιώνουν σημαντικά τα επίπεδα βιωσιμότητας του ελληνικού χρέους, όσο αναφορά τον μακροπρόθεσμο ορίζοντα τα πράγματα φαίνονται να διαφέρουν. Οι υπεύθυνοι του Ταμείου ανησυχούν και τονίζουν ότι η βελτίωση του χρέους σε μακροπρόθεσμο ορίζοντα στηρίζεται σε ιδιαίτερα φιλόδοξες εκτιμήσεις για την πορεία του ΑΕΠ και σε εξίσου φιλόδοξες απόψεις για την ικανότητα της Ελλάδας να επιτύχει μεγάλα πρωτογενή δημοσιονομικά πλεονάσματα, υποδεικνύοντας ότι θα ήταν δύσκολο να διατηρηθεί μακροπρόθεσμα η πρόσβαση στις διεθνείς χρηματοοικονομικές αγορές χωρίς περαιτέρω ελάφρυνση του χρέους.

Αναφορικά με τα υψηλά πρωτογενή πλεονάσματα τα οποία δεσμεύτηκε η ελληνική πλευρά να εμφανίζει τα επόμενα χρόνια, τόσο το ΔΝΤ όσο και οι οίκοι αξιολόγησης διεθνούς κύρους και σημασίας φαίνεται πως διαφυλάσσουν τις αμφιβολίες τους για το είδος της επίδρασης που θα έχουν τα πλεονάσματα στην ελληνική οικονομία. Το ερώτημα παραμένει ένα, τα πρωτογενή πλεονάσματα βλάπτουν την πραγματική οικονομία? Όπως αναφέραμε παραπάνω τα πρωτογενή πλεονάσματα όταν το ύψος τους βρίσκεται σε λογικά επίπεδα και πλαίσια είναι απαραίτητα για τη λειτουργία της οικονομίας ώστε να διαμορφωθούν οι κατάλληλες προϋποθέσεις για τη μείωση του χρέους. Αντίθετα όμως τα σημερινά τεράστια πρωτογενή πλεονάσματα, αντί να έχουν ευεργετική επίδραση, προκαλούν ζημιά στην πραγματική οικονομία. Μέσω των παράλογα υψηλών φόρων και των ασφαλιστικών κρατήσεων το κράτος απομυζάει όλη τη ρευστότητα. Στερώντας από την ελληνική οικονομία τους αναγκαίους ιδιωτικούς πόρους, εμποδίζει την επενδυτική δραστηριότητα, συντελεί καθοριστικά στην μείωση της κατανάλωσης και αποθαρρύνει το νέο (ηλικιακά) εργατικό δυναμικό να μείνει και να δουλέψει (εάν βρουν δουλειά, στη χώρα τους).

Εξαιτίας της προσπάθειας του κράτους για την επίτευξη των στόχων για τα εξαιρετικά υψηλά πλεονάσματα η ελληνική οικονομία «εγκλωβίστηκε» σε ένα φαύλο κύκλο λιτότητας με χαμηλούς αναπτυξιακούς ρυθμούς και αντίστοιχα η ελληνική κοινωνία έχει φτάσει στα όρια της εξάντλησης.

Η αποτελεσματικότητα της πολιτικής της λιτότητας που επιβάλλεται μέσω των τεράστιων πρωτογενών πλεονασμάτων δεν συνεπάγεται πως επειδή στην ειδική περίπτωση της Ελλάδας δεν επέφερε τα απαιτούμενα αποτελέσματα αποτελεί ένα αποτυχημένο εργαλείο άσκησης οικονομικής πολιτικής. Οι ανοικτές και μικρές οικονομίες, δηλαδή οικονομίες που έχουν έντονη εξωστρέφεια, είναι δυνατόν να ωφεληθούν από τα προγράμματα λιτότητας ακριβώς γιατί μπορούν να εκμεταλλευτούν αποτελεσματικά τα οφέλη της εσωτερικής υποτίμησης, δηλαδή της μείωσης των μισθών. Καθώς μειώνονται οι μισθοί, οι εξωστρεφείς επιχειρήσεις θα αποκτήσουν την απαιτούμενη δυναμική ώστε να προβούν σε αύξηση της παραγωγής και κατά συνέπεια σε αύξηση των εξαγωγών, ακριβώς γιατί μέσω αυτής της διαδικασίας γίνονται πιο ανταγωνιστικές. Η αύξηση των εξαγωγών αντίστοιχα οδηγεί σε αύξηση της ανάπτυξης. (\* αυτό συνέβη στην περίπτωση της Πορτογαλίας όχι όμως της Ελλάδας). Επιπρόσθετα τα προγράμματα λιτότητας έχουν περισσότερες πιθανότητες επιτυχίας σε χώρες οι οποίες διακρίνονται για το ισχυρά δομημένο και λειτουργικό, θεσμικό τους πλαίσιο. (\*περίπτωση Κύπρου). Σε χώρες με αδύναμη

παραγωγική βάση, με ελλειπές και «απαρχαιωμένο» θεσμικό πλαίσιο και σε οικονομίες οι οποίες βρίσκονται ήδη σε συνθήκες ύφεσης, η επιβολή περεταίρω λιτότητας θα προκαλέσει περισσότερη ύφεση και οι επιδράσεις της για το ΑΕΠ της αντίστοιχης χώρας μόνο θετικές δεν θα είναι. Ουσιαστικά, τα προγράμματα λιτότητας τα οποία μπορούν να λειτουργήσουν αποτελεσματικά σε συγκεκριμένες περιπτώσεις, τα ίδια προγράμματα μπορούν να αποτύχουν σε άλλες περιπτώσεις χωρών που έχουν διαφορετικά χαρακτηριστικά.

Αναμφίβολά τα μνημόνια δεν επέφεραν την ελληνική κρίση. Ανεξάρτητα από τις ανεπάρκειες των προγραμμάτων διάσωσης και των υφεσιακών επιπτώσεων που είχαν στην ελληνική οικονομία, η χώρα δε κατάφερε να δημιουργήσει ένα διαφορετικό ελληνικό μοντέλο από το μοντέλο που την οδήγησε στην κρίση (Παναγιωταρέα 2017).

Οι ρίζες της κρίσης ανάγονται στη συσσωρευμένη αναβολή των αναγκαίων μεταρρυθμίσεων κατά τις προηγούμενες δεκαετίες μέχρι και το 2010. Μεταρρυθμίσεις που θα επέτρεπαν στην ελληνική οικονομία να τιθασεύσει τους μηχανισμούς δημιουργίας ελλειμμάτων και να εισέλθει σε μια παραγωγική τροχιά διατηρήσιμης ανάπτυξης, προσαρμοζόμενη στις απαιτητικές συνθήκες του παγκόσμιου οικονομικού ανταγωνισμού, της ευρωπαϊκής ενιαίας αγοράς και του κοινού νομίσματος.

Οι μεταρρυθμίσεις πρέπει κανονικά να πραγματοποιούνται κατά την περίοδο της οικονομικής άνθησης, όταν οι ομάδες που απειλούνται με απώλειες κεκτημένων αισθάνονται μικρότερη ανασφάλεια και μπορούν να αποζημιωθούν μέσα σε μια οικονομία που μεγεθύνεται. Χαρακτηριστικό όμως μιας πολιτικής οικονομίας με ανώριμους θεσμούς και απουσία αποτελεσματικών αντικυκλικών εργαλείων είναι ότι, τόσο στην άνθηση όσο και στη συρρίκνωση, καταλήγει να λειτουργεί προκυκλικά, δηλαδή μετατρέποντας την άνοδο σε ανεξέλεγκτη «φούσκα» και την κάθοδο σε αυτοτροφοδοτούμενη ύφεση. (Διανέοσις 2016). Κάποιες από αυτές τις αναγκαίες μεταρρυθμίσεις αποτέλεσαν βασικούς πυλώνες των μνημονίων και εν τέλει πραγματοποιήθηκαν.

Παρόλα αυτά πολλές και σημαντικές μεταρρυθμίσεις έπειτα από δέκα χρόνια, η ελληνική πολιτική σκηνή δεν βρήκε το σθένος να πραγματοποιήσει. Το ελληνικό φορολογικό σύστημα και οι εξαιρετικά υψηλοί φορολογικοί συντελεστές λειτουργούν στρεβλωτικά για την ελληνική οικονομία, αποτελώντας αντικίνητρο και εμπόδιο στην τόνωση της επενδυτικής δραστηριότητας της χώρας. Αντίστοιχα με την υψηλή φορολογία ως αντικίνητρο για την αύξηση των επενδύσεων αλλά και γενικότερα ως εμπόδιο για την ανάπτυξη λειτουργεί και το ελληνικό ασφαλιστικό σύστημα. Πλέον είναι φανερό πως η διατήρηση των ασφαλιστικών εισφορών στα σημερινά επίπεδα, όχι μόνο δεν είναι σε θέση να επιτρέψει την καταπολέμηση της ανεργίας και την ανάπτυξη αλλά αντίθετα αποτελεί αντικίνητρο για την νόμιμη απασχόληση.

Τέλος ανάμεσα στα πολλά και σημαντικά προβλήματα που αντιμετωπίζει η ελληνική οικονομία, αναμφίβολα υπάρχουν κάποια από τα οποία μπορεί κάποιος να θεωρήσει σοβαρότερα από άλλα. Αν η αντιμετώπιση τους δεν γίνει άμεσα η επιστροφή της ελληνικής οικονομίας σε πραγματικά βιώσιμα «μονοπάτια» φαίνεται να απέχει αρκετά. Οι υπεύθυνοι χάραξης και διαμόρφωσης της ελληνικής πολιτικής πρέπει άμεσα να προβούν σε εξασφάλιση της μακροχρόνιας βιωσιμότητας του ελληνικού χρέους, σε ολική αναδιάρθρωση του προβληματικού φορολογικού συστήματος και του αναποτελεσματικού ασφαλιστικού συστήματος αντιστοίχως.

Στόχος της συγκεκριμένης εργασίας να συνεισφέρει στην προσπάθεια ανάδειξης των λανθασμένων πολιτικών που επιβλήθηκαν στην ελληνική πλευρά με

σκοπό την διάσωση σε πρώτο βαθμό και βελτίωση σε δεύτερο βαθμό της ασθμαίνουσας ελληνικής οικονομίας. Επιχειρείται ουσιαστικά να γίνει αναφορά των βασικότερων και σημαντικότερων μνημονιακών πολιτικών, αλλά και αξιολόγηση τους με βάση το αντίκτυπο που είχαν στην ελληνική οικονομία.

Για τον λόγο αυτό η εργασία αυτή έχει δομηθεί έτσι ώστε να προσφέρει ξεκάθαρες και επιστημονικά τεκμηριωμένες απαντήσεις σε σαφή διατυπωμένα ερωτήματα . Είναι προφανές πως θα μπορούσαν να τεθούν πολλά περισσότερα ερωτήματα από αυτά που τέθηκαν και επιχειρείται να απαντηθούν. Η επιλογή των συγκεκριμένων ερωτημάτων έγινε βάση της σπουδαιότητας και της σημασίας των ζητημάτων που πραγματεύονται, καθώς και λόγου του έντονου ενδιαφέροντος που έχουν προκαλέσει διαχρονικά, στον δημόσιο διάλογο.

❖ Ξενόγλωσση Βιβλιογραφία

- Decramer,S.,Fuss, C. and Konings,J.(2014),” How do exporters react to changes in cost competitiveness?”, Working Paper Series ,No.1752,ECB,December
- Gros,D.(2011,”Can austerity be self-defeating?”,VOX,November.
- Hughes, K. (2011). European Politics and the Euro Crisis: Ten Failures. Friends of Europe, Policy Paper, November
- Eichengreen,B and U.Panizza (2014) , “ A Surplus of Ambition: Can Europe Rely on Large Primary Surpluses to Solve Its Debt Problem?” CERP Discussion Paper 10069.
- Eurogroup (2018), «Eurogroup statement on Greece of 22 June 2018», 22/06/2018, διαθέσιμο στη διεύθυνση: <https://www.consilium.europa.eu/el/press/press-releases/2018/06/22/eurogroup-statement-on-greece-22-june-2018/pdf>
- European Commission (2011) European Economic Forecast Spring 2011, European Economy, 1/2011. Διαθέσιμο στη διεύθυνση: [http://ec.europa.eu/economy\\_finance/publications/european\\_economy/2011/pdf/ec-forecast-spring2011.pdf](http://ec.europa.eu/economy_finance/publications/european_economy/2011/pdf/ec-forecast-spring2011.pdf)
- Escolano, J., Jaramillo,L., Mulas-Granados, C.and G.Terrier, (2014)”How Much is A Lot? Historical Evidence on the Size of Fiscal Adjustments”, IMF Working Paper.
- ESM (2017), “Explainer on ESM short-term debt relief measures for Greece”, 04/12/2017, διαθέσιμο στη διεύθυνση: <https://www.esm.europa.eu/press-releases/explainer-esm-short-term-debt-relief-measures-greece>
- Fagerberg,J.(1996),”Technology and Competitiveness”, Oxford Review of Economic Policy,12(3),pp.39-51
- Fagerberg, J.,Knell, M. and M.Srholec (2007), The Competitiveness of Nations. Economic Growth in the ECE Region, UNECE Spring Seminar.
- IMF (2013), “Sovereign debt restructuring- Recent developments and implications for the Fund’s legal and policy framework”, IMF Policy Paper, April 26, International Monetary Fund, Washington D.C
- IMF (2013), “Greece : Ex-Post Evaluation of Exceptional Access Under the 2012 Extended Arrangement-Press Release; Staff Report;and Statement by the Executive Director for Greece”, IMF Country Report No. 17/44 διαθέσιμο στη διεύθυνση: <https://www.imf.org/en/Publications/CR/Issues/2017/02/07/Greece-Ex-Post-Evaluation-of-Exceptional-Access-Under-the-2012-Extended-Arrangement-Press-44636>
- IMF (2013), Fiscal Monitor, Washington, DC, April
- IMF (2015), «Greece preliminary draft debt sustainability analysis», IMF Country Report No. 15/165 διαθέσιμο στη διεύθυνση : <http://s.kathimerini.gr/resources/article-files/cr15165.pdf>
- IMF (2016), “Greece : Preliminary Debt Sustainability Analysis-Updated Estimates and Further Considerations”, IMF Country Report No. 16/130 διαθέσιμο στη διεύθυνση: <https://www.imf.org/en/Publications/CR/Issues/2016/12/31/Greece-Preliminary-Debt-Sustainability-Analysis-Updated-Estimates-and-Further-Considerations-43915>
- IMF (2018) , “2018 Article IV Consultation and Proposal for Post-Program Monitoring-Press Release; Staff Report; and Statement by the Executive Director for Greece” , IMF Country Report No. 18/248 διαθέσιμο στη διεύθυνση :

<https://www.imf.org/en/Publications/CR/Issues/2018/07/31/Greece-2018-Article-IV-Consultation-and-Proposal-for-Post-Program-Monitoring-Press-Release-46138>

- Kaldor,N.(1978), “ The Effect of Devaluations on Trade in Manufactures “,in Kaldor in (ed.), Further Essays on Applied Economics,Duckworth,London.
- Kaldor,N.(1981), “The Role of Increasing Returns, Technical Progress and Cumulative Causation in the Theory of International Trade and Economic Growth”, Economie Appliquée, 34(4),pp.593-617
- Kellman, M.(1983), “Relative Prices and International Competitiveness. An Empirical Investigation”, Empirical Economics,8 (3-4),pp. 125-138.
- Ksenh: PASTAMKOS, G. and KOTIOS, A. (2011). Krise der Eurozone – Krise des Systems oder der Politik? Institut für Europäische Politik, On Line Paper, διαθέσιμο στην διεύθυνση : [http://www.iepberlin.de/fileadmin/website/09\\_Publikationen/Sonstige/2011-11-15\\_Eurozone\\_Papastamkos\\_Kotios.pdf](http://www.iepberlin.de/fileadmin/website/09_Publikationen/Sonstige/2011-11-15_Eurozone_Papastamkos_Kotios.pdf)
- Lall,S. (2001), Competitiveness, Technology, and Skills, Cheltenham, UK and Northampton, USA : Edward Elgar.
- Monokroussos,P.(2015) ,“ The macroeconomic cost of fiscal adjustment in Greece”, Greece macro monitor, Global Markets Research, Eurobank Ergasias S.A.,June.
- UNIDO (2002), “Competing through innovation and learning”, Industrial Development Report 2002-3,Vienna: UNIDO
- WIIW(2013) European Competitiveness Report. A ‘Manufacturing imperative’ in the EU –Eu-rope’s position in global manufacturing and the role of industrial policy, Vienna: WIIW
- World Economic Forum, The Global Competitive Report, (2018), διαθέσιμο στη διεύθυνση: <http://www3.weforum.org/docs/GCR2018/05FullReport/TheGlobalCompetitivenessReport2018.pdf>
- Zheng, L.(2014),”Determinants of the Primary Fiscal Balance : Evidence from a Panel of Countries “, in Cottarelli , C., Gerson ,P. and A. Senhadji ( eds.), Post –Crisis Fiscal Policy , (Washington : International Monetary Fund.

### ❖ Ελληνική Βιβλιογραφία

- Antinews.gr (2012) «Ισπανία: Οι αγορές είναι κλειστές για μας» . Ανακτήθηκε από την διεύθυνση <http://www.antinews.gr/action.read/%CE%9F%CE%B9%CE%BA%CE%BF%CE%BD%CE%BF%CE%BC%CE%AF%CE%B1/%CE%99%CF%83%CF%80%CE%B1%CE%BD%CE%AF%CE%B1-%CE%9F%CE%B9-%CE%B1%CE%B3%CE%BF%CF%81%CE%AD%CF%82-%CE%B5%CE%AF%CE%BD%CE%B1%CE%B9-%CE%BA%CE%BB%CE%B5%CE%B9%CF%83%CF%84%CE%AD%CF%82-%CE%B3%CE%B9%CE%B1-%CE%BC%CE%B1%CF%82/3.80127>
- Bankingnews.gr (2018), «Moody's: Credit positive για την Ελλάδα η απόφαση του Eurogroup για ελάφρυνση του χρέους - Ήπιες οι χρηματοδοτικές ανάγκες για 10 χρόνια», 25/06/2018, ανακτήθηκε από την διεύθυνση : <http://www.bankingnews.gr/index.php?id=372138>
- Capital.gr(2017), « Ε. Βενιζέλος: Ίδού τι σημαίνει πραγματικά το υπερβολικά μεγάλο πρωτογενές πλεόνασμα», 22/4/2017, διαθέσιμο στη διεύθυνση : <http://www.capital.gr/oikonomia/3206422/e-benizelos-idou-ti-simainei-pragmatika-to-uperbolika-megalo-protogenes-pleonasma>



- Economico.gr (2018), «Πτωτική παραμένει η ανταγωνιστικότητα της ελληνικής οικονομίας - Στην 57η θέση!», 18/10/2018, ανακτήθηκε από την διεύθυνση : <https://economico.gr/ptotiki-paramenei-i-poreia-tis-ellinikis-oikonomias-se-themata-antagonistikotitas-me-tis-epidoseis-tis-cheiroteres-kai-apo-tin-oyroygais/>
- Enikos.gr(2017) «Τι είπαμε με Στρος Καν και Παπανδρέου... στην κουζίνα», 03/04/2017, ανακτήθηκε από <http://www.enikos.gr/economy/507930/papakonstantinou-ston-realfm-978-ti-eipame-me-stros-kan-kai-papan>
- Euro2day.gr (2014) «ΔΝΤ: Οι περικοπές μισθών δεν τόνωσαν τις εξαγωγές. Το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο παραδέχεται πως η πολιτική της εσωτερικής υποτίμησης δεν έχει αποφέρει αποτελέσματα. Δεν καταγράφεται η πολυπόθητη αύξηση της ανταγωνιστικότητας και των εξαγωγών κυρίως στην Ελλάδα. Οι αιτίες και οι προτάσεις για το μέλλον», 23/06/2014, ανακτήθηκε από την διεύθυνση : <https://www.euro2day.gr/news/economy/article/1239194/dnt-oi-perikopes-misthon-sthn-ellada-den-tonosan-p.html#null>
- In.gr (2018), «Eurogroup: 10ετής επιμήκυνση και δόση 15 δισ. με σκληρή εποπτεία», 22/6/2018, ανακτήθηκε από την διεύθυνση : <https://www.in.gr/2018/06/22/economy/oikonomikes-eidiseis/apofasi-eurogroup-xreos-metarrythmiseis-epopteia/>
- Αλαγοσκούφης, Γ (2012) , «Η Δημοσιονομική Κρίση και το Πρόγραμμα Προσαρμογής :Πώς παγιδεύτηκε η ελληνική οικονομία», Foreign Affairs , The Hellenic Edition, 06/02/2012, διαθέσιμο στη διεύθυνση : <https://foreignaffairs.gr/articles/68647/giorgos-aloguskoyfis/i-dimosionomiki-krisi-kai-to-programma-prosarmogis?page=show>
- Αναστασάτου, Μ (2017) ), « Είναι αλήθεια ότι η διατήρηση υψηλών πρωτογενών πλεονασμάτων για σειρά ετών είναι εφικτή?», στον τόμο Κατσίκας, Δ., Φιλίνης,Κ. και Μ. Αναστασάτου(επιμέλεια) ,Κατανοώντας την Ελληνική Κρίση. Απαντώντας σε Καίρια Ερωτήματα για το Κράτος, την Οικονομία, την Ευρώπη, Αθήνα, Εκδόσεις Παπαζήση
- Βαρουφάκης, Γ., Galbraith, K.J., and S. Holland (2014),«Μια μετριοπαθής Πρόταση για την επίλυση της κρίσης του ευρώ», Αθήνα, Εκδόσεις ποταμός.
- Βαξεβάνης, Κ (2018), συνέντευξη του Jeroen Dijsselbloem, εφημ. *Documento* , 6.09.2018, διαθέσιμο στη διεύθυνση: <https://www.documentonews.gr/article/h-synteyxh-ntaiselmploym-ston-kwsta-baxebanh-orismenes-kybernhseis-den-thelhsan-na-ta-baloun-me-ta-diaplekomena-video>
- Βενιζέλος, Ευάγγελος (2017), «Η Ελληνική κρίση και η Ευρωζώνη», *περ. Commentaire*, 12/09/2017, τεύχος 159 , διαθέσιμο στη διεύθυνση : <http://www.evenizelos.gr/415-mme/articles/2017/5660-commentaire.html>
- Γραφείο Προϋπολογισμού του κράτους(2017), *Εκθεση επί του προσχεδίου του κρατικού προϋπολογισμού 2018*, Αθήνα, Βουλή των Ελλήνων, διαθέσιμο στη διεύθυνση : <http://s.kathimerini.gr/resources/article-files/ek8esh-epi-toy-prosxedioy-toy-kratikoy-proypologismoy-2018--2.pdf>
- Δεμέτης, Χ. και Σαββίδης, Λ. (2015) «Ισχυρή και ανεξέλεγκτη. Πώς η Τρόικα παγίδευσε την Ελλάδα για να σώσει τις τράπεζες», 26/02/2015. Ανακτήθηκε από την διεύθυνση:

<https://www.news247.gr/afieromata/i-troika-kai-ta-skoteina-plokamia-tis-posthisayrise-i-germania-se-varos-toy-notoy.6327272.html>

- διαΝΕΟσις (2016), «Η Φοροδιαφυγή στην Ελλάδα Αιτίες, Έκταση και Προτάσεις Καταπολέμησής της», Ernest & Yung, Αθήνα, διαθέσιμο στην διεύθυνση: [https://www.dianeosis.org/wp-content/uploads/2017/03/Tax\\_Evasion\\_diaNEOsis\\_Upd\\_17\\_03\\_2017.pdf](https://www.dianeosis.org/wp-content/uploads/2017/03/Tax_Evasion_diaNEOsis_Upd_17_03_2017.pdf)
- διαΝΕΟσις (2018), «Επανεκκίνηση της Ελληνικής Οικονομίας Πώς η Μείωση Φόρων, Εισφορών και Πλεονάσματος Οδηγεί σε Ανάπτυξη, Απασχόληση και Βιώσιμο χρέος», Αθήνα, διαθέσιμο στην διεύθυνση : [https://www.dianeosis.org/wp-content/uploads/2018/09/Epanekinis\\_Ellinikis\\_Oikonomias\\_VERSION310518.pdf](https://www.dianeosis.org/wp-content/uploads/2018/09/Epanekinis_Ellinikis_Oikonomias_VERSION310518.pdf)
- διαΝΕΟσις και IOBE (2018), « Η φορολογία Εισοδήματος στην Ελλάδα. Συγκριτική Ανάλυση και Προτάσεις Αναμόρφωσης», Απρίλιος 2018, διαθέσιμο στη διεύθυνση : [https://www.dianeosis.org/wp-content/uploads/2018/05/Forologia\\_Eisodimatos\\_Stin\\_Ellada\\_Upd\\_090518.pdf](https://www.dianeosis.org/wp-content/uploads/2018/05/Forologia_Eisodimatos_Stin_Ellada_Upd_090518.pdf)
- Ζαφείρη, Σ (2018) «*DSA ΔΝΤ: Μη βιώσιμο το ελληνικό χρέος με έτος ορόσημο το 2032 - Να μην αυξηθεί ο κατώτατος μισθός - Οι τράπεζες χρειάζονται κεφάλαια*», 31/07/2018, ανακτήθηκε από την διεύθυνση: <http://www.bankingnews.gr/index.php?id=377597>
- Ζωγραφάκης, Σ. και Καστέλλη, Ι.(2017), « Είναι αλήθεια ότι η μείωση του μισθολογικού κόστους αρκεί για τη βελτίωση της ανταγωνιστικότητας της ελληνικής οικονομίας?», στον τόμο Κατσίκας, Δ., Φιλίνης,Κ. και Μ. Αναστασάτου(επιμέλεια), Κατανοώντας την Ελληνική Κρίση. Απαντώντας σε Καίρια Ερωτήματα για το Κράτος, την Οικονομία, την Ευρώπη, Αθήνα, Εκδόσεις Παπαζήση
- Η Καθημερινή (2014) «Από το 2010 έπρεπε να είχε γίνει η διαγραφή ελληνικού χρέους, εκτιμά πρώην στέλεχος του ΔΝΤ», 11.12.2014, ανακτήθηκε από την διεύθυνση <http://www.kathimerini.gr/795516/article/oikonomia/ellhnikh-oikonomia/apo-to-2010-eprepe-na-eixe-ginei-h-diagrafh-ellhnikoy-xreoys-ektima-prwhn-stelexos-toy-dnt>
- Καλφαογλου, Φ. και Μανετσιώτης, Β (2014) «*Η κρίση στην Ευρωζώνη και η τραπεζική ενοποίηση*» διαθέσιμο στη διεύθυνση: <https://eclass.aueb.gr/modules/document/file.php/DEOS211/%CE%A4%CF%81%CE%B1%CF%80%CE%B5%CE%B6%CE%B9%CE%BA%CE%AE%20%CE%95%CE%BD%CE%BF%CF%80%CE%BF%CE%AF%CE%B7%CF%83%CE%B7%20%281%29%20%28%CE%92.%20%CE%9C%CE%B1%CE%BD%CE%B5%CF%83%CE%B9%CF%8E%CF%84%CE%B7%CF%82%29.doc>
- Κατσίκας, Χ (2017), «Είναι αλήθεια ότι το ελληνικό χρέος είναι βιώσιμο? Πως μπορεί να επιτευχθεί η βιωσιμότητα του ελληνικού δημόσιου χρέους?», στον τόμο Κατσίκας, Δ., Φιλίνης,Κ. και Μ. Αναστασάτου(επιμέλεια), Κατανοώντας την Ελληνική Κρίση. Απαντώντας σε Καίρια Ερωτήματα για το Κράτος, την Οικονομία, την Ευρώπη, Αθήνα, Εκδόσεις Παπαζήση
- Κότιος, Α. Γαλανός, Γ. και Σ. Ρουκανάς (2012),« *Η Ελληνική Κρίση και η Κρίση του Συστήματος Διακυβέρνησης της Ευρωζώνης*», Σειρά Ερευνητικών Εργασιών, 18(1): 1-26, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, Τμήμα Μηχανικών

Χωροταξίας, Πολεοδομίας και Περιφερειακής Ανάπτυξης, διαθέσιμο στη διεύθυνση:

<https://www.des.unipi.gr/wp-content/uploads/2016/02/%CE%9A%CE%A1%CE%99%CE%A3%CE%97-%CE%A4%CE%9F%CE%A5-%CE%A3%CE%A5%CE%A3%CE%A4%CE%97%CE%9C%CE%91%CE%A4%CE%9F%CE%A3-%CE%94%CE%99%CE%91%CE%9A%CE%A5%CE%92%CE%95%CE%A1%CE%9D%CE%97%CE%A3%CE%97%CE%A3-%CE%A4%CE%97%CE%A3-%CE%95%CE%A5%CE%A1%CE%A9%CE%96%CE%A9%CE%9D%CE%97%CE%A3-PRD.pdf>

- Κουκάκης, Θ. (2016), «Τι προβλέπει η συμφωνία του Eurogroup για τη δόση και το χρέος», 25/05/2016, ανακτήθηκε από την διεύθυνση : <https://www.cnn.gr/oikonomia/story/33409/ti-provlepei-i-symfonia-toy-eurogroup-gia-ti-dosi-kai-to-xreos>
- Κουρτάλη, Ε (2018), «Ευρωπαϊκή Επιτροπή κατά ΔΝΤ για βιωσιμότητα ελληνικού χρέους», 02.08.2018, ανακτήθηκε από την διεύθυνση : <http://www.kathimerini.gr/977941/article/oikonomia/ellhnikh-oikonomia/eyrwpaikh-epitroph-kata-dnt-gia-viwsimothta-ellhnikoy-xreous>
- Κυριανίδη, Α (2017), «Πρόταση Ν. Χριστοδουλάκη για διαχείριση του χρέους», 05/03/2017, ανακτήθηκε από την διεύθυνση : <http://www.capital.gr/oikonomia/3195511/protasi-n-xristodoulaki-gia-diaxeirisi-tou-xreous>
- Κωστούλας, Β.(2014). «Τραπεζική Ένωση: Ερωτήσεις και απαντήσεις». Ανακτήθηκε από την διεύθυνση : <https://m.naftemporiki.gr/story/797510/trapeziki-enosi-erotiseis-kai-apantiseis>
- Λιάρκοβας, Π (2018), «Πλεονάσματα ή ανάπτυξη;», 30/04/2018, ανακτήθηκε από την διεύθυνση : <http://www.enikonomia.gr/opinions/186859,pleonasmata-i-anaptyxi.html>
- Μονόκρουσος, Π (2017), «Είναι αλήθεια ότι το ελληνικό χρέος είναι βιώσιμο? Πως μπορεί να επιτευχθεί η βιωσιμότητα του ελληνικού δημόσιου χρέους?», στον τόμο Κατσίκας, Δ., Φιλίνης,Κ. και Μ. Αναστασιάτου(επιμέλεια) *Κατανοώντας την Ελληνική Κρίση. Απαντώντας σε Καίρια Ερωτήματα για το Κράτος, την Οικονομία, την Ευρώπη*, Αθήνα, Εκδόσεις Παπαζήση
- Ξαφά, Μ. (2017) «Δημόσιο Χρέος», Αθήνα, Εκδόσεις Παπαδόπουλος.
- Παναγιωταρέα, Ε (2017), *Κατανοώντας την Ελληνική Κρίση. Απαντώντας σε Καίρια Ερωτήματα για το Κράτος, την Οικονομία, την Ευρώπη*, «Είναι αλήθεια πως η στάση της Ευρωζώνης έναντι της Ελλάδας δεν ήταν αλληλέγγυα», Αθήνα, Εκδόσεις Παπαζήση
- Παπαχελάς, Α (2012) , « Πως φτάσαμε στα μνημόνια» συνέντευξη του Παναγιώτη Ρουμελιώτη, εκπομπή *Νέοι Φάκελοι* διαθέσιμο στην διεύθυνση <https://www.youtube.com/watch?v=dQML6Zs4wdk&t=2542s>
- Παπαχελάς, Α (2012) , « Πως φτάσαμε στα μνημόνια» συνέντευξη του Jean-Claude Juncker , εκπομπή *Νέοι Φάκελοι* διαθέσιμο στην διεύθυνση <https://www.youtube.com/watch?v=dQML6Zs4wdk&t=2542s>
- Σαββάκης ,Α (2018) «ΟΔΔΗΧ: Βιώσιμο το ελληνικό χρέος και μακροπρόθεσμο», 05/07/2018 , ανακτήθηκε από την διεύθυνση:

<https://www.euro2day.gr/news/economy/article/1624195/oddh-h-viosimo-to-ellhniko-hreos-kai-makroprothesma.html>

- Σταυρόπουλος, Α. (2015). «Ρουμελιώτης: Λάθος ότι στο 1ο μνημόνιο δεν συμπεριελήφθη η αναδιάρθρωση χρέους». Ανακτήθηκε από την διεύθυνση: <https://www.tovima.gr/2015/06/14/finance/roymeliwtis-lathos-oti-sto-1o-mnimonio-den-symperialifthi-i-anadiarthrws-i-xreous/>
- Σωτηρόπουλος, Α. Δ, και Λ.Χριστόπουλος (2017), «Πολυνομία, Κακονομία και Γραφειοκρατία στην Ελλάδα. Ανάλυση Αποτυχιών του Παρελθόντος και Προτάσεις Βελτιωτικών Παρεμβάσεων», διαΝΕΟσις, Αθήνα. Διαθέσιμο στην διεύθυνση : [https://www.dianeosis.org/wp-content/uploads/2017/12/Polynomia\\_Main\\_UPD\\_41217.pdf](https://www.dianeosis.org/wp-content/uploads/2017/12/Polynomia_Main_UPD_41217.pdf)
- Το Βήμα (2015), «ΔΝΤ: Μεα culpa – Η αναδιάρθρωση του ελληνικού χρέους ίσως ήταν απαραίτητη το 2010», 17/12/2015, Ανακτήθηκε από την διεύθυνση: <https://www.tovima.gr/2015/12/17/finance/dnt-mea-cupla-i-anadiarthrws-i-toy-ellinikoy-xreous-isws-itan-aparaititi-to-2010/>
- Τράπεζα της Ελλάδος (2018) , Έκθεση νομισματικής πολιτικής 2017-2018, Αθηνά : Τράπεζα της Ελλάδος, διαθέσιμο στην διεύθυνση : [file:///C:/Users/admin/Downloads/pdf\\_1366889.pdf](file:///C:/Users/admin/Downloads/pdf_1366889.pdf)
- Τσακλόγλου, Π., Οικονομίδης, Γ., Παγουλάτος, Γ., Τριαντόπουλος, Χ., Φιλιππόπουλος, Α. (2016) , «Χάρτης εξόδου από την κρίση : Ένα νέο παραγωγικό μοντέλο για την Ελλάδα», Αθήνα, Εκδόσεις διαΝΕΟσις.
- Τσίρος, Θ (2018), «Στο «μικροσκοπιο» η παραγωγικότητα .Οι επιδόσεις της χώρας τίθενται στο επίκεντρο της διαπραγμάτευσης για την αύξηση του κατώτατου μισθού», εφημ. Η Ναυτεμπορική , 28/8/2018, ανακτήθηκε από την διεύθυνση: <https://www.naftemporiki.gr/finance/story/1385311/sto-mikroskopio-i-paragogikotita>
- Χατζηλίδης, Γ (2017), «Στους ουραγούς της παγκόσμιας ανταγωνιστικότητας παραμένει η Ελλάδα. Κατάταξη IMD: Χάσαμε μία ακόμη θέση το 2017 και βρεθήκαμε στην 57η μεταξύ 63 χωρών - Ανησυχητική η νέα πτώση» εφημ. Η Ναυτεμπορική, 01/06/2017, ανακτήθηκε από τη διεύθυνση : <https://www.naftemporiki.gr/finance/story/1241910/stous-ouragous-tis-pagkosmias-antagonistikotitas-paramenei-i-ellada>
- Χατζηεμμανουήλ, Χ. (2012) «Οι τράπεζες και η κρίση του ευρώ: Πώς μια Τραπεζική Ένωση μπορεί να δώσει λύση στα προβλήματα της ευρωζώνης», Foreign Affairs , The Hellenic Edition, 12/10/2012 διαθέσιμο στη διεύθυνση : <https://www.des.unipi.gr/wp-content/uploads/2016/02/%CE%A4%CF%81%CE%B1%CF%80%CE%B5%CE%B6%CE%B9%CE%BA%CE%AE-%CE%AD%CE%BD%CF%89%CF%83%CE%B7-Foreign-Affairs-Hell-ed-%CE%91%CF%85%CE%B3-12.pdf>